

Белы Дамініканец*

З дзённіка нябачнага

Густаў Майрынк

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

Пралог

„Гер Х альбо гер У напісаў раман”, – што гэта азначае?

Ну, вельмі проста: „З дапамогай сваёй фантазіі ён паказаў асобаў, якіх насамрэч няма, прыпісаў ім перажыванні і звязаў іх паміж сабою”. – Прыкладна так, у агульных рысах, гучыць шырокавядомае меркаванне.

Кожнаму здаецца, быццам ён ведае, што такое фантазія, але пра тое, што ёсць надта і занадта дзіўныя катэгорыі сілы ўяўлення, здагадваюцца толькі вельмі нямногія.

Што сказаць, калі, напрыклад, рука, гэтая, так бы мовіць, пакладзістая і паслужлівая прылада мозаку, раптам адмаўляецца пісаць імя героя гісторыі, выдуманай гісторыі, і замест яго ўпарта выводзіць іншае імя? Ці ж бо тады міжволі не збіваешся спанталыку і не пытаешся ў самога сябе: ствараю сапраўды я альбо, можа, сіла майго ўяўлення, зрэшты, – гэты від магчнага прыёмнага апарата? Менавіта тое, што ў галіне бяздротавага тэлеграфа называецца антэнай?

Здаралася, што людзі ўставалі сярод ночы і завяршалі пісьмовыя працы, якія звечара, ператомленыя напружаным днём, адкладвалі незакончанымі і цяпер упраўляліся з задачай лепш, чым калі маглі зрабіць тое самае ўдзень.

Нешта падобнае любяць тлумачыць словамі: „дапамагла прызаснулая падсвядомасць”.

Калі ж такое здараецца ў кляштары, дык кажуць: „Багародзіца спадобіла”.

*Пераклад з Інтэрнэт-публікацыі: Gustav Meyrink, *Der weiße Dominikaner*. Пераклад © 2005-2011 Васіль Сёмуха.

Хто ведае, можа, якраз падсвядомасць і Багародзіца – акурат адно і тое самае.

Не, каб тое Багародзіца была толькі падсвядомасцю, не, але падсвядомасць якраз і спараджае Бога.

У прапанаваным вам рамане ролю галоўнага персанажа грае нехта Хрыстофэр Таўбэншляг, жывы чалавек.

Ці жыў ён сапраўды калі-небудзь, высветліць мне не ўдалося; відавочна ж, ён не плод маёй фантазіі, у гэтым я цвёрда перакананы; гэта я вам кажу шчыра, з улікам той небяспекі, што мяне прымуць за таго, каму хочацца спадабацца і зыскаць людскую ўвагу.

Можна было б і перапусціць мне, што пры гэтым у колькіх там абзацах гаворка пойдзе і пра мяне, прыкрая сітуацыя, без якога, на жаль, не абыходзіся.

Я ўжо збольшага вынасіў цэлы раман у галаве і пачаў яго запісваць, калі раптам заўважыў – ужо пазней, перачытваючы рукапіс! – што прозвішча „Таўбэншляг” унізлася-такі ў тэкст, а я нават не дагледзеў гэтага адразу.

Ды мала таго: сказы, якія я намерыўся занесці на паперу, змяніліся пад пяром і ўжо азначалі нешта зусім іншае, чым што я меў наўме сказаць; так разгарэлася цяжбіна паміж мною і і нябачным Хрыстофэрам Таўбэншлягам, у якой ён нарэшце узяў верх.

Я планаваў апісаць невялікі гарадок, такі жывы ў маёй памяці: атрымалася ж зусім іншая карціна, карціна, якая сёння паўстае перад мною куды больш рэальнай, чым тое там было насамрэч.

Зрэшты, мне не заставалася нічога іншага, як толькі даць волю вольную ўсяму таму, што Хрыстофэр Таўбэншляг абвяшчае ад свайго імя, так сказаць, адшкадавацца яму сваёй пісчай рукою і выкрасліць з кнігі ўсё, што ішло ад маіх уласных фантазіяў.

Скажам, вось такое: памянёны Хрыстофэр Таўбэншляг – істота нябачная, якая загадкавым чынам магла ўплываць на чалавека яснай памяці і кіраваць ім па сваёй волі, і ў такім разе паўстае пытанне: чаму ён скарыстаўся мною для свайго жыццёапісання? З марнага славалюбства? А ці каб гэта сталася „раманам”?

Кожны хай адказвае сабе сам.

А свае меркаванні я пакіну пры сабе.

Мабыць, мой выпадак зусім і не адзінкавы; можа, ужо недзе заўтра той наш Хрыстофэр Таўбэншляг пакарыстаецца іншай рукою.

Што сёння выдаецца нечым неверагодным, заўтра, глядзіш, збудніцца і збаналіцца! Мабыць, мы ўжо ў дарозе да старога і вечна новага вопыту.

Усё, што дзеецца у нас, –

Закон прыроды, прага дня;

Што здзеяў я на гэты раз, –

Ёсць самахвальства й балбатня.

І постаць Хрыстофэра Таўбэншляга, можа, толькі прадвесце, сімвал яго, ёсць асабовасць, наша жэстыкуляцыя пад маскай бясформнай сілы?

Для звышмудрых, якія ўсюды ганарацца сваім „заднім розумам”, думка, што чалавек толькі марыянетка, можа здацца дзікай.

Калі я, працуючы над тэкстам, аднаго разу раптам падумаў: можа, гэты Хрыстофэр Таўбэншляг якраз і ёсць нейкае як бы адшчэплене ад мяне маё „Я”? Альбо мімалётнасць з маёй фантазіі, якая прачнулася, каб крыху пажыць самастойным жыццём, несвядома зачатай і народжанай ува мне фантасмагорыяй, як гэта здараецца ў людзей, якія думаюць, што яны часам бачаць прывіды і нават гутараць з імі?

І той нябачны быццам прачытаў у маім мозаку, перапыніў мой расказ і выдаў, скарыстаўшыся маёй жа рукой, як у парантозе, дзіўны адказ:

„Вы (прагучала пэўнай насмешкай, што ён назваў мяне „Вы”, а не „Ты”) Вы, магчыма, як усе людзі, якія, падобна Вам, думаюць, быцам яны унікальныя істоты, можа, нават нешта іншае чым „адшчэплене Я”? – Адшчэплене ад таго вялікага „Я”, якое называецца Богам?”

З таго часу я няраз часта і шмат думаў пра сэнс гэтай дзіўнай фразы, спадзеючыся знайсці ў ёй ключ да разгадкі таго, чым ёсць для мяне існаванне Хрыстофэра Таўбэншляга. Аднаго разу пры такіх разважаннях нават здалася, што на мяне нашло нейкае прасвятленне, але ўсё адразу паблыталася ад другога „заявы”: „Кожны чалавек – „Таўбэншляг”, („галубятня”), але не кожны Хрыстофэр – „Сын Божы”. Большасць хрысціян толькі лічаць сябе такімі. У сапраўднага ж хрысціяніна белыя галубы залятаюць у галубятню і вылятаюць з яе”.

З таго часу я пакінуў надзею напасці на след загадкі і скасаваў усякія спекуляцыі наконт таго, што, зрэшты, і я мог бы быць у ранейшым жыцці Хрыстофэрам Таўбэншлягам – на грунце прадаўняй тэорыі, нібыта чалавек шматразова рэінкарнуецца на зямлі!

Самае лепшае было б паверыць: тое нешта, якое вадзіла маёй рукою, – гэта вечная, свабодная, сама ў сабе спачылая і вызваленая з любых кшталтаў і формаў сіла; але, прачнуўшыся нараніцу са спакойнага сну, я ўбачыў праз апушчаныя павекі перад сабою вобраз нейкага старога, сівога, безбародага чалавека, рослага і па-юначы статнага, зграбнага, як жывы ўспамін пра ноч, і цэлы дзень мною кіравала непазбыўнае адчуванне, што гэта нясумненна быў сам Хрыстофэр Таўбэншляг.

Часам прыходзіла дзіўная падумка: ён жыве па той бок часу і прасторы і бярэ ўладу над спадчынай нашага жыцця, калі смерць прасцягае да нас руку. Але навошта такія развагі, яны не для старонніх людзей!

А цяпер я працуюту пасланні Хрыстофэра Таўбэншляга ў парадку іх паступлення (часам у фрагментарнай форме), нічога да іх не дадаючы і нічога з іх не выкідаючы.

I. Першае пасланне Хрыстофэра Таўбэншляга

Колькі сябе памятаю, людзі ў горадзе кажуць, што мяне завуць Галубятня¹.

Яшчэ калі малым хлопцам я надвячоркам хадзіў ад дома да дома з доўгім кіем з запаленым кнотам на канцы яго і запальваў лятарні, за мною бегала вулічная дзятва, пляскала ў далоні і галялёкала: „Галубятня, Галубятня, трарара, Галубятня”.

А я на тое ані не злаваўся, хоць, праўда, і не падпяваў ім.

Пазней дарослыя перанялі гэты назоў і звярталіся з ім, калі што мелі да мяне.

Зусім інакш было, што да імя Хрыстофэр . Яно, напісанае на паперцы, вісела ў мяне на шыі, калі мяне яшчэ сысунка, голенькае нямаўля, аднае раніцы знайшлі на парозе кірхі св. Марыі.

Цэтлік, відаць, навесіла мая маці, калі падкідала мяне.

І гэта адзінае, што яна дала мне ў дарогу. Таму з таго часу я заўсёды ўспрымаў імя Хрыстофэр як нешта святае. Яно мне проста ўвайшло ў плоць, і я насіў яго праз усё сваё жыццё як метрыку хрышчэння – выпісаную ў царства Вечнасці, – як дакумент, які нельга ні ўкрасці, ні адабраць. І ён увесь час рос і расце, як насеніна з цемры, пакуль не праявіцца тым, чым і быў на самым пачатку, пакуль не зліецца са мною і не ўвядзе мяне ў свет нятленнасці. Так, як і напісана ў Святым Пісанні: „пасеяна тленным, паўстане нятленным”.

Ісус хрысціўся дарослым чалавекам пры поўным усведамленні таго, што адбывалася: імя, якое было ягоным „Я”, сышло на зямлю з нябёсаў; сённяшнія людзі хрысцяцца груднымі дзеткамі, а не як тое мае быць, каб яны ўсведамлялі, што над імі ўчыняецца!? Яны гнуцца, куды іх вецер хіліць, ідуць праз усё сваё жыццё да магілы, як марыва над балотам, іх целы згніваюць, і ў тым, што паўстае і застаецца, – а гэта іх імя, – сваёй долі не ймуць. Але я ведаю, бо пакуль чалавек можа гаварыць пра сябе, што ён нешта ведае, я ведаю, што маё імя – Хрыстофэр .

Па горадзе ходзіць легенда, быццам мніх-дамініканец Раймант Пэнафортэ пабудаваў кірху св. Марыі на дары, пасыланыя яму з усіх гасподніх краін невядомымі дабрахотамі.

Над алтаром надпіс: „Flos flogum – праз трыста гадоў буду”. А вышэй прыбіта размаляваная дошка, яна ўвесь час падае. Кожны год – на свята Багародзіцы.

Кажуць, ноччу на маладзіка, калі бывае так цёмна, што не відаць далоні перад сабою, ад кірхі падае белы цень на чорны рыначны пляц. Гэта, нібыта, вобраз Белага Дамініканца Пэнафортэ.

Калі нам, дзецям з прытулку для найдзічаў і сіротаў, спаўнялася дванаццаць гадоў, мы павінны былі ўпершыню ісці да споведзі.

¹Таўбэншляг (Taubenschlag – *ням.*) – галубятня.

– Чаму ты не спавядаўся? – сурова спытаўся ў мяне на раніцу святар.

– Я спавядаўся, ваша свяцейшасць.

– Ты хлусіш!

Тады я расказаў, што сталася:

– Я стаяў у кірсе і чакаў, калі мяне выклічуць, але тут нейкая рука падала мне знак, я падышоў да спавядальнай будкі, у ёй сядзеў белы мніх, і ён тры разы спытаўся, як мяне завуць. З першага разу я не ведаў як, другога разу ледзь-ледзь ведаў, але забыўся, не паспеўшы вымавіць; за трэцім разам у мяне на лобе выступіў халодны пот, язык анямеў, я не мог нічога сказаць, хоць нешта ў грудзях крычала: „ХРЫСТОФЭР!”. Белы мніх, мабыць, пачуў гэты голас, бо запісаў імя ў кнігу. Паказаў на яе і сказаў: „вось ты цяпер упісаны ў кнігу жыцця”. Пасля ён перажагнаў мяне і сказаў: „я адпускаю табе твае грахі – мінулыя і будучыя”.

На апошніх словах, якія я сказаў вельмі ціха, каб іх не мог пачуць ніхто з маіх таварышаў, бо я спалохаўся, – святар адхіснуўся, як у дзікім страху, і перажагнаўся.

Яшчэ тае самае ночы ўпершыню сталася так, што я неверагодным чынам пакінуў дом, і пасля нават не мог растлумачыць самому сабе, як зноў вярнуўся назад.

Увечары я лёг, распрануўшыся, а прачнуўся нараніцу ў ложку ўвесь апрануты і ў запыленых чаравіках. У кішэні былі кветкі, якіх, мабыць, я назбіраў высока ў горах.

Пазней так бывала даволі часта, пакуль наглядчыкі ў прытулку не прыхапілі мяне і не пачалі лупцаваць, бо я так і не мог сказаць, дзе ж я бываў уначы.

Аднаго разу мяне клікнулі ў кляштар да капэлана. Ён стаяў пасярэдзіне пакоя з нейкім старым герам, які пазней усынавіў мяне, і я здагадаўся, што яны гаварылі пра мае начныя вылазкі.

– Тваё цела яшчэ надта няспелае. Яно не павінна хадзіць з табой. Я прывяжу цябе, – сказаў стары гер, ведучы мяне за руку ў свой дом і пасля кожнага сказанага слова неяк адмыслова хапаючы ротам паветра.

У мяне сэрца заходзілася ад страху, бо я не разумеў, пра што гэта ён.

На ўпрыгожаных вялікімі заклёпкамі жалезных дзвярах дома старога гера было выбіта: „Барталамей барон фон Ёгер, ганаровы лятарнік”.

Я ніяк не разумеў, як арыстакрат мог быць лятарнікам; мне здалося, што я недзе нешта пра гэта чытаў, але ўсе тыя нікчэмныя веды, якія мне ўшчапілі ў школе, асыпаліся з мяне як папяровая мішура, аж настолькі я запаняверыўся ў той момант, што наогул здольны ясна думаць.

Пазней я даведаўся, што самы першы з продкаў барона быў сціплы лятарнік, якому было нададзена дваранства за нешта такое, чаго ён сам добра не ведаў. З таго часу на гербе тых Ёгераў побач з іншымі эмблемамі паявіліся алейная лямпа, рука і кій, і бароны з роду ў род штогоду

бяруць з горада невялікую рэнту, няважна, нясуць яны сваю службу запальвання лятарняў на вуліцах ці не.

Ужо на другі дзень па загадзе барона я мусіў заступіць на службу.

– Твая рука павінна навучыцца таго, што пазней будзе выконваць твой дух, – сказаў ён. – Хай нават гэты фэх нязначны, але ён будзе ўпачціўлены, увысакароднены, калі ім пазней здолее авалодаць твой дух. Праца, якую адмаўляецца прымаць душа, нявартая таго, каб яе выконваў арганізм.

Я глядзеў на старога гера і маўчаў, бо тады яшчэ не разумеў, што ён вярзе, што мае на ўвазе.

– Альбо, можа, табе лепш хочацца быць гандляром? – дадаў ён з сяброўскім пакепам.

– А заўтра раніцай я павінен буду зноў тушыць лятарні? – нясмела спытаўся я.

Барон пагладзіў мяне па шчацэ:

– Вядома, бо як устане сонца, дык навошта ж тады людзям іншае святло.

Часам, гаворачы са мною, ён неяк своеасабліва прытоена паглядаў на мяне; здавалася, у ягоных вачах было маўклівае пытанне: „Ці зразумеў ты нарэшце?“, альбо, можа, ён хацеў гэтым сказаць: „Я вельмі непакоюся, ці зможаш ты разгадаць гэта?“

У такія хвіліны я адчуваў у грудзях гарачую пякотку, быццам голас таго, хто падчас маёй споведзі белаю мніху крычаў мне імя „Хрыстофэр“, даваў мне нячутны адказ.

Барон быў знявечаны пачварным жалваком з левага боку шыі, так што каўнер ягонага каптана да плячэй заўсёды быў расшпілены, каб не заважаць рухомасці галавы.

Ноччу, калі каптан вісеў на крэсле і быў падобны на абезгалоўлены труп, ён часта ўсяляў у мяне неапісальную жудасць; я мог вызваліцца ад гэтага адчування, толькі калі ўяўляў сабе, як ўвогуле мілая жыццёвая зычлівасць выходзіла ад барона. Нягледзячы на нямач і амаль камічны выгляд, бо сівая барада звисала, як разбэрсаны венік, у маім апекуне крылася нешта незвычайна далікатнае і пяшчотнае, нешта кволадзіцячае, нешта бяскрыўднае, што часам яшчэ больш уражвала, калі ён гневаўся і строга пазіраў праз бліскучыя шкельцы свайго старамоднага пэнснэ.

У такія моманты ён уяўляўся мне вялізнай сарокай, якая нацэллася напасці на вас, але ў пільных вачах у яе ледзь прыхаваны ўнутраны страх: „Ты не адважышся лавіць мяне!“

Дом Ёгераў, у якім я жыў столькі гадоў, быў адзін з самых старых у горадзе, у ім было шмат паверхаў, у якіх жылі продкі барона – кожнае новае пакаленне паверхам вышэй за папярэдняе, быццам іх прага падняцца да неба ўвесь час падрасцала.

Я не магу ўспомніць, каб калі барон заходзіў у гэтыя старыя памяшканні, фасадныя вокны якіх ужо аслеплі і пашарэлі, ён жыў са мною у двух нічым не аздобленых пабеленых пакоях аж пад самым пляскавым дахам.

Недзе там унізе на зямлі растуць дрэвы, сярод іх ходзяць людзі; у нас расце конскі бэз – бузіна, з белымі, пахучымі суквеццямі, побач з вялікай заржавелай жалезнай бочкай, у якую раней сцякала з рыны дажджавая вада і сыпалася напець смецця і прагнілай лістоты.

Глыбока ўнізе ледзь не пад самымі старавечнымі ружовымі, вохрыста-жоўтымі і светлаблакітнымі з голымі вокнамі дамамі пад падобнымі на імшана-зялёныя капелюшы без палёў дахамі струменіць шырокая, роўная, шэрая ад горнай вады рака. Амаль колам рака абцякае горад, падобны гэтым самым на востраў, зашморгнуты пятлёю вады; рака плыве з поўдня, паварочвае на захад, зноў угінаецца і вяртаецца назад на поўдзень, туды, дзе на вузкай касе стаіць наш апошні дом, ужо аддзелены ад таго месца, дзе рака пачала абдымаць горад, – і далей, за высокім пагоркам знікае з вачэй.

Па рудым, вышынёй у чалавечы рост мосце з сырых негабляваных камлюкоў, якія дрыжаць і прасядаюць, калі асліныя запрэжкі праяджаюць па іх, – можна перабрацца на па-той бок, на парослы лесам бераг, які пясчанымі выдмамі асыпаецца ў ваду. З нашага даху паўзверх усяго гэтага адкрываецца лугавая даліннасць, у самай цёмнай далечы якое аблокамі лунаюць горы і горамі грувасцяцца аблогі.

Пасярэдзіне горада ўзвышаецца замкападобны, выцягнуты будынак, ні на што больш не прыдатны альбо прыдатны зусім нікчэмна, як толькі ўлоўліваць калючы бляск восеньскага сонца сваім жарасным адбіткам у бязвейкавых вокнах-вачах.

На яйкападобным бруку заўсёды бязьлюднага рыначнага пляца, на якім, нібы забытыя вялізныя цацкі, стаяць павеці гандляроў сярод кучаў перавернутых кашоў, у шчылі паміж камянёў расце трава.

А часам па нядзелях, калі гарачыня разагравае барочныя муры ратушы, чуюцца прыглушаныя гукі духавой музыкі, данесенай сюды ўгору зябкім дыханнем паветра, – яны памацняюцца, і тут раптам шырока раззяўляецца брама тракціра „На пошце Флэцынгера”, і няспешна выплывае страката разубраны вясельны поезд і прастуе да кірхі, моладзь у каляровых стужках урачыста размахвае вянкамі, наперадзе гурт дзяцей, на чале якіх, як ласіца, нягледзячы на мыліцы, маленькі, дзесяцігадовы, ледзь не ашалелы ад весялосці калека, быццам уся радасна-святочная калатня толькі дзеля яго тут і зладжана, тым часам як усе астатнія толькі адбываюць мусовую сур’ёзнасць падзеі.

Калі я таго вечара, ужо намагаючыся заснуць, ляжаў у ложку, адчыніліся дзверы, і мяне зноў агарнуў няпэўны страх, бо да мяне ўвайшоў барон. І я падумаў, што ён, як і гразіўся, хоча прывязаць мяне. Але ён толькі сказаў:

– Хачу навучыць цябе маліцца; – усе яны не ведаюць, як трэба маліцца. Маліцца трэба не словамі, маліцца трэба рукамі. Хто моліцца словамі, той жабруе. А жабраваць нельга, брыдка. Дух твой сам ведае загадзя, чаго і як табе трэба. Калі змыкаюцца далоні, левая палавіна ў чалавеку замыкаецца з праваю ў ланцуг. І чалавечае цела ўжо моцна звязанае; а з кончыкаў паднятых угору пальцаў свабодна ўзносіцца ўгору полымя. У гэтым таямніца малення, пра якую не напісана ні ў якім пісанні.

У тую ноч я ўпершыню вандраваў, не прачнуўшыся на раніцу ў ложку ў запыленых чаравіках і апрануты.

II. Сям’я Мучэлькнаўсаў

З нашага дома пачынаецца вуліца, якую мая памяць называе Пякарскай – ён першы і стаіць адзін асобна.

Тры бакі павернутыя на ўсю шыр-прастору, з чацвёртага, калі адчыню лесвічнае акно і высунуся, я магу дацягнуцца рукою да мура суседняга дома, – такая вузкая вулка раздзяляе абодва будынкі.

Гэтая вулка не мае назвы, бо яна – толькі вузкі і стромкі, як чалавеку пралезці, праход-пралёт, якога другога такога на свеце няма, – пралёт, які лучыць абодва левыя берагі адной і той самай ракі; ён якраз перасякае тут касу сушы таго воднага кола, на якой мы жывём, і лучыць горад з наваколлем.

Рана раніцай, калі я выходжу тушыць лятарні, унізе ў суседнім доме адчыняюцца дзверы, і рука з венікам вымятае стружкі ў раку, якая абдымае сабою цэлы горад, каб праз паўгадзіны крокаў за пяцьдзсят адсюль зліць тыя стружкі на плаціну і шумна развітацца з горадам.

Гэты канец пралёта выходзіць на Пякарскую; на рагу суседняга дома вісіць шылда:

Фабрыка на апошні супакой

заснаваная...

Раней на месцы гэтага шматкроп’я стаяла: *...майстрам-таччэльшчыкам і цесляром па трунах Аданісам Мучэлькнаўсам*

Гэта яшчэ лёгка чытаецца, калі шылда мокрая ад дажджу; тады старыя пісьмёны добра прасвечваюцца.

Кожную нядзелю гер Мучэлькнаўс, яго жонка Агляя і дачка Афэлія ходзяць у кірху і сядзяць там у першым радзе. Гэта азначае: фраў і фройляйн Мучэлькнаўсы сядзяць у першым радзе. А гер Мучэлькнаўс сядзіць у трэцім радзе, у куточку. Пад дрэварытам прарока Ёны, дзе больш прыцемкавата.

Як усё гэта мне цяпер праз столькі гадоў увогуле здаецца смешным і – усё-такі так невыказна журботным!

Фраў Мучэлькнаўс увесь час угорнута ў чоны шалёсткі шоўк, з якога аж лямантуе амарантава-чырвоны аксамітны малітоўнік, як, не раўнуючы, ва ўсіх фарбах алілуя. У матавых, вастраносых прунэлевых боціках на эластыку яна, далікатненька падбіраючы спадніцы, перабірае ножкамі вакол кожнай лужыны; на яе шчоках пад ружова падфарбаванай скурай густая сетка тонкіх чырвона-блакітных капіляраў здрадліва выдае ўжо блізенькі ўзрост матроны; звычайна такія вымоўныя вочы, цяпер старанна падтушаваныя на дбайна ўкладзеных павеках, бо то ж на якога чорта лысага яно гадзіцца, каб, калі званы склікаюць людства да Бога, яны прамяніліся спакушальнай жаночай павабай.

Афэлія носіць свабодныя грэцкага крою ўборы і залаты абадок вакол мяккіх, попельна русых локанаў, якія спадаюць да плячэй, і заўсёды, калі толькі я ні бачыў яе, увенчаных міртавым вяночкам.

У яе прыгожая, спакойная, мяккаступная, як бы адсутная паходка каралевы.

Мне заўсёды аж сэрца заходзіцца, калі думаю пра яе.

На парозе кіркі яна пад вуалем – толькі шмат пазней я ўбачыў яе твар, а на ім цёмныя, вялікія, далёкія ад грэшнага свету вочы, такія неўпасаваныя да русых валос.

Гер Мучэлькнаўс у доўгім, чорным, крыху мешкаватым нядзельным каптане звычайна сунецца крыху ззаду за абедзвюма дамамі; калі ж, забыўшыся, раўняецца з імі, фраў Аглая кожнага разу шэпча яму:

– Аданіс, адступіся на крок!

У яго вузкі, скрушліва выцягнуты, запалы твар з рыжаватай рэдзенькай бародкай і доўгім дзюбаватым птушыным носам, які канчаецца пад увогнутым лобам у голым вострым чэрапе, апаясаным матыльком валос, нібыта ягоны гаспадар прабіў ім грубую аўчыну, забыўшыся пасля абскубсці абвіслыя вакол рэшткі.

Край цыліндра, які гер Мучэлькнаўс надзявае з кожнай урачыстай нагоды, даводзіцца кожнага разу падкладаць ватным з палец таўшчынёй тампонам, каб пры хадзе не цялёпкаўся.

Па буднях гер Мучэлькнаўс на людзях не паказваецца. Есць і спіць ён унізе ў сваёй „фабрыцы” – то ж бо, майстэрні. Ягоныя дамы жывуць у пакоях на чацвёртым паверсе.

Прайшло, мабыць, гадоў тры-чатыры, як барон узяў мяне да сябе, перш чым я даведаўся, што фраў Аглая і дачка і гер Мучэлькнаўс – адна сям’я.

Вузкі пралёт паміж абодвума дамамі ад золку да поўначы запоўнены нейкім аднастайным буркатлівым брунжаннем, як калі б тут глыбока ў зямлі роішча велізарных чмялёў не магло ўгнездавацца без лішняга гвалту; гэты шум ціха і аглушальна пранікае аж да нас угору, нават калі ў паветры спакойна. – Спачатку гэта нервавала мяне, і я ўвесь час міжволі ўслухоўваўся, калі цэлымі днямі вучыўся, тым часам як мне ні разу, ні аднюткага разу нават у галаву не стрэліла папытацца, адкуль

мог узяцца гэты шум. Ніколі ж не высвятляюцца прычыны нейкіх з'яваў, калі яны паўтараюцца рэгулярна; яны здаюцца чалавеку натуральнымі, з імі зжываешся, якімі нязвычайнымі яны, па сутнасці, ні былі б. Адно ўжо толькі калі зусім глузды заверне, чалавеку зарупіць пацікавіцца альбо папросту – лахі пад пахі і давай лататы.

Спакваля я звикся з шумам, як калі б гэта проста брунжала ўвушшу, аж так звикся, што ноччу, калі раптам усё моўкла, я рэзка прачынаўся, як бы мяне дубцом сперазалі.

Аднаго разу фраў Аглая, затуліўшы вушы далонямі, у спеху агінала вугал дома і незнарок выбіла ў мяне з рукі кошык з яйкамі, перапрасілася:

– Ах, божачкі, мілае дзіця, гэта ж у мяне ад гэтага гідотнага сковыту, гэтага... гэтага варштата ў нашага кармільца. І... і... і яго чаляднікаў, – закончыла, быццам ёй перахапіла дух.

„Значыцца, гэта з тачыльні гера Мучэлькнаўса такая звяга!” – здагадаўся я. Што ў яго ўвогуле не было ніякіх чаляднікаў і што ўся фабрыка складалася з яго аднаго, я даведаўся пазней ад яго самога ж.

Стаяў бясснежны, пахмуры зімовы вечар; я ўжо быў сабраўся сваім кіем падняць вечка на лятарні, каб запаліць святло, калі пачуў шэпт: „Шшш, гер Таўбэншляг!”, і пазнаў майстра-тачыльшчыка Мучэлькнаўса, які, у зялёным фартуху і пантофлях, на якіх былі вышыты каляровымі перламі львіныя галовы, падаваў мне знакі з пралёта.

– Гер Таўбэншляг, калі тое можна, прашу, хай будзе сёння ноччу тут цёмна, добра? Ведаеце, – сказаў ён далей, заўважыўшы па мне, як гэта мяне ўразіла, хоць я і не адважыўся спытацца пра прычыну, – ведаеце, не тое, каб я хацеў спакусіцца нечым перашкодзіць вашаму святому абавязку, але гонар маёй фраў жонкі будзе пастаўлены на карту, калі выявіцца, што я прадпрыняў. А з будучым маёй фройляйн дачкі ў свеце мастацтва можна будзе развітацца назусім. Людское вока не павінна бачыць, што сёння ноччу тут адбудзецца!

Я міжволі адступіўся на крок, настолькі жахнуў мяне тон старога чалавека, калі ён з перкошаным ад страху тварам сказаў мне:

– Не, не, прашу вас, не ўцякайце, гер Таўбэншляг!.. Ніякага тут злачынства!.. Вядома ж, калі б нешта такое здарылася, выйце мне было б толькі ў ваду!.. Ведаеце, я якраз атрымаў вельмі... вельмі падазроны заказ ад аднаго майго сталічнага кліента, і сёння ноччу, калі ўсё засне, я загрузу г э т а на падводу і адпраўлю; а сам жа заказ... Ця... Гм...

У мяне камень зваліўся з сэрца. Калі я пакуль што і не падазраваў, пра што тут завялося, дык усё-такі здагадаўся, што мае адбыцца нешта бяскрыўднае.

– Ці не мог бы я чым пасобіць вам з той падводай, гер Мучэлькнаўс? – прапанаваў я.

Тачыльшчык ледзь не кінуўся мне на грудзі ад радасці.

– А ці не даведаецца пра гэта гер барон? – спытаў ён на тым самым

дыханні, і зноў заклапочана: – А ці можна вам так позна на вуліцу?.. Вы ж яшчэ такі маленькі!

– Прыёмны бацька мой нічога не заўважыць, – супакоіў я яго.

Апоўначы я пачуў – знізу ціха назвалі маё імя. Я пракраўся па левіцы ўніз і ў цемнаце разгледзеў цень падводы з драбінамі.

Капыты ў коней былі абярнуты анучамі, каб не чулася іх цоканне. Побач з тачыльшчыкам стаяў фурман і выскаляўся кожнага разу, як толькі гер Мучэлькнаўс выцягваў са сваёй тачыльні чарговую вязку вялікіх, пафарбаваных у карычневае абточаных драўляных векаў, кожнае з ручкай пасярэдзіне для трымання.

Я тут жа падскочыў і дапамог загрузацца. Праз паўгадзіны воз быў поўны вышэй драбінаў і пакалыхаўся па мосце, хутка знікаючы з вачэй у цемры.

Задыханы стары, нягледзячы на маю неахвоту, пацягнуў мяне ў майстэрню.

Круглы, да белага адгабляваны стол са збанком светлага піва на ім і двума куфлямі, адзін з якіх – тонкай шліфоўкі рэч, відаць, быў для мяне, – як светлы кружок, забіраў на сябе ўсё чэзлае святло падвешанай над ім газнічкі; астатняя частка доўгага пакоя была мала што не ў поўнай цемры. Толькі пасля ўжо, калі асвоіліся мае вочы, я здолеў разгледзець рэчы.

Сталёвы стрыжань, дзень у дзень кручаны звонку вадзяным колам на рацэ, ішоў ад сцяны да сцяны. – Цяпер на ім спала некалькі курэй.

Скураныя прывадныя рамяні, як петлі з шыбеніцы, звісалі з такарнага варштата. Драўляная статуя святога Себасц’яна, праткнутая стрэламі, запаўняла сабою кут. На кожнай страле таксама спала па курыцы.

Адчыненая дамавіна, у якой час ад часу перабурквалася пара хатніх трусікаў, стаяла ва ўзгалоўі жалю вартых нараў, якія служылі тачыльшчыку за ложкак.

Малюнак пад шклом у залатой рамцы, абвітай лаўровым вянком, – адзіная акраса пакоя; гэта была выява юнай дамы ў тэатральнай паставе з заплюшчанымі вачыма і несамкнутымі вуснамі, голай, з фігавай лісцінкай, але снежна-белай, нібыта яна, пабеленая гіпсам, стаяла натуршчыцай.

Гер Мучэлькнаўс крыху пачырванеў, заўважыўшы, што я спыніўся перад карцінай, і збянтэжана прамармытаў:

– Гэта мая фраў жонка, як яна падае мне руку на вечны саюз... Гэта была якраз яна, – дадаў ён, высмаркаўшыся, як бы дзеля тлумачэння, – ...мармуровая німфа. Так, так, Алаізія, – гэта значыць – Аглая, вядома, мая жонка, яна мела няшчасце самым бог ведае якім чынам быць яшчэ малым дзіцём вынятай сваімі святымі гер-бацькамі са святой купелі хрышчэння з гніосным імем Алаізія. Але ж праўда, гер Таўбэншляг, вы нікому нічога не скажаце! Артыстычнай рэпутацыі маёй фройляйн дачкі інакш бы гэта моцна зашкодзіла. Гмм. Ця.

Ён правёў мяне да стала, прапанаваў, пакланіўшыся, фатэль і наліў светлага піва.

Здавалася, ён зусім забыўся, што я быў яшчэ падлетак – няпоўных пятнаццаці гадоў, – бо гаварыў са мною, як з дарослым, як з герам, рангам і адукаванасцю вышэйшым за яго.

Спачатку я быў падумаў, што ён хацеў проста пагутарыць са мною, расказваючы, але неўзабаве па манеры змушанасці і баязлівасці яго расказу я здагадаўся, часта азіраючыся назад на трусікаў, што ён хацеў адцягнуць маю ўвагу ад беднай абстаноўкі. Таму я стараўся сядзець спакойна і не акідацца вачыма па баках.

Неўзабаве ён запаў у даволі моцнае ўзрушэнне. На яго запалых шчоках праступілі круглыя сухотлівыя плямы.

З ягоных слоў, прамаўляных з сутаргавым намаганнем, усё больш выразна вынікала – апраўдваецца перад мною.

Я адчуваў сябе тады яшчэ вельмі дзіцём – і большае з таго, што ён расказваў, выходзіла далёка за межы майго разумення, – аж гэта пад уздзеяннем дзіўнай трывогі, якую абуджала ўва мне ягоная гаворка, паступова ўвяло ў ціхі, незразумелы мне жых.

Жых, які глыбока ўгрызаўся ў мяне і з году ў год, ужо нават калі я даўно быў мужчына, з кожным разам усё больш інтэнсіўна, як толькі ў маёй памяці выпадкова паўставала тая карціна.

З ростам маёй дасведчанасці ў агіднасцях, якія жыццё выракае людзям, расло і кожнае слова, сказанае тады тачыльшчыкам, рэзкай аголенасцю і перспектывай у маёй памяці, і мяне часта забірала кашмарам, калі я ўспамінаў пра гэтую гісторыю і гартаў у памяці старонкі трагічнай долі старога бедалагі. І глыбокі морак, які абдымаў ягоную душу, я адчуваў у сваіх грудзях і перажываў жудасны дысананс паміж прывідным камізмам тачыльшчыка, і ягонай узнёслай і адначасова глыбокай ахвярнасцю ў імя фальшывага ідэалу, якога сам сатана не змог бы падаткнуць у ягонае жыццё больш падступна.

Тады, дзіцём, я ўспрыняў ягоны расказ, хацелася б сказаць, як споведзь вар'ята, прызначаную іншым вушам, а не маім, і якую я аднак мусіў слухаць, хацеў я таго, а ці не хацеў, быццам чыясці нябачная рука моцна трымала мяне, каб увесці ў кроў атруты.

Былі імгненні, калі я адчуваў, што на нейкія секунды я распаўся і згніў як старэча, так жыва перакінулася на мяне вар'яцтва тачыльшчыка, быццам я аднаго з ім веку, нават старэйшы, а не падлетак.

– Так, так, яна была вялікая, славетная актрыса, – прыкладна так пачаў ён. – Аглая! Ніхто ў гэтай глухамані не здагадваецца пра тое. Яна і не хацела, каб ведалі! Бачыце, гер Таўбэншляг, я не магу сказаць так, як бы хацелася. Я нават ледзь магу пісаць. Але ж гэта нашая з вамі таямніца, праўда ж? Так, прыкладам, як кагадзе з тымі... з тымі, як іх там... ну, але ж бо, з тымі векамі. Я ўмею, зрэшты, напісаць толькі адно слова, – ён дастаў з кішэні кавалачак крэйды і напісаў на сталі : „Афэлія”.

А каб чытаць, дык зусім не чытаю. Я, шчыра кажучы, – ён нахіліўся і таямніча шыкнуў мне на вуха, – даруйце мне за гэта слова: неўдах. Ведаеце, мой бацька, які быў вельмі, вельмі строгі чалавек, калі я, яшчэ мальцом, аднаго разу падпаліў клей, ён замкнуў мяне ў жалезную дамавіну, амаль ужо гатовую, на дваццаць чатыры гадзіны і сказаў, што пахавае мяне жыўцом. Я, вядома, паверыў і ўвесь той час у дамавіне мне было так страшна, як доўгая, доўгая вечнасць у пекле, якой ніколі не бывае канца, я не мог паварухнуцца, амаль нават дыхаць не мог. Я сціскаў зубы ад смяротнага страху. Але, – дадаў ён зусім ціха, – навошта я падпаліў той клей? Калі мяне дасталі з дамавіны, мне адняло розум і мову. Толькі праз дзесяць гадоў я пачаў нанова памаленьку вучыцца гаварыць. Але праўда ж, гер Таўбэншляг, гэта застанеца паміж намі! Калі людзі даведаюцца пра маю ганьбу, гэта будзе канец артыстычнай кар’еры маёй фройляйн дачкі! Ця. Гмм. – А як толькі мой бацька аднойчы назаўсёды выправіўся ў рай, яго пахавалі ў той самай дамавіне... Ён пакінуў мне свой гешэфт і грошы – бо ён быў удавец, – і тады ж нябеснае празарэнне на ўцеху мне, бо я ж думаў, што павінен да смерці галасіць ад скрухі па страчаным бацьку – у дом наш паслала анёла-збаўцу ў асобе оберрэжысёра гера Парыса. Вы не ведаеце гера актора Парыса? Кожны другі дзень ён прыходзіць вучыць маю фройляйн дачку з акторскага майстэрства! У яго такое самае імя, як у грэчаскага бога Парыса; гэта – чыстае празарэнне з самага пачатку да самага ж канца. Ця. Гмм. Мая цяперашняя жонка была за тадыташняга часу яшчэ маладая дзева. Ця. Гм. Я хачу сказаць – яна была яшчэ дзяўчына. Ця. Гм. – А гер Парыс рыхтаваў яе да кар’еры актрысы. Яна была мармуровай німфай у адным тайным тэатры ў сталіцы. Ця. Гм.

Па манеры выгаворваць сказы ўрыўкамі і па міжвольных невялікіх паўзах, пасля якіх ён зноў парываўся гаварыць далей, я заўважыў, што ягоная памяць як бы згасала, каб пасля нанова, як вярталася дыханне, зноў успыхваць. Гэта было як адліў і прыліў у ягонай свядомасці. „Ён да гэтага часу не адышоў ад жахлівага патрасення ў металічнай дамавіне, – інстынктыўна адчуваў я; – ён і сёння яшчэ жыўцом пахаваны”.

– Ну, і калі я тады ўспадкаваў гешэфт, да мяне ў дом прыйшоў гер Парыс і сказаў, што славутая мармуровая німфа Аглая выпадкова ўбачыла мяне на пахаванні якраз тады, калі ён інкогніта праязджаў праз наш горад. Гм. Ця. – І як гэта яна, убачыўшы мяне каля магілы майго бацькі ўсяго ў слёзах, дык сказала (гер Мучэлькнаўс раптам ускочыў і з пафасам пачаў дэкламаваць у прастору, маленькія, вадзяніста-блакітныя вочы яго застылі, быццам ён чытаў агнём напісаныя словы), ... яна сказала: „гэтаму сціпламу чалавеку я стану апорай у жыцці і святлом у цемры, якое яму ніколі не пагасне. Я нараджу яму дзіцятка, жыццё якога будзе прысвечана толькі мастацтву. Яго духу я празру вочы на ўзвышаныя сферы жыцця, нават калі самой мне ў пустыні шэрых будняў разарвецца сэрца. Бывай, мастацтва! Бывай, слава! Бывайце, лаўры!

Аглая сыходзіць і ніколі больш не вернецца!" Ця. Гм.

Ён пакратаў рукою лоб, сеў на крэсла, як калі б успаміны раптам пакінулі яго.

– Ця. Гм. Гер оберрэжысёр галасіў і рваў на сабе валасы, калі мы ўтраіх сядзелі ў мяне на вяселлі. І раптам закрычаў. „Мой тэатр будзе зруйнаваны, калі я страчу Аглаю. Я чалавек прапашчы”. – Ця. Гм. Тысячы гульдэнаў золатам, якія я даў яму, каб ён, прынамсі, не страціў усяго, вядома ж, хапіла не надоўга. Ця. Гм.

З таго часу ён увесь у журбе. Толькі цяпер, адкрыўшы вялікі драматычны талент у маёй фройляйн дачкі, ён крыху адышоў і акрыяў душою. Ця. Гм.

Яна, мабыць, узяла гэта ад сваёй фраў маці. Ця, шмат каго муза наведвае яшчэ ў калысцы. Афэлія! Афэлія! –

Раптам яго апанавала нейкае дзікае натхненне; ён схапіў мяне за руку і энэргічна патрос яе.

– Ведаеце, гер Таўбэншляг, што Афэлія, маё дзіця, – дзіця Гасподняй мілаты? Гер Парыс заўсёды кажа, атрымліваючы ў маёй майстэрні свой пэнсыён: „Калі Вы зачыналі яе, майстар Мучэлькнаўс, сам бог Вэсталус, напэўна ж, пры тым быў прысутны!” – Афэлія! – яго голас зноў панізіўся да шэпту, – але гэта тайна, як і тая з тымі... ну так, з тымі векамі. Гм. Ця. – Афэлія прыйшла на свет ужо праз шэсць месяцаў. Гм. Ця. Іншым дзецям трэба дзевяць месяцаў. Гм. Ця. – Але гэта й не дзіва. Бо то ж і яе маці нарадзілася пад каралеўскай зоркай. Гм. – Толькі яна адварнулася. Ну, зорка... Мая фраў жонка не хоча, каб нехта даведаўся, але Вам я магу сказаць, гер Таўбэншляг: ведаеце, яна ўжо мала што не сядзела на троне! І калі б не я – часта слёзы нагортваюцца мне на вочы, калі я думаю пра гэта, – яна магла б сёння выязджаць у экіпажы з чатырма рысакамі. Але яна апусцілася да мяне... Гм. Ця.

А што да трона, – ён падняў тры пальцы, як на прысягу, – было тое так... бажуся гонарм і святасцю, што не зманю: гер оберрэжысёр Парыс быў якраз у росквіце маладосці, я гэта ведаю ад яго самога, вялікім візірам пры каралі Аравіі ў Бялградзе. Ён быў там за настаўніка ў высокім гарэме Яго Вялікасці. Гм. Ця. А мая цяперашняя фраў жонка Аглая за свае таленты была назначана першай дамай – па-арабску яе звалі „май Тэрэза” – на пасадзе першай эрзац-дамы Найвышэйшай левай рукі Яго Вялікасці. Якраз тады на Яго Высокасць быў замах, і гер Парыс і мая фраў сужэнка мусілі ноччу ўцякаць цераз Ніл. Ця. Гм. Пасля, як вы ведаеце, яна стала мармуровай німфай у адным тайным тэатры, арганізаваным герам Парысам, пакуль сама не адмовілася ад лаўраў... Гер Парыс таксама пакінуў сваю прафесію і жыве тут толькі дзеля выхавання Афэліі. „Усе мы павінны жыць толькі дзеля яе, – кажа ён заўсёды. – І ваш святы абавязак, майстар Мучэлькнаўс, – зрабіць усё магчымае, каб артыстычнае дараванне Афэліі не змарнела ў самым зародку ад вульгарнага безграшоўя”. – Бачыце, гер Таўбэншляг,

гэта таксама падстава, чаму я павінен прымаць, – вы ж ведаеце! – таякія сумніўныя заказы. Выраб трунаў не акупаецца. Бо памірае людзей занадта мала. Гм. Ця. – Адукацыю маёй фройляйн дачкі я б яшчэ мог неяк пацягнуць, але сусветна вядомы паэт, гер прафесар Гамлет з Амерыкі, патрабуе шмат грошай. Я мусіў выдаць яму пазыковую распіску, ну, вэксаль, і цяпер мушу адпрацоўваць. Гм. Ця. – Гер прафесар Гамлет, зрэшты, малочны брат гера Парыса, і, дачуўшыся пра вялікі талент Афэліі, ён адмыслова дзеля яе напісаў тэатральную п’есу. Яна называецца: “Прынц дацкі”. У ёй кронпрынц павінен ажаніцца з маёй Афэліяй, але Яе Вялікасць, ягоная фраў мама, не дазваляе. І таму мая Афэлія топіцца ў вадзе. Мая Афэлія ў вадзе! – Стары пракрычаў гэта і пасля паўзы сказаў далей: – Як толькі я пачуў гэта, у мяне сэрца ледзь не напалам. Не, не, не! Мая Афэлія, зрэнка вока майго, маё усё, не павінна запрапасціцца ў вадзе! Нават калі гэта ў п’есе. Гм. Ця. – І я ўкленчыў перад герам Парысам і так доўга ўмаўляў яго, пакуль ён не згадзіўся напісаць геру прафесару Гамлету ў Амерыку. Гер прафесар паабяцаўся, што ён усё так зладзіць, каб Афэлія і выйшла замуж за кронпрынца і не ўтапілася, калі я выдам яму пазыковую распіску. Гер Парыс асабіста напісаў яе, а я ўнізе паставіў тры крыжыкі. Вы, канечне, будзеце моцна смяяцца, гер Таўбэншляг, бо гэта ж усяго толькі тэатральная п’еса, а не жыццёвая існасць! Але ж глядзіце, у п’есе маю Афэлію таксама завуць Афэліяй – гэта сімвалічна! Ведаеце, гер Таўбэншляг, я ж толькі неўдах; што, калі ўсё-такі там мая Афэлія ўтопіцца? Гер Парыс увесь час кажа: мастацтва вышэй за рэчаіснасць – што, калі ўтопіцца! Што будзе са мною?! Тады лепш было б мне задыхнуцца ў жалезнай дамавіне!

Трусікі шумна разбушаваліся ў дамавіне. Тачыльшчык спалохана сцешнуўся і прамармытаў: „Праклятыя пахацімцы!”

Настала доўгая паўза; стары зусім страціў нітку сваёй споведзі. Здавалася нават, забыўся на маю прысутнасць, ягоныя вочы больш не бачылі мяне.

Праз хвіліну ён устаў, падышоў да такарнага варштата, наклаў прывадны рэмень на валік і запусціў яго.

– Афэлія! Не, мая Афэлія не можа памерці! – пачуў я яго мармытанне. – Я павінен працаваць, працаваць, інакш ён не паправіць п’есу і...

Шум машыны заглушыў апошнія словы.

Я ціха выйшаў з майстэрні і падняўся ў свой пакой.

У ложку я склаў рукі і маліўся Богу, сам не ведаю чаму, каб ён асланіў Афэлію.

III. Вандраванне

У тую ноч сталася дзіўнае здарэнне; можа, хто назваў бы яго сном, бо на ўсё, што людзі перажываюць, пакуль цела дрэмле, у іх ёсць толькі адна дакладная назва.

Як заўсёды, перш чым заснуць, я склаў рукі, ці, як гэта ў Бартана, – „паклаў левую на правую”.

Не адразу, а цягам гадоў мне з вопыту рабілася ясна, чаму служыла сама працэдура. Магчыма, любыя іншыя рукапакладзіны служаць той самай мэце, калі з гэтым звязана ўяўленне пра замыканне цела.

Колькі разоў з таго вечара ў доме барона я ні ўкладваўся на сон такім спосабам, заўсёды прачынаўся раніцай з адчуваннем, што ў сне я праходзіў вялікі шнур гасцінца, і кожнага разу мне нібы камень падаў з сэрца, калі я бачыў сябе раздзетага і не ў запыленых чаравіках – як аднаго разу ў сіроцкім прытулку, – ляжаў у ложку і не было чаго мне баяцца; і аднак жа ніколі за цэлы дзень не мог успомніць, куды я хадзіў у сне. І кожнае ночы ў мяне ўпершыню з вачэй ападала павязка.

Што майстар-тачылшчык Мучэлькнаўс незадоўга да таго дзіўным чынам абышоўся са мною як з дарослым, мусіць, магло стацца патайнай прычынай таго, што датуль скаванае ўва мне дрымотаю маё „Я” – мабыць, той „Хрыстофер” – прачыналася ў свядомасці і пачынала бачыць і чуць.

Спачатку снілася – так яно пачыналася, – што я пахаваны жывы і не магу варухнуць ні рукой, ні нагой; пасля моцным удыхам я напаўняў сабе грудзі і гэтым самым падымаў века труны; і крочыў па пустэльным, белым гасцінцы кудысьці, і гэта было страшней за дамавіну, з якое я вылез, бо я ведаў, гасцінцу таму ніколі канца не будзе. Я пачынаў палка імкнуцца назад у сваю дамавіну, і вось ужо яна, бач, стаіць перад мною пасярод дарогі.

Мякка было адчуваць яе як цела, а рукі і ногі як труп. Уступаючы ў яе, я заўважаў, што ад мяне няма ніякага ценю, і калі я пачынаў цікаўна разглядацца, дык бачыў, што і цела ў мяне няма; тады я адчуваў вачыма, але не было і вачэй; а калі хацеў абмацаць свае рукі, дык і рук не ставала.

Калі века над мною пачынала павольна зачыняцца, рабілася так, быццам маё мысленне і адчуванне сябе вандроўцам па белым прасёлку было мысленнем і адчуваннем вельмі старога, але ўсё яшчэ непакіснага чалавека; а калі века зачынялася, усё гэта прападала, як бы выпарвалася, пакідаючы пасля сябе толькі магчымасць паўсяляпога, паўглухога спосабу мысліць, які намагаўся запоўніць сабою мозак таго ў жыцці яшчэ сутнага падлетка, якім быў я.

Калі века замыкалася, я прачынаўся ў ложку.

Інакш кажучы – верыў, што прагнуўся.

Было яшчэ цёмна, але я адчуваў па ачмуральным паху бузіны, які ліўся ў пакой праз адчыненае акно, што з зямлі падымаўся першы подых яшчэ не насталай раніцы і што гэта мой крайні час, калі ўжо трэба тушыць у горадзе лятарні. Я хапаў свой кій і вобмацкам спускаўся па лесвіцы. Пасля, калі ўжо завяршалася служба, я ішоў па мосце і падымаўся на гару; кожны камень па дарозе быў мне знаёмы, і ўсё ж я не мог прыгадаць, каб калі-небудзь тут быў.

Альпійскія кветкі, мяккая, як снег, трава і пахучыя альпійскія анемоны раслі на росных, замглёных прыцемкамі цёмназялёных горных лугах.

Пасля на краі далечы раззеўрывалася неба, і аблокі наліваліся жыўнаснай крывёю ранішняй зары.

Блакiтныя бліскучыя жукі і вялікія дзікія мухі са шклянiмi крылцамi, нiбы разбуджаныя чароўным поклічам, раптам падымаліся з зямлі і звiнелi ў паветры, нярухома застыўшы на вышiнi чалавечага росту, і так калыхаліся, лятучы, галоўкамі да прачнулага сонца.

Халадок глыбокай узрушанасці пабег па ўсім маім целе, калі я ўбачыў, адчуў і ўсвядоміў гэта немае, грандыёзнае маленне божых ставарэнняў.

Я павярнуўся і пайшоў назад да горада. Мой цень, ужо вялізарны, яго ногі непарыўна злітыя з маімі, вялі мяне далей і далей.

Цень – гэта павязь, якая мацуе нас з зямлёй, чорны прывід, які выходзіць з нас і ўсяляецца ў цела!

Вуліцы ляжалі ў сляпучай святлыні, калі я завярнуў у горад.

Дзеці шумна сцякаліся ў школу. „Чаму яны не спяваюць: Галубятня, Галубятня, Галубятня! Трарара Галубятня!“? – прачнулася ўва мне думка. – „Вы што, не бачыце мяне? Ці я аж так счужыніўся вам, што вы больш не пазнаяце мяне? Так, з гэтай хвіліны я вам чужы, – зноў раптоўна страхотліва праяснілася ў маёй свядомасці. – Я ж ніколі не быў дзіцём! Нават у доме найдзічаў, калі быў яшчэ зусім маленькі. Гульняў, як у іх, я ніколі не ведаў. Прынамсі, толькі так далёка, быццам гэта зусім механічна тычылася майго цела, без майго жадання; ува мне живе вельмі стары чалавек. І толькі маё цела здаецца маладым! Майстартачыльшчык гэта, відаць, падазраваў, менавіта таму ўчора ён гаварыў са мною як з дарослым!“

Раптам я сумеўся: „Учора быў зімовы вечар, адкуль жа ўзялася сёння летняя раніца?! Няўжо я сплю, няўжо я вандрую ў сне? Я азiрнуўся на лятарні: яны былі сляпыя – а хто ж яшчэ мог патушыць іх?! Я быў пры добрай памяці, калі тушыў іх! Але, можа, цяпер я мёртвы, а ў жыцці перажыў, а не толькі сасніў самога сябе ў дамавіне ?!“

Я паспрабаваў праверыцца, падышоў да аднаго хлопчыка і спытаўся ў яго: „Ты ведаеш мяне?“ Ён нічога не адказаў і пабег праз мяне наскрозь, як праз пустое паветра.

„Значыцца, я мёртвы – дайшло да свядомасці. – Трэба хутчэй занесці дамоў кій, перш чым я згнію, – папярэдзіла мяне пачуццё абавязку, і я падняўся да свайго апекуна.

Там, у ягоным пакоі кій са стукатам выпаў з маёй рукі .

Барон пачуў гэта – ён сядзеў у крэсле, – павярнуўся і сказаў:

– Ба. Вось нарэшце і ты!

Я быў рады, што ён прыняў мяне, бо заключыў з гэтага, што ўсё-такі нямагчыма, каб я быў мёртвы.

Барон выглядаў як заўсёды, нават быў у тым самым каптане са старамодным малінавым жабо, які ён любіў насіць дома па святах, але было нешта ў ім, што падалося мне неспасцігальна чужым. Ягоны жалвак? Не. Ён быў не большы і не меншы, чым звычайна.

Я правёў вачыма па пакоі – тут таксама ўсё без зменаў. Нічога не знікла, нічога не дадалося. “Тайная вячэра” Леанарда да Вінчы, адзіная акраса пакоя, як заўсёды вісела на сцяне. Усё на сваім месцы. Стоп! Ці не стаяў тут учора зялёны гіпсавы бюст Дантэ са строгім, вострым манаскім тварам, з л е в а, з краю? Нехта пераставіў яго? Бо цяпер с п р а в а!

Барон заўважыў мой позірк і ўсміхнуўся.

– Ты быў у горах? – пачаў ён і кінуў на кветкі ў маёй кішэні, нарваныя мною па дарозе.

Я праямліў нешта, перапрашаючыся, але ён прыязна кінуў:

– Я ведаю, там угары вельмі прыгожа; я і сам часта туды хаджу. Ты быў там ужо шмат разоў, але кожнага разу забываўся пра тое; малады мозак не можа нічога ўтрымаць, кроў яшчэ надта бушуе. Успамін расце далей. Стаміўся ад вандроўкі?

– Так, так, белы гасцінец, прасёлак! – прамармытаў ён задуменна, – рэдка хто адольвае. Толькі той, хто народжаны дзеля вандроўкі. Як што я заўважыў гэта ў табе – тады ў доме найдзічаў – дык ўзяў цябе да сябе. Большасць людзей баяцца гасцінцаў больш, чым магілаў. Ужо лепш кладуцца ў дамавіну, думаючы, што прыйшла смерць і яны здабудуць спакой; а насамрэч чалавек нараджаецца на зямлі, і гэта не што іншае, як што ён пахаваны жыўцом! Лепшае – толькі ісці па белым гасцінцы. Толькі не думаць пра канец дарогі, бо не вытрываеш, бо ў дарогі канца няма. Яна бясконцая. Вечнае – толькі сонца над гарою. Вечнае і бясконца дваякае. Толькі ў таго, хто ў бясконцасці шукае вечнасці, а не „канец”, толькі ў таго бясконцасць і вечнасць ёсць адно і тое самае. Вандраванне па белым гасцінцы павінна адбывацца дзеля самога вандравання, дзеля радасці ад вандравання, а не каб адзін мінушчы адпачынак памяняць на другі.

Спакой – не адпачынак – толькі на сонцы, над гарою. Яно стаіць спакойна, і ўсё круціцца вакол яго. Ужо яго першы пасол, ранішняя зара, выпраменьвае вечнасць, таму і моляцца жукі і мухі і застываюць

у паветры, пакуль сонца ўстае. Таму і ты сам не стаміўся, падымаючыся на гару.

– А ты, – спытаўся ён раптам пільна зірнуўшы на мяне, – а ты бачыў сонца?

– Не, бацька, я павярнуў назад яшчэ да ўзыходу.

Ён задаволена кіўнуў.

– Гэта добра. Інакш нам не было б чаго ствараць, – дадаў ціха. – І цень твой ішоў паперадзе, у бок даліны?

– Так. Вядома ж...

Ён прапусціў мой адказ міма.

– Хто бачыць сонца, – працягваў, – той хоча толькі адной вечнасці. Ён кончаны для вандровак. Так бывае толькі з царкоўнымі святымі. Калі туды ідзе святы, гэты свет і той свет у яго страчаныя. Але і, што нашмат горш: ён страчаны для свету; ён асірацеў! Ты ведаеш, што такое быць падкіднем, – ворагу не ўзычыш долі застацца без бацькі і маці! Вандруй! Запальвай лятарні, пакуль сонца не прыйдзе само.

– Так! – пралепятаў я, з жудасцю ўспомніўшы белы гасцінец.

– А ты ведаеш, што азначае, што ты зноў лёг у дамавіну?

– Не, бацька.

– А азначае гэта, што ты маеш яшчэ нейкі час падзяляць лёс тых, хто пахаваны жыўцом.

– Ты маеш на ўвазе тачыльшчыка Мучэлькнаўса? – па-дзіцячы спытаўся я.

– Я не ведаю ніякіх тачыльшчыкаў з такім імем; ён яшчэ не праявіўся бачна.

– І ягоная жонка, і – Афэлія? – спытаў я і адчуў, што пачырванеў.

– Не. І Афэлію – не.

„Дзіўна! – падумаў я, – а яны ж жывуць вунь, і сустрэць іх можна кожан дзень”.

Нейкі час мы абодва памаўчалі, пасля я жаласна ўсклікнуў:

– Але ж гэта жудасна! Быць пахаваным жыўцом!

– Нічога жудаснага, дзіця, у тым, што робіцца дзеля душы. Я таксама бываю часам пахаваны жыўцом. Я часта сустракаў на зямлі людзей, якія, апынуўшыся ў нэндзы, галечы і беднасці, скардзіліся на несправядлівасць лёсу. Многія з іх шукалі ўцехі ў тым ветрам занесеным з Азіі вучэнні – вучэнні пра карму і рэінкарнацыю, – якое сцвярджае: ніякай істоце не можа ўчыніцца шкода, якой у мінулым існаванні не было б закладзена зерне росту; – іншыя шукалі суцяшэння ў догме пра неспасцігальнасць пастановаў Бога; – і ні тыя, ні другія не суцешыліся.

Такім людзям я запальваў лятарні, уводзячы ў іх пры гэтым думку, – ён усміхнуўся амаль з’едліва, але як заўсёды знешне прыветліва, – так асцярожна і далікатна, каб яны паверылі, што яна сама ім прыйшла ў галаву! І задаваў пытанне: „Ці ўзяў бы ты на свае плечы крыж сасніць сёння ноччу, так ясна, як бы ў рэальнасці, што ты пражывеш тысячы

гадоў у бяспрыкладнай галечы, калі я табе зараз дам поўную гарантыю, што наступнай раніцай, прачнуўшыся, ты знойдзеш пад дзвярыма мех золата ўзнагароды!" – „Але ж, вядома!" – быў кожнага разу адказ.

Тады не наракай на лёс! Ці ведаеш ты, што гэты – калі пашчасціць, дык сямідзесяцігадовы пакутлівы сон, называны зямным жыццём, ты не абраў сабе сам у спадзяванні на тое, што, прачнуўшыся, знойдзеш пад дзвярыма нешта больш каштоўнае, чым мех пустых набеглых у рукі грошай? Вядома, хто пасее „Бога з неспасцігальнымі пастановамі" як першпрычыну, той сваім часам пажне падступнага д'ябла.

Прымай жыццё крыху менш важка, а сон сур'ёзней, і неўзабаве табе палепшае, – тады сон, мара павядзе цябе далей, замест каб, як цяпер, абчапіўшыся лахманамі будзённых успамінаў, заставацца дурным блазнам-арлекінам.

Слухай, дзіця маё! Прасторы пустой няма. У гэтым пастулаце закладзена таямніца, якую павінен адкрыць сабе кожны, хто хоча з дагістарычнай жывёліны стацца неўміруча свядомым. Толькі нельга слепа перакладаць сэнс слоў на знешнюю прыроду, інакш так і застанешся прывязаным да грубай зямлі; яго трэба выкарыстоўваць як ключ, якім адчыняецца духоўнае; яго трэба пераасэнсоўваць! Глядзі: нехта хоча вандраваць, але зямля моцна трымае яго за ногі; што будзе, калі яго воля вандраваць не паралізуецца? Яго творчы дух – пра-сіла, якая была ўдыхнута ў яго ад пачатку – знойдзе іншыя шляхі, якімі ён зможа вандраваць, і тое, што ў ім, якому не патрэбны ніякія ногі, будзе вандраваць, нягледзячы на зямлю, на перашкоды.

Творчая воля, боская частка ў чалавеку, гэта сіла, якая смокча; гэта смактанне павінна было б – разумей гэта ў пераносным сэнсе – утвараць пустую прастору першпрычынаў, калі толькі выяўленне волі нарэшце не спраўдзілася. Глядзі: нехта ёсць хворы і хоча паправіцца; як доўга ён звяртаецца да лекаў як да сродку ўцёкаў, так доўга ён і скоўвае тую сілу духу, якая лечыць хутчэй і лепш за ўсе лекі. Гэта так, як калі б нехта хацеў навучыцца пісаць левай рукой: калі ён увесь час карыстаецца толькі правай, левай ён ніколі не навучыцца. Усё, што адбываецца і ўваходзіць у наша жыццё, мае сваю мэту; бяссэнсавага не бывае; хвароба, якая апаноўвае чалавека, ставіць перад ім задачу: прагані мяне сілай духу, каб сіла духу ўмацавалася і зноў запанавала над рэчавасцю, як гэта аднойчы было да грэхападзення. Хто гэтага не хоча і ўдастаткоўваецца лекамі, той не авалодаў сэнсам жыцця; ён застаецца малым дзіцём, якое прагульвае школьныя ўрокі. А хто не паслабляецца ў аддаванні загадаў маршалкаўскім жэзлам духу, пагарджаючы грубай зброяй, што робіць толькі найміт, той канечне ўстане на ногі; і нават хай смерць часта падпасавацьме яго, ён зробіцца нарэшце каралём! Таму чалавек ніколі не павінен расслабляцца ў дарозе да мэты, якую паставіў сабе; як сон азначае толькі кароткі адпачынак, так і смерць. Працу не пачынаюць, каб спыняць яе, а каб закончыць; – пачатая праца, нават калі яна мо-

жа здавацца нікчэмнай, зробленая напалавіну і заняхаеная, спусташае і атручвае волю, як непахаваны труп заражае паветра ва ўсім доме.

Мы жывём толькі дзеля завяршэння нашай волі; хто бачыць гэтую мэту неперакручанай і пастаянна думае пра яе і яе адчувае, як толькі нешта пачынае альбо рашае, таму неўзабаве даецца на долю дзіўная, датуль не падазраваная абыякавасць. І неспасцігальным чынам яго лёс мяняецца. – Таму, хто стварае, здабывае, быццам ён несмяротны – не, не даецца, каб дасягнуць нечагась, чаго ён так прагна жадае (гэта толькі мэта духоўна сляпых), а толькі дзеля будаўніцтва храма ягонай душы, той убачыць дзень, хай нават праз тысячы гадоў, – калі ён зможа сказаць: я хачу і вось яно, што я загадваю, адбываецца і яму не трэба больш часу, каб выспеліцца да канца.

Толькі тады настае момант, калі доўгая дарога любой вандроўкі канчаецца. Тады ты зможаш зірнуць сонцу ў твар, не спаліўшы сабе вачэй.

Тады ты зможаш сказаць: я знайшоў мэту, бо не шукаў яе. Тады святыя збяднеюць дасведчанасцю больш за цябе, бо не будуць ведаць таго, што ведаеш ты: вечнасць і спакой могуць быць тым самым, што і вандраванне і бясконцасць.

Апошнія словы выходзілі за межы маіх магчымасцяў разумець; толькі значна пазней, калі кроў мая астыла, а цела ўзмужнела, яны мне з'ясніліся і ажылі.

А тады я слухаў іх на глухое вуха; я бачыў толькі барона Ёгера і, як асветлены святлом успышкі, зразумеў раптам, што мне здалося ў ім такім чужародным, – нешта дзіўнае: яго жалвак быў з правага боку шыі, а не з левага, як звычайна.

Сённяя гэта гучыць мне, бадай што, смешна, – а тады гэта ўразіла да жудасці. Пакой, барон, бюст Дантэ, я сам, – усё гэта разам за адно адзінае імгненне ператварылася ў прывід, такі схематычны і нерэальны, што ў мяне сэрца зайшлося ад смяротнага страху.

На гэтым і закончылася мая начная прыгода.

Дрыжучы ад страху, прагнуўся я пасля ў сваім ложку. Ясны дзень свяціўся праз гардзіны. Я падбег да акна, на дварэ: ясны зімовы ранак! Я прайшоў у суседні пакой: там сядзеў барон у сваім заўсёдным рабочым каптане за пісьмовым сталом і чытаў.

– Ты доўга спаў, мілы хлопча, – сказаў ён мне з усмешкай, убачыўшы мяне на парозе, у начной сарочцы, зубы ляскаюць ад холаду. – Я замест цябе мусіў выйсці і патушыць у горадзе лятарні. Гэта праз шмат-шмат гадоў. Але што з табою?

Імгненны зірк на яго шыю, і апошнія рэшткі страху зніклі з маёй крыві: жалвак, як заўсёды, быў злева, і бюст Дантэ стаяў на сваім месцы. За адну секунду змяное жыццё праглынула свет сну; толькі водгук у вушах, быццам як бы падала века труны, – але пасля і гэта прапала.

Я спешна расказаў майму апекуну, што было са мною. Толькі пра сустрэчу з майстрам-тачыльшчыкам прамаўчаў.

Проста адзін раз як бы між іншым я спытаўся:

– А ты ведаеш гера Мучэлькнаўса?

– Вядома, – весела адказаў барон, – ён жыве тут, унізе. Зрэшты, вельмі, вельмі бедны небарака!

– А яго дачку, ну... ну фройляйн Афэлію?

– І яе, Афэлію, ведаю, – сказаў барон, раптам пасур'ёзнеўшы, і доўгім позіркам, амаль журботна паглядзеў на мяне, – і Афэлію.

Я хуценька перайшоў на іншую тэму, адчуўшы, як чырвань кінулася мне на шчокі:

– А чаму ты, тата, у маім сне левы бок шыі меў справа?

Барон надоўга задумаўся, пасля, падбіраючы словы, пачаў, быццам яму цяжка давалася дапасоўвацца пад магчымасці майго клёку:

– Ведаеш, хлопча, каб гэта патлумачыць, мне спатрэбілася б цэлы тыдзень чытаць табе вельмі складаную лекцыю, якой ты ўсё адно не зразумеў бы. Здаволься толькі тым, што я табе ўкіну ў галаву некалькімі кароткімі галоўнымі словамі. Ці пранікнуць яны табе ў мазгі? Сапраўдны ўрок дае толькі жыццё, а яшчэ лепш – сон, мроя.

Вучыцца мроіць – гэта першая ступень мудрасці. Разумнасць даецца знешнім жыццём; мудрасць выцякае з мроі-сну. Калі гаворка пра сон на яве, мы кажам: „ха, гэта мне так у галаву запала” альбо: „гэта мне так прасвятлела”, альбо, калі гэта была мроя ў сне: у гэтым выпадку мы вучымся на вобразах-параўнаннях. Сапраўднае мастацтва таксама вынікае са сферы мроі. Тое самае і з дарам вынаходства. Людзі гавораць словамі, мроя-сон – жывымі вобразамі-карцінкамі. Калі сон чэрпаецца з падзеяў дня, некаторыя людзі схільныя лічыць, што такія сны не маюць сэнсу. Людзі маюць рацыю, калі не зважаюць на іх! Але тады орган мроення калечыцца, скажаецца, як скажаецца любы іншы орган, які мы не даглядаем, і каштоўны настаўнік наш змаўкае, – мост у іншае жыццё, больш каштоўнае за зямное, руйнуецца. Мроя – гэта перамога ў барацьбе чування са сном; яна ж – кладка паміж жыццём і смерцю.

Табе не трэба прымаць мяне за вялікага мудраца альбо за нешта падобнае, мой хлопчык, бо мой дваінік сёння ноччу раскажаў табе так многа, што можа здацца табе дзівам. Але і я сам яшчэ далёка не такі, каб сцвярджаць, што той і я – адна асоба.

Проста я крыху больш за іншых пачуваюся ў той краіне-мроі як дома, – я, так сказаць, там зрабіўся бачны і жывасутны, але я заўсёды ўсё яшчэ мушу заплюшчваць вочы тут, каб хацець іх расплюшчыць там, і наадварот. Ёсць людзі, якім гэта ўжо не канечне, хоць іх і мала, вельмі-вельмі мала.

Ты ведаеш, адкуль гэта ідзе? Ты не ўзяў з сабою туды ўспаміну пра формы твайго зямнога цела! Хто можа – так, як я і вучыў, – той там будзе спачатку бачны толькі самому сабе, – ён стварае сабе ў краіне мроі другое цела, якое пазней робіцца бачным і іншым, як бы дзіўна цяпер гэта табе ні гучала! Гэта дасягаецца метадамі – ён кіўнуў на “Тайную

вячэру” Леанарда да Вінчы і ўсміхнуўся, – якім я цябе, калі тваё цела пасталее і яму не будзе патрэбы быць прывязаным, хачу навучыць. Хто іх ведае, той здолее ўтвараць прывіды. У некаторых людзей гэта “рабіцца-бачным-у-іншым-свеце” адбываецца само па сабе і без парадку, але амаль заўсёды жыве там толькі частка іх, найчасцей – рука. Тады яна часта вычварае самыя бязглуздыя вычуды – бо пры гэтым не працуе галава, – і людзі, якія бачаць гэта, жагнаюцца і талдоняць пра чортаву здань. Ты думаеш: як можа рука нешта рабіць, каб гаспадар яе не ведаў пра тое? А ты хіба ніколі не бачыў, як хвост, скінуты яшчаркай, здаецца, звіваецца і курчыцца ад дзікага болю, тым часам як сама яшчарка пры гэтым абьякава сядзіць побач? Вось так і тут, падобна!

Тамтэйшы свет такі ж самы дзейсна-рэальны (альбо „нядзейсна-нэрэальны” – дадаў ён ціха, як бы сам сабе), як і зямны. Усё для сябе – гэта толькі палавіна, і толькі абодва разам – ёсць цэлае. Ты ж ведаеш легенду пра Зігфрыда, – яго меч разламаўся напалам; хітры, падступны карлік Альберых не спрамогся скаваць яго ў адно, бо ён таксама быў зямны (ці земляны) чарвяк, а васьм Зігфрыд здолеў.

Меч Зігфрыда – гэта сімвал таго дваінога жыцця. Як яго сплавіць, каб яно сталася адным, – гэта таямніца, якую чалавек павінен ведаць, калі ён хоча стацца рыцарам.

Нават яшчэ больш рэальны за гэты свет тут на зямлі ёсць свет той, там. Адзін ёсць адлюстраванне другога, лепш сказаць: зямны ёсць новае адлюстраванне „тамасці”, не наадварот; што там правае – ён паказаў на сваю галаву, – тут левае.

Разумееш цяпер?

Ага, значыцца, той тамтэйшы, быў мой дваінік. Што ён сказаў табе, я толькі цяпер даведаўся з тваіх вуснаў; гэта ўяўнілася не з яго ведання, яшчэ менш з майго: гэта прыйшло з твайго.

Так, так, мой хлопчык, не глядзі на мяне так здзіўлена, – гэта прыйшло з твайго ведання! Альбо, – ён ласкава паглядзіў мяне па валасах, – з ведання Хрыстофэравага, у табе! – Што я магу табе сказаць – адзін чалавек-жывёла другому чалавеку-жывёле, – гэта ідзе з чалавечых вуснаў у чалавечыя вушы і забываецца, калі мозак прахне; адзіная размова, з якое ты можаш навучыцца, гэта – размова з самім сабой. І тое, пра што ты гаварыў са сваім дваініком, было размовай з самім сабой. Што можа сказаць табе чалавек, ёсць адным разам замала, другім разам – зашмат. Адным разам прыходзіць зарана, другім разам – запозна, але кожным разам у час, калі твая душа спіць. Так, мой хлопча, – ён зноў павярнуўся да пісьмовага стала, – а цяпер адзявайся, ты ж не хадзіцьмеш цэлы божы дзень у адной лёлі.

IV. Афэлія

Успаміны з майго жыцця зрабіліся маімі кляймодамі; я дастаю іх з глыбіні водаў мінулага, калі прабівае гадзіна іх сузіраць, а знаходжу чалавечую руку, якая сама яўляецца мне, – іх апісваць.

Тады, калі словы ніжуцца слова да слова і я слухаю іх як мову невядомага мне апавядальца, мне здаецца, быццам яны слізгаюць як бліскучыя алмазы, праз пяшчотлівыя пальцы маёй памяці, і мінулае зноў робіцца рэальнасцю.

Яны ўсе свецяцца мне і мігцяць, і сляпыя і бліскучыя, цёмныя і светлыя; я магу сузіраць іх са смяшлівым пачуццём; – бо я назаўсёды „пераплавіў свой труп на меч”...

Але сярод іх ёсць высакародны чалавек, над якім я маю толькі хістку ўладу.

Гуляць з ім я магу зусім не так, як з іншымі; салодкая, атупляльная сіла маці-зямлі зыходзіць з яго і цяляе мне ў сэрца.

Ён, як каштоўны камень александрыт, цёмназялёны ўдзень, ён раптам расцвітае чырвоным, калі ціхай ноччу заглянеш у яго глыбіню.

Як кроплю сардэчнага цвету ўлітую ў крышталь, нашу я яго пры сабе, увесь час баючыся, што ён можа зноў выцечы і ссушыць мяне, саграваў яго я доўга ў грудзях.

Таму я маю ўспамін на драбнічку часу, які для мяне называецца „Афэлія” і азначае кароткую вясну і доўгую восень, адначасова ўв’язненыя ў шклянны шарык. Там жыве замкнёна хлопчык, паўдзіця, паўюнак, той, якім колісь быў я.

Я гляджу праз акругласць шкла і праз самога сябе наскрозь; але гэта проста карцінка з панарамнай скрынкі – яна больш не можа ўплесці мяне ў свае чары.

І як гэта карцінка стаіць у мяне перад вачыма, прагнуўшыся ў шкле, як рухаецца, мяняецца і затухае, так я – адасоблена вольны карэспандэнт – хачу ўсё гэта адлюстраваць.

Усе вокны ў горадзе стаяць адчыненыя, карнізы чырвоныя ад гераневай квецені; белы, жывы, пахучы ўбор каштанаў у вясновыя свечкі буяе на дрэвах абшпал ракі.

Лянiва-кволае, нерухомае паветра пад бялёса-блакітным бязвоблачным небам. Жоўтыя капусніцы і стракатыя матылькі пырхаюць над лугамі, нібы тое ціхі вятрэц гуляе тысячмі стракатых шматкоў шаўковай паперы.

Светлымі месячнымі начамі іскрамі ўспыхваюць вочы раскурняўленых і развярэджаных любоўнай стомай катой на срэбрана блэсткіх дахах.

Я сяджу на парэнчы ў лесвічнай клетцы і ўслухоўваюся ў адчыненае акно пакоя на чацвёртым паверсе, дзе за гардзінамі, якія засланяюць мне

сам пакой, два галасы, адзін глыбокі, патэтычны, мужчынскі, ненавісны мне, і ціхі, палахлівы дзявочы вядуць дзіўную, не зразумелую мне размову:

– Быць альбо не быць, вось што тут пытанне. О німфа, памаліся і за ўсе мае грахі.

– Мой прынец, як маешся праз столькі дзён разлукі?

– Ідзі, Афэлія, у кляштар!

Я ўвесь увага – што ж будзе далей, але раптам мужчынскі голас слабне, глухне без яснай мне прычыны, нібыта мужчына ператварыўся ў гадзіннік, у якім спускаецца пружына, у ледзь чутнае ўзахлёб-лапатанне, з якога я выдабыў толькі каліўца сэнсу:

– Нашто пладзіць на белы свет грэшнікаў; я яшчэ сумленны чалавек; калі ты выйдзеш замуж, вазмі сабе ў пасаг мой праклён: будзь чыстая, як лёд, белая, як снег, альбо ідзі шукай дурных, ідзі хутчэй у кляштар. Будзь здарова!

На што нясмелы дзявочы голас адказвае:

– О, які высокі дух разбураны! Сілы нябесныя, узвядзіце зноў яго.

І абое маўчаць, і я чую рэдзенькія воплескі.

Праз паўгадзіны мёртвай цішыні, падчас якога з акна далятае толькі аддалены пах смажаніны, звычайна спаміж гардзінаў вылятае яшчэ тлеючы, абкусаны недапалак цыгарэты, ляціць распырскваючыся іскаркамі з мура нашага дома і падае ўнізе на брук у пралёце.

Далёка за полудзень сяджу я і ўзіраюся ў тое акно.

І кожнага разу замірае сэрца ў грудзях ад радаснага сполаху, калі варушыцца гардзіна: ці падыдзе Афэлія да акна? Што, калі гэта сапраўды яна, ці павінен я выскокваць са свайго схову?

Я сарваў чырвоную ружу, ці магу сабе дазволіць кінуць ёй? І ці трэба яшчэ што-коلعчы дадаць? І што?

Але да гэтага не даходзіць.

Ружа ў маёй гарачай руцэ прывяла ўжо, а там усё яшчэ як усё вымерла. Толькі на змену паху кавы прыйшоў пах смажаніны.

Але нарэшце: жаночыя рукі ссоўваюць гардзіну ўбок. На нейкі момант усё перад вачыма пераварочваецца, тады я сціскаю зубы і рашуча кідаю ружу ў адчыненае акно, туды. Ціхі войк неспадзяванасці і ў раміне акна – фраў Аглая Мучэлькнаўс.

Я не паспяваю адхіснуцца, яна ўжо згледзела мяне.

Я бляднею, – ну ўсё, выкрылася!

Але лёсу заўгодзіцца іншае. Фраў Мучэлькнаўс саладжава падымае куточкі вуснаў, кладзе ружу сабе на грудзі як на пастамент і сарамяжліва апускае вочы, пасля, калі з перапоўненай душою зноў падымае і бачыць, што тут быў толькі я, яе твар крыху крывіцца. Але яна дзякуе мне нахілам галавы, прыветліва пабліскваючы кутнім зубам.

Усё роўна, як бы мне ўсмінуўся чэрап; і ўсё-такі я рады! Калі б яна здагадалася, каму тая кветка, быў бы канец! Праз гадзіну я ўжо

нават радаваўся, што ўсё сталася як сталася, бо цяпер я магу спакойна адважыцца кожнай раніцы класці Афэліі на аконны карніз цэлы букет; хай сабе нават яе мама і прымае гэта на сябе.

Мусіць, яна думацьме, што кветкі ад майго апекуна, барона Ёгера!

Так, так, жыццё дадае розуму.

Нейкі момант у мяне ў роце агідны прысмак, быццам я атруціўся гэтай падступнай думкай, але тут жа ўсё і прапала, і я прыкідваю сабе, ці не было б цяпер самым разумным адразу збегаць на могілкі і накрасці там новых ружаў. Бо пазней туды панасцягваецца людзей маліцца на магілах, а ўвечары браму зачыняюць.

Унізе на Пякарскай я сустрэў актора Парыса, калі ён, парыпваючы ботамі, выходзіў з пралёту.

Ён ведае, хто я такі, відаць па ім.

Ён тоўсты, стары, гладка паголены гер з абвіслымі шчокамі і прапітым носам, які ўздрыгвае пры кожным кроку.

Ён у барэце, на гальштуку зашчапка з срэбным лаўровым венчыкам, а на чэраве ланцужок гадзінніка, сплецены з русых жаночых валасоў. Яго каптан і жылетка з карычневага аксаміту; бутэлучна-зялёныя штаны ўнізе звужаюцца і шчыльна аблягаюць ногі, штаны такія доўгія, што ўнізе гармонікам абвісаюць складкі.

Ці здагадваецца ён, што я іду на могілкі? І чаму я хачу там красці ружы? І каму? Ах, чаго толькі, чаго толькі я не ведаю! Я дзёрзка гляджу яму ў твар, знарок не вітаюся, але ў мяне адразу абрываецца сэрца, калі я заўважаю, што ён з-пад паўзаплюшчаных павек пільна, амаль цікуючы разглядае мяне, спыняецца, задумліва пасмоктвае сваю цыгарэту і пасля падымае вочы. Быццам яго асяніла нейкая думка.

Як мага хутчэй праходжу міма, чую, як ён моцна і ненатуральна сморкаецца за мною, быццам пачынаючы дэкламацыю ролі: „гэм-м, мгм, гэм”.

Мяне кідае ў халодны страх, я бягу – інакш не магу, я мушу! Хоць нешта і падказвае: не рабі гэтага! Ты сам сябе выдаеш!

Надосвітку я патушыў гарадскія лятарні і зноў усеўся на парэнчу, хоць і ведаў, што пройдуць гадзіны, перш чым прыйдзе Афэлія і адчыніць акно. Але я баяўся праспаць, калі замест каб пачакаць, зноў лягу ў ложка.

Я паклаў ёй на карніз тры белыя ружы і так расхвалываўся, што ледзь не зваліўся ў пралёт.

Цяпер баўлюся думкай: вось я ляжу там унізе ўвесь паламаны, вось мяне нясуць у пакой, вось Афэлія дазнаецца пра гэта, здагадваецца пра прычынную сувязь, падыходзіць да майго ложка і цалуе мяне, уся – трапяткое каханне.

Так я загаворваю сябе ў нейкую па-дзіцячы сентыментальную мрою: пасля зноў саромеюся, унутрана чырванею, што я такі дурны; але гэтае ўяўленне – цярэць пакуты Афэліі, такое салодкае.

Сілком вырываю сябе з гэтага вобразу: Афэліі дзевятнаццаць гадоў, яна юная дама, а мне толькі сямнаццаць, хоць я крыху і вышэйшы за яе. Яна б мяне толькі пацалавала, як цалуюць дзіця, якое зрабіла сабе ваву. А я хачу быць дарослым мужчынам, а яму, такому, ну, ніяк не выпадае бездапаможна вылежвацца ў ложку і аддавацца яе догляду. Гэта хлапечая блазnota і распешчанасць.

І я вымройваю сабе іншы фантастычны малюнак: ноч, горад спіць, у маё акно падае водбліск, раптам па вуліцах – лямант: гарыць суседні дом! Ратунку нікага, бо бэлькі і кроквы, ахопленыя агнём, абваліліся і перакрылі ўсю Пякарскую.

Угары ў пакоі сінім полымем шугаюць гардзіны; але я скачу туды з акна нашай лесвічнай пляцоўкі і ратую знепрытомненую каханую, ледзь жывую, мала не мёртвую, якая ў начной лёлі, сярод полымя і дыму, ляжыць на падлозе.

Сэрца стукаціць, ледзь не разрываецца ад радасці і захаплення: нясучы яе, самлелую, на руках, я адчуваю на шыі яе бледныя рукі, прахалоду яе нерухомах вуснаў, якія я асыпаю цалункамі. Аж так жыва ўяўляю сабе ўсё гэта.

Зноў і зноў і яшчэ раз зноў праплывае яе вобраз у маёй крыві, быццам я захапіў у свой кровазварот усю яе, усе яе аглушальна салодкія часцінкі, так што ўжо ніколі не здолею ад гэтага вызваліцца. Я рады, што сёння ноччу рэальна пабачу гэта ў сне. Але як яшчэ далёка да ночы!

Я выхіляюся з акна і гляджу на неба: не можа быць, каб раніца. Гэта ж яшчэ цалюткі дзень аддзяляе мяне ад ночы. Аж неяк спалохала, што раніца павінна прыходзіць раней за ноч, бо яна мне ўсё можа разбурыць, на што я спадзяюся! Ружы могуць зваліцца, калі Афэлія адчыніць акно і зусім іх там не ўбачыць. Альбо яна ўбачыць іх і – бярэ, і што далей? Ці хоціць мне духу адразу ж і схавацца? Мне робіцца знобка, бо я ведаю, што, ясна ж, мужнасці не хоціць. Але суцяшаю сябе – на яе месцы я мог бы здагадацца, ад каго гэтыя ружы.

Яна павінна здагадацца! Немагчыма ж, каб гарачыя, поўныя жарсці парывы кахання з майго сэрца адскоквалі ад ейных, нават калі яны немыя і нясмелыя.

Я заплюшчваю вочы і ўяўляю сабе, як толькі магу жыва, быццам стаю там каля яе ложка, нахіляюся над задрамалай і цалую яе з палкім жаданнем, каб яна сасніла мяне.

І намаляваў я сабе ўсё гэта так ярка, што нейкую хвіліну-другую больш сам не ведаю: было гэта ў сне, ці што там яно было са мною? Я, сам не свой, углядваўся ў тыя тры белыя ружы на аконным карнізе, пакуль яны не расплыліся ў прыцемку ранішняй шэрані. Цяпер яны вось ужо зноў там, але мяне точыць думка, што я іх украў на могільках.

Чаму я не ўкраў чырвоныя? Чырвоныя – ад жыцця! не магу сабе ўявіць, што нябожчык, калі працнецца і не ўбачыць на магіле чырвонай ружы, запатрабуе яе назад.

Нарэшце сонца ўстала. Прастора паміж абодвума дамамі ужо напоўнена святлом яго прамяньёў; у мяне такое адчуванне, быццам мы лунаем над зямнымі аблокамі, бо там унізе пралёт зусім нябачны; ён завалочаны, паглынуты марывам туману, навеяным сюды па вуліцах ветрам з ракі.

Светлая постаць рухаецца там у пакоі – я ў страху затойваю дыханне – моцна шчаперуся абяруч за лесвічныя парэнчы, каб не бегчы туды.

Афэлія!

Доўга не адважваюся зірнуць у той бок. Агіднае пачуццё, невыказная дурасць, што зраблю гэта, душаць мяне. Увесь глянец краіны мроі як сцёрты. Я адчуваю: ён ніколі больш не вернецца. І я мушу буду тут жа на месцы кінуцца ў прорву альбо ўчыніць нешта страхотлівае, каб задушыць яшчэ ў зародку той вусцішны камізм сітуацыі, які вось-вось мусіць скласціся, калі так яно здарыцца, як я апасаюся.

Я раблю апошнюю дурную спробу ўратаваць сябе ад самога сябе, сутаргава паціраючы сабе рукавы, быццам сціраючы плямы.

І тут нашыя вочы сустракаюцца. Твар у Афэліі як крывёй абліты; я бачу як дрыжаць яе далікатныя, белыя ручкі з белымі ружамі.

Мы абое хочам нешта сказаць і не можам; кожнае бачыць, што другое не адважваецца.

Праз імгненне Афэлія зноў знікае.

Я заціснуўся сам у сябе да немагаты, вось так седзячы на лесвічнай прыступцы, і ведаю толькі адно: замест майго „Я” ўва мне цяпер жыве ўспалымнёная аж да неба радасць. Радасць, якая ёсць неакілзанасцю пераможнай малітвы – не хачу больш сябе стрымліваць.

Ці можа такое быць у жывым жыцці?

Афэлія ж – юная, але ўжо дарослая дама! А я?

Але не! Яна такая ж юная, як і я; я зноў духам бачу яе вочы – яшчэ больш ясна, чым надоечы рэальна ў сонечным святле. І я чытаю ў іх: яна дзіця, як і я. Так, як яна, можа глядзець толькі дзіця! Мы абое яшчэ дзеці; яна гэтага не адчувае, не адчувае, што я толькі дурненькі хлопчык!

Я ведаю, каб мне так білася сэрца, каб за яе разарвалася на тысячу кавалачкаў, што яшчэ сёння мы сустрэнемся, не шукаючы адно аднаго, як бы ненаўмысна; я таксама ведаю, і нікому з нас няма патрэбы ўголас крычаць, што гэта адбудзецца пасля заходу сонца ў маленькім садку на рацэ каля нашага дома!

V. Начная гутарка

Як богам забыты гарадок, апаясаны звівам ракі, жыве ў маім сэрцы падобна поўнаму спакою востраву, як узвышаецца выспа, абцяканая плынямі неспакою з маіх юнацкіх дзён, што ў мяне называюцца Афэліяй, – так жыве і ўспамін пра адну размову, аднойчы падслуханую ўначы.

Я тады, калі гадзінамі мроіў сваёй каханай, пачуў некай быў, як барон адчыняе дзверы свайго кабінета нейкаму наведніку; і па голасе я пазнаў капэлана.

Часам той завітваў, часам нават познім часам (во! – як сказалася!), бо яны былі старыя сябры, і за шкляначкай віна да позняга гутарылі на розныя філасофскія тэмы, абмяркоўвалі пытанні майго выхавання, карацей, гаварылі пра рэчы, якія менш за ўсё былі блізкія майму сэрцу.

Барон дазваляў мне хадзіць у школу.

– Нашыя школы – гэта кухні ведзьмы, дзе розум так доўга пераадукоўваецца, што аж сэрца перасыхае. Калі гэта шчасліва канчаецца, выдаецца атэстат сталасці, – казаў ён.

Таму ён даваў мне чытаць толькі тэя кнігі, якія выбіраў са сваёй бібліятэкі, пасля чаго распытваўся, ці задаволена мая прага да ведаў, але ніколі не правяраў, ці сапраўды я іх чытаў.

– „У памяці застаецца толькі тое, што духу твайму трэба, каб застаўся“, – было яго любімым выслоўем, – зацэмі гэта сабе, ушчапі, бо дух ушыкуе з гэтага радасць табе ж. Школьны настаўнік – як утаймавальнік жывёлаў; адзін лічыць, што важна, каб ільвы скакалі праз абручы, другі завастрае дзецям розум, уталкоўваючы, што богасвяты Ганібал страціў левае вока ў понтыйскіх балотах; адзін робіць з цара пустыні цыркавога клоўна, другі з божай кветкі пучок пятрушкі.

Нешта падобнае абодва субяседнікі абмяркоўвалі і гэтым разам, бо вось я пачуў капэлана:

– Я пабаяўся б так неабачліва пускаяць дзіця ў школу, як карабель без стырна; баюся, было б караблекрушэнне.

– Нібыта большасць людзей не цярпелі крушэнняў! – узрушана ўсклікнуў барон. – Ці ёсць хто такі, што не цярпеў, калі глядзець з вышыні жыцця, калі ён пасля прасабачанай за школьнымі вокнамі маладосці, – скажам так: робіцца юрыстам, жэніцца, каб перадаць у спадчыну дзецям свой воцат і жоўць, пасля захворвае і памірае? Думаеце, ягоная душа для такой мэты якраз і стварыла складаны апарат, які называецца чалавечым целам?!

– Куды б мы зайшлі, калі б усе думалі, як Вы! – прырэчыў капэлан.

– Да добраслаўнага і найпрыгажэйшага стану чалавечага роду, які толькі можна сабе ўявіць! Кожны рос бы інакш, ніхто не быў бы роўны

з другім, кожны быў бы крышталём, мысліў бы і адчуваў фарбы і карціны, кахаў бы інакш, інакш бы і ненавідзеў, а як дух у ім хоча, так і рабіў бы. Пастулат пра роўнасць людзей, мусіць, выдумаў вораг усяго разнастайнага, сатана.

– Дык Вы, значыцца, усё ж верыце ў д’ябла, барон. Але ж вы яго заўсёды адмаўляеце!

– Я так веру ў чорта, як веру ў пагібельную сілу паўночнага ветру! – Але хто мне пакажа ў сусвеце такое месца, адкуль выцякае холад? Там павінен царваць д’ябал. Холад бяжыць толькі следам за цяплом, бо сам хоча сагрэцца. Д’ябал хоча прыйсці да Бога, кляклая смерць імкнецца да агню жыцця; гэта зыходны пункт усяго вандроўнага. Павінен жа быць абсалютны нуль холаду? Знайсці – яшчэ ніхто яго не знайшоў. І ніхто ніколі не знойдзе, як ніхто не можа знайсці абсалютны магнітны паўночны полюс; як бы ён ні павялічваў магнітную меру, а хоць бы і разбіваў свой кампас, заўсёды паўночны полюс будзе процілеглы паўднёваму, заўсёды будзе месца, якое падзяляе іх, хай карацейшае, хай даўжэйшае, а судакранацца полюсы ніколі не будуць, хіба што калі мера будзе колам і магніт перастане быць вымяральнікам магнетызму. Ці шукаюць крыніцу аднаго полюса ў канцовасці, альбо тое ж самае з другім полюсам, – кожнага разу ўсё адно выпраўляешся ў дарогу ў бясконцасць. Скіньце вунь вокам на карціну на сцяне: “Тайная вячэра” Леанарда да Вінчы! Там перанесена на людзей тое, што я толькі што хацеў сказаць пра магніты, як і пра выхаванне праз душу. У кожнага апостала “Вячэры” свая місія, якая мае сваю душу, паказаная тут сімвалічнай пазіцыяй рук і пальцаў; ува ўсіх правая рука – у дзейнасці, будзь тое яна абапертая на стол, кант якога падзелены на шаснаццаць частак, што магло азначаць шаснаццаць літар старога рымскага альфабэту, альбо яна звязана з левай рукой. І толькі ў аднаго, Юды Іскарыёта, задзейнічана левая (агіерт), а правая замкнутая! – Ян Евангеліст, пра якога Ісус сказаў, што ён застанецца, з чаго паміж апосталамі ўзнікла спрэчка, што нібыта ён не памрэ, – склаў абедзве рукі, гэта азначае: ён магніт, якім ніхто больш не з’яўляецца; ён кола ў вечнасці, ён больш не вандроўнік.

Што да такой распальцоўкі, дык тут таксама свая рацыя ў гэтай акалічнасці! У пальцах тояцца глыбокія містэрыі рэлігій.

На Ўсходзе на ўсіх статуях багоў, але і на карцінах усіх нашых вялікіх сярэднявечных майстроў Вы ўбачыце, што яны „вяртаюцца”.

У нашай сям’і, камлішчы баронаў фон Ёгераў, жыве легенда, што наш продак, носьбіт лятарняў Хрыстофэр Ёгер, прыбіўся сюды з Усходу і прынёс з сабою таямніцу, як адмысловай жэстыкуляцыяй пальцамі выклікаць схемы нябожчыкаў і з’ахвочваць іх да рознага роду мэтаў.

Грамата, якою я валодаю, сведчыць, што ён, продак наш, быў сябрам старадаўняга ордэна, які называўся „Шы-Кіаі”, што па-нямецку: „растварэнне, пераплаўленне тупа”, а ў іншым месцы зноў жа: „Кіэу-Кіаі, што азначае: „растварэнне, пераплаўленне мечав”.

Пра дзеянні там паведамляецца, што можа падацца Вашым вушам вельмі дзіўным; з дапамогай мастацтва духаажыўлення праз рукі і пальцы шмат хто з сяброў ордэна разам са сваім трупам знік з магілы, а яшчэ шмат хто ў зямлі ператварыўся ў меч.

Ці не кідаецца Вам у вочы неверагодна цудоўная аналогія, высокапрападобны, з Уваскрэсеннем Хрыста? – Асабліва, калі Вы ўвяжаце з гэтым загадкавыя жэсты рук на жывапісных выявах сярэднявечча і азіяцкіх старажытнасцяў?

Я чуў, як занепакоіўся капэлан, як шпарка захадзіў туды-сюды па пакоі, пасля спыніўся і здушаным голасам крыкнуў:

– Што Вы тут мне кажаце, гер барон, моцна нагадвае вольнамулярскае масонства, каб я, каталіцкі капэлан, мог прыняць гэта без прырэчання. Тое, што Вы называеце пагібельным паўночным ветрам, для мяне вольнамулярства і ўсё, што з ім звязана. Я вельмі добра ведаю, і мы дастаткова часта абмяркоўвалі гэтую тэму, што ўсіх вялікіх жывапісцаў і мастакоў яднае іх агульны хаўрус, які яны называюць цэхам, і што яны на ўсе краіны абвясцілі пра сваю еднасць тым, што даюць тайныя знакі – часцей гэта праз канфігурацыю пальцаў і далоняў у персанажаў іх карцін альбо праз выраз вачэй з твараў у воблаках, а тое ж часам і праз выбар фарбаў. Царква дастаткова часта, перш чым давала ім даручэнне ствараць святавобразныя карціны, брала з іх урачыстае абяцанне адмаўляцца ад гэтага, але яны кожнага разу ўмудраліся абыходзіць забароны. Ніхто не можа залічыць царкве ў віну, калі яна кажа, хай і не кожнаму ў вушы, што мастацтва – ад д’ябла. Ці ж гэта строга вернаму католіку не зразумела? Хто ведае, ці не носяць у сабе мастакі, ці не пестуюць яўна скіраваную супроць царквы таямніцу?

Я ведаю пра пісьмо аднаго тагачаснага вялікага мастака, у якім ён адкрыта выступае супроць свайго іспанскага сябра ў пытанні існавання тайнага хаўрусу.

– Я таксама ведаю гэты ліст, – жыва ўступіў у гаворку барон. – Мастак піша там прыкладна – не магу прывесці ўсё даслоўна –: „Схадзі да такога-та а такога-та чалавека па імені Х. і настойліва папрасі ў яго, што хай ён дасць мне адзін-адзіны намёк, каб я нарэшце мог зірнуць на тую тайну і зразумець, як да яе ставіцца. Я не хачу да канца дзець сваіх быць толькі мастаком!” Што з гэтага вынікае, дарагі капэлан? А толькі ж тое, што памянёны славуты мастак, як бы ён чыста знешне ні быў прысвечаны ў тайну, па сутнасці быў сляпы. Што ён быў вольны муляр, а гэта для мяне ўсё адно што: ён быў падручны падносчык цэгля з хлява муляраў і толькі дзеля блізіру поўзаў па будоўлі і належаў да цэху – гэта не падлягае ніякаму сумненню. Вы маеце таксама рацыю, калі кажаце, што ўсе тагачасныя архітэктары, жывапісцы, скульптары, ювеліры, рытары былі вольнымі мулярамі. Але, і менавіта пра гэта ў нас зайшлося, яны ведалі толькі знешнюю культывасць і разумелі яе чыста ў этычным сэнсе; яны былі толькі прыладамі той нябачнай сілы,

якую Вы як католік памылкова называеце майстрам „левай рукі”; прыладамі былі яны, не больш, дзеля адной мэты – захоўваць нашчадству пэўныя таямніцы ў сімвалічнай форме, пакуль выспее час. Але яны застралі ў дарозе і не пасунуліся наперад, бо заўсёды спадзяваліся, што чалавечыя вусны змогуць даць ім ключ, які адчыніць браму; яны не падазравалі, што той ключ сам пахаваны ў занятках мастацтвам; яны не разумелі, што мастацтва крые ў сабе глыбокі сэнс, большы, чым проста маляванне карціны альбо складанне вершаў, а менавіта: абуджэнне ў самых мастаках свайго роду найвытанчанейшага адчування і ўспрымання, першая праява і дэманстраванне якога называецца „сапраўднай творчай інтуіцыяй”. І сучасны жывы мастак, як што яму праз ягоную прафесію адкрываюцца ўнутраныя сэнсы для ўплыву гэтай сілы, можа ў сваіх творах узнаўляць тыя сімвалы; яму зусім няма патрэбы дазнавацца пра іх з вуснаў жывых, яму ні ў якім разе няма патрэбы ўступаць у тую ці іншую ложу! Наадварот: у тысячу разоў ясней за чалавечы язык яму гавораць „нябачныя вусны”. Бо што ёсць сапраўднае мастацтва, як не чэрпанне яго з вечнага царства паўнаты?!

Ёсць, вядома, людзі, якім з поўным правам можна насіць імя „мастак” і якія, аднак, апантаныя цёмнай сілай, якую Вы з Вашага гледзішча спакойна можаце называць „д’яблам”. Што яны ствараюць, дэка ў дэку падобнае на пякельнае царства сатаны, як гэта сабе ўяўляе хрысціянін; іх творы нясуць подых заледзянелай, скарчанелай поўначы, куды яшчэ старажытнасць пераносіла штаб-кватэру чалавеканенавісцікіх дэманаў; чума, смерць, вар’яцтва, забойства, кроў, распач, подласць і распушта – гэта выяўленчыя сродкі іх мастацтва.

Як мы павінны тлумачыць сабе такія творчыя натуры? Хачу сказаць Вам: мастак – гэта чалавек, у мозаку якога духоўнае, магічнае дасягнула перавагі над матэрыяльным. Гэта можа адбывацца дваякім чынам: у першым разе – назавём яго „д’ябальскім” – мозак у прыцыпе нівеліруецца праз разбэшчванне, праз пахацімства, праз спадчынную альбо засвоеную заганную пахібнасць; тады важыцца, так сказаць, лягчэй на шалях раўнавагі, і „пацяжэнне альбо увачавідненне ў свеце з’яваў” і апусканне магнітнага прыходзіць само сабою: шаля вагаў духоўнага апускаецца, таму што другая лягчэйшая, а не таму, што сама яна робіцца цяжэйшай. У гэтым выпадку мастацкаму творыву прыўлашчваецца пах гнілізны. Такое ўражанне, быццам дух – гэта вопратка, якая свеціцца фосфарным бляскам распаду.

У другіх мастакоў – хачу назваць іх „памазанцамі” – дух падобна рыцару Геаргу забраў уладу над зверам: для іх шаля духу апускаецца ў свет феноменаў сілаю сваёй вагі. Тады іхні дух апранаецца ў шату сонца.

Але ў абодвух раўнавага шаляў схіляецца на карысць магічнага; у сярэдняга чалавека толькі звер мае вагу; „д’ябальскія” ж і „памазанцы” рухаюцца сілай ветру нябачнага царства паўнаты, адзін ветрам паўноч-

ным, а другі паведам ранішняй зары. Сярэдні чалавек, наадварот, застаецца застылым бервяном.

Што ёсць тая сіла, якая паслугуецца вялікім мастакам як прылада, мэта якое – захаваць наступнаму свету сімвалічную культуравасць (ritus!) магіі?

Дазволю сабе сказаць Вам: гэта ёсць тое самае, што калісьці стварыла царква. Яна будзе жывыя калоны адначасова, адну белую, другую чорную. Дзве жывыя калоны, якія будуць ненавідзець адна адну так доўга, пакуль не даведаюцца, што яны толькі слупы пад будучую трыумфальную арку.

Прыгадайце мясціну з Евангелля, дзе Ян кажа: „Многа стварыў Ісус перад вучнямі сваімі й іншых цудаў, пра якія не напісана ў кнізе гэтай”.

Як Вы растлумачыце, прападобны, што паводле Вашай веры згодна з воляй Божай Біблія дайшла да нашага часу, а паданні пра тыя „іншыя” цуды – не?

Яны ці не „прапалі”? Так, як гэта ў хлопчыка сцізорык „прападае”?

Скажу Вам, тыя „іншыя” цуды жывыя яшчэ і сёння, яны жылі заўсёды і будуць вечна заставацца жывымі, нават калі б паўміралі ўсе вусны, якія пра іх расказваюць, і ўсе вушы, у якія яны маглі б быць пераказаныя. Дух будзе зноў і зноў шэптаць іх ажыўляць і ствараць усё новыя і новыя мастацкія мазгі, якія залунаюць, калі дух таго захоча, і ствараць новыя рукі, якія напішуць так, як яму тое заўгодзіцца.

Гэта тыя цуды, пра якія Ян ведаў і ведае, – таямніцы, якія былі ў „Хрыста” і якія ён меў на ўвазе, калі спасобіў Ісуса, сваю прыладу, сказаць: „перад Адамам быў Я”.

Я скажу Вам – можаце цяпер перажагнацца альбо не: царква пачалася з Пятра, завершыцца яна ўжо толькі з Янам! Што гэта азначае? Пачытайце Евангелле, як калі б яно было прароцтвам таго, што станеца з царквою! Можа тады Вам прасветліцца, што – разглядаючы ў гэтым сэнсе – азначае, што Пётр тройчы зрокся Хрыста і разгневаўся, калі Ісус сказаў пра Яна: „Хачу, каб ён застаўся”. Каб суцешыць Вас, хачу дадаць: верагодна, я веру ў гэта і бачу, што так яно і адбываецца, – царква памрэ, але яна паўстане нанова і такою, якою павінна быць. Яшчэ няма ніякай, яшчэ ніякай і не паўсталася, якая папярэдне не памерла б: нават Ісус Хрыстос.

Я добра ведаю Вас як сумленнага чалавека, які гэта прымае разам са сваім абавязкам, каб не сказаць, што Вы часта і часта пыталіся ў сябе: як такое магло стацца, каб сярод кліру, нават сярод папаў, маглі быць злачынцы, не годныя сваёй святасці, нягоднікі, не годныя людзмі звацца? Ведаю, вы казалі б, калі б хто папрасіў у Вас тлумачэння гэтых фактаў: „Бязгрэшная і беззаганная толькі рыза, а не той, хто яе надзявае”. Не думаеце ж Вы, дарагі дружа, быццам я належу да тых, што пакепліва смяюцца з такога тлумачэння альбо падступна вынюхваюць пагардлівае, вугорна-гладкае пахлебства; я занадта глыбока ўспрымаю

сэнс пастырскага прысвячэння.

Я дакладна ведаю, можа нават, лепш за Вас, якая вялікая колькасць духоўнікаў, што баязліва тояць у сэрцы сумненне: „ці насамерч хрысціянская рэлігія заклікана выратаваць чалавецтва? Ці не сведчаць усе азнакі часу, што царква загінае? Няўжо сапраўды блізіцца тысячагадовае царства? Добра расце і буе, як вяізарнае дрэва хрысціянства, але дзе ж тыя плады? Дзень у дзень большае статак тых, што носяць імя хрысціян, але ўсё менш і менш таго вартых!”

Адкуль бярэцца гэтае сумненне, спытаюся я ў Вас? Са слабасці веры? Не! Яно паслядоўна вырастае з падсвядомага адчування і перакананасці, што сярод капэланаў занадта мала тых, якія былі б дастаткова ўспалымнёныя, каб шукаць дарогі святасці, як гэта робяць ёгі і сідхі ў Індыі. Сярод іх вельмі нямногія прымаюць нябеснае царства пад прымусам. Паверце мне: шляхоў да паўстання з мёртвых больш, чым царкве можа прысніцца! Адна толькі вера ў „мілату, ласку” гэтага, вядома ж, не зробіць. Колькі людзей Вашага стану здольныя сказаць пра саміх сябе: „як сарна імкнецца да водных патокаў, так душа мая імкнецца да цябе, Божа!”? Усе яны ўпотаі спадзяюцца, што спраўдзіцца апакрыфічнае прароцтва, якое дакляруе: пяцьдзясят два папы будуць уяўнены, кожны мецьме таёмнае лацінскае імя, якое вызначыць ягоную дзейнасць на зямлі, апошні будзе звацца „FLOS FLORUM”, што азначае „квет кветы”, „найквяцейшы квет”, і пад ягоным жазлом паўстане тысячагадовае царства.

Я прадказваю Вам – а я ж хутчэй язычнік, чым католік, – што ён будзе звацца Ёганэс і будзе адлюстраваннем Яна, Евангеліста, ад Яна Хрысціцеля, ахавальніка вольных муляроў, якія, захоўваюць таёмнасць хрышчэння вадою, нават самі таго не ведаючы, яму будзе перададзена ўлада над ніжнімі светамі.

Так з дзвюх калонаў паўстане трыумфальная брама!

Але напішыце сёння ў якой-небудзь кнізе: „У правядыры на вяршыню чалавецтва не прыдатны ні салдат, ні дыпламат, ні прафесар, ні блазан які, а адзін і адзіна святар” – і ў свеце падымецца дзікі лямант, калі кніга выйдзе. Напішыце ў ёй: „Царква – гэта толькі штучны ўтвор, толькі адна палавіна зламаанага напалам, пакуль яе прадстаўнік не будзе адначасова і вікарыем Саламона, вярхоўнікам ордэна” – і кнігу спаліць на вогнішчы.

Вядома, ісціну Вы не змагі б ні спаліць, ні ў зямлю запраторыць! Яна заўсёды абавязкова адкрыецца; як і надпіс над алтаром у нашай гарадской кірсе св. Марыі, дзе распісаная шыльда ўвесь час падае.

Бачу па Вас, што Вам гэта таксама абыходзіць не абы як, што ёсць свяшчэнныя тайны, якія захоўваюцца праціўнікамі каталіцкай царквы, пра якіх яна нічога не ведае. Гэта так, толькі з істотным абмежаваннем: тыя, якія захоўваюць тайны, не ведаюць, як гэтым скарыстацца, іх брацтва – гэта якраз толькі другая палавіна „зламаанага меча”, і таму

яны не могуць зразумець яе сэнсу. Было б сапраўды гратэскам уявіць сабе, што бравыя заснавальнікі кампаній страхавання жыцця валодаюць нейкім магічным арканам для пераадолення смерці.

Настала доўгая паўза; абодва старыя геры суразмоўцы, здавалася, даліся кожны ў свае развагі. Пасля я пачуў звон шклянак, і праз хвіліну капэлан спытаў:

– Адкуль у Вас толькі маглі ўзяцца такія дзіўныя веды?

Барон маўчаў.

– Альбо, можа, Вы не любіце гаварыць пра гэта?

– Гм. Гледзячы што і пра што, – ухіліўся барон. – Многае супадае з маім жыццём, многае заляцела ў галаву, многае я... гм... – спадчыннае.

– Каб успадкаваць веды – мне гэта нешта новае. Праўда, пра Вашага святога гера бацьку яшчэ й сёння павядаюць самыя дзівосныя гісторыі.

– Што, напрыклад? – ажывіўся барон. – Гэта мне дужа цікава.

– Ну, кажуць, ён... ён...

– Быў дурань! – весела закончыў барон.

– Ну, не такі ўжо й дурань. Ох, зусім жа не такі! Але дзівак найвышэйшага класу. Ён, так кажуць, – але можаце так не думаць, ну, не зусім так! – ён, кажуць, вынайшаў машыну для абуджэння веры ў цуды ў – ну, так – веры ў цуды – у паляўнічых сабак!

– Ха-ха-ха! – зарагатаў барон. Так гучна і шчыра, што я ў ложку аж заразіўся смехам і мусіў затуліць рот хусцінкай, каб не выдаць, што я іх слухаў.

– Я адразу так сабе і падумаў, што гэта глупства! – перапрасіўся капэлан.

– Ох! – барон усё яшчэ не мог удыхнуць паветра, – ох, зусім не глупства! Гэта чыстая праўда. Ха-ха! Мой бацька быў, што праўда тое праўда, арыгінал, якіх другіх такіх – пашукай! Ён быў чалавек неверагодных ведаў, і што толькі галава можа выдумаць, дык гэта выдумала ягоная галава. Аднаго разу ён доўга-доўга так паглядзеў на мяне, захлопнуў тоўстую кнігу, якую якраз чытаў, шпурнуў яе на падлогу (з таго часу ён ніколі не браў у рукі ніводнай кнігі) і сказаў мне:

– Барталамей, дзіця маё, я толькі што даведаўся, што ўсё ёсць дурнота. Мозак – гэта лішняя залоза ў чалавека! Яе трэба было б выразаць як гланды. Я думаю з сённяшняга дня пачаць новае жыццё.

Ужо на другі дзень ён перасяліўся ў невялікі замак у сельскай мясцовасці, якім мы тады валодалі, і правёў там рэшту сваіх дзён; толькі незадоўга да смерці вярнуўся дамоў, каб паміраць ужо ў міры, тут, паверхам пад намі.

Колькі я яго ні наведваў у замку, кожнага разу ён паказваў мне нешта новае. Аднаго раз гэта была велізарная, цудоўная павуціна з унутранага боку акна, якую ён аберагаў як вока сваё.

– Бачыш, сыне мой, – сказаў ён мне, – тут за сеткай вечарамі я запальваю яркае святло. Каб занаджваць знадворку насякомых. Іх злятаецца

процьма, але не могуць запасці ў сетку, бо іх раздзяляе шыба. Павук, які, натуральна, не мае ніякага ўяўлення, што такое шкло – бо дзе ж такое бывае ў прыродзе! – не можа растлумачыць сабе гэтага і, мабыць-такі, чухае сабе патыліцу. А фактам тое, што дзень у дзень ён тчэ ўсё большую і большую і файнейшую сетку, з тым што і гэтая толькі ледзь трошкі выпраўляе недахопы. Такім чынам я хачу паступова адвучыць гэту бестыю ад бессаромнага даверу да суцэльнага гвалту над розумам. Пазней, калі яна на шляху пераўвасаблення будзе рабіцца чалавекам, мне за такое мудрае выхаваньня будзе вялікая дзяка, бо павук прынясе з сабою падсвядомы скарб вопыту, які можа быць высачэзнай вартасці. У мяне, відавочна, яшчэ калі я сам быў павуком, такога настаўніка не было, інакш бы я змалку павыкідаў усе кнігі!”

Другім разам ён падвёў мяне да клеткі, у якой былі толькі сарокі. Ён укінуў ім корму, даволі шмат; яны прагна накінуліся на ежу, і кожная з боязі, што другія есцімуць хутчэй, у шалёнай спешцы набатавала сабе поўны валляк з дзюбаю, што далей ужо і праглынуць не магла.

– У гэтых пачвараў мне агідныя іхнія хцівасць і прагнасць, – патлумачыў ён. – Спадзяюся, у далейшым жыцці яны пакінуць пустое здзірства, уласцівасць, якая робіць самым агідным з усіх – чалавека.

– Альбо, – устаўіў свой грошык і я, – яны прыдумаюць сабе кішэні і сейфы пад грошы!, – на што мой бацька зрабіўся задумлівы і, не трацячы напуста слоў, даў птушкам волю вольную.

– А супраць гэтага, вунь, спадзяюся, ты не зможаш нічым запырэчыць! – буркнуў ён горда і павёў мяне на вышкі, дзе стаяла баліста – своеасаблівая катапульта з камянямі. – Бачыш там, на лузе, шмат дварнякоў? Сноўдаюцца гультаямі і даюць дарагому Богу быць бравым чалавекам! Я ім дам работы!” – Ён узяў бульжнік і шпурнуў ім у аднаго сабаку, які адразу ж у жаху падскочыў, панюхаў ва ўсе бакі, адкуль мог быць той камень, пасля бязрадна падняў пысак у неба і, пахваляваўшыся яшчэ трохі, зноў уклаўся. Калі меркаваць па яго няцямнасці, падобная несправядлівая крыўда перападала яму часта.

– Праз гэтую машыну, ужываную цярпліва, у кожным сабачым сэрцы, будзь ён хоць двойчы бязбожнік, беспамылкова павінен праклюнуцца парастак будучай веры ў цуды! – сказаў мой бацька і давай, пайшоў-паехаў. – Не смейся, дасціпнік малы! Назаві мне такую прафесію, якая была б важнейшая! Ты думаеш, Празарэнне робіць з намі інакш, чым я гэта толькі што рабіў з сабакамі?

Бачыце, такі неацугляны кур’ёзнік і аднак жа поўны мудрасці быў мой бацька, – закончыў барон.

Пасля таго, як абодва ўдосыць насмяяліся, ён расказваў далей.

– Дзіўны лёс паўтараецца ў нашай сям’і. Але не думайце, калі ласка, калі словы мае прагучаць занадта ўзнёсла, што я маю сябе за нешта няма ладу якое асаблівае ці за выбранага! Праўда, я маю місію, але даволі сціплюю. Канечне, яна здаецца мне вялікай, і я свята нясу яе!

Я адзінаццаты ў родзе Ёгераў; самага першага продка мы называем каранем, а мы астатнія дзесяць, бароны, – галіны, нашы імёны пачынаюцца з „Б”, як напрыклад Барталамей, Беньямін, Балтазар, Банадык і так далей. Толькі сам карань, продак Хрыстофэр, пачынаецца з „Х”. У нашай сямейнай хроніцы напісана, што першы продак прадказаў: вянец роду – дванаццаты – зноў называецца Хрыстофэрам. Дзіўна, – часта думаў я сам сабе, – усё, што ён прадказаў, збываецца слова ў слова, толькі апошняе, здаецца, – не ў радок, бо ў мяне ж няма дзяцей! І вось адбылося неверагоднае, што я пачуў ад маленькага хлопчыка ў доме найдзічаў, якога я цяпер усынавіў і ўзяў да сябе, бо ён вандраваў у сне: а гэта ўласціва толькі нам, усім Ёгерам. Калі ж пасля я даведаўся, што яго завуць Хрыстофэрам, мяне як маланкай працяло, мне літаральна не хапала паветра, калі я тады веў хлопчыка ў дом, настолькі я быў узрушаны, што аж дыханне перахапіла. Мой род у хроніцы параўноўваецца з пальмай, з якое заўсёды адвальваецца адна галіна, каб даць месца наступнай, пакуль нарэшце не застаюцца карань, карона і гладкі камель, з якога няма ніякіх бакавых атожылкаў, так што сок з караня можа напраткі ісці да самай вяршаліны. Ніхто і ніколі з маіх папярэднікаў не меў больш за аднаго сына і ніколі дачкі, так што гладкасць і раўната пальмы заставаліся беззаганна.

Я як апошняя галіна жыў на версе ў доме пад дахам; чаго мяне туды занесла, і сам не ведаю! Ніколі мае продкі не жылі на адным паверсе больш як два гады.

Мой сын, канечне, не мілы хлопчык. Тут прароцтва распадаецца напалам. Гэта засмучае мяне, бо я, натуральна, вельмі хацеў бы бачыць, каб карона родавага дрэва дала пасынка з маёй крыві і з маіх папярэднікаў! Як бы тады было б з духоўнай спадчынай? Але што з Вамі, капэлан? Чаго Вы так утаропіліся на мяне?

Я зразумеў па стуку перавернутага крэсла, што капэлан падскочыў.

З гэтага моманту мяне ахапіла як бы моцная гарачка, і яна разгаралася мацней і мацней з кожным словам капэлана.

– Барон! Паслухайце! – сказаў ён неяк скавана. – Я хацеў сказаць Вам гэта адразу, як толькі ўвайшоў, але адклаў да зручнага моманту. Пасля гаварылі Вы, і падчас Вашага расказу ў мяне былі моманты, калі я проста забываў пра мэту свайго прыходу. Баюся, я развярэджу старыя раны ў Вашым сэрцы.

– Кажыце! Кажыце! – настойваў барон.

– Ваша без вестак прапалая жонка...

– Не, не, не прапалая без вестак, яна ўцякла! Называйце гэта так, як яно было!

– Ваша сужэнка і невядомая, каля пятнаццаці гадоў таму назад прыбітая тут ракой да берагу мёртваю, і тая, што ляжыць у магіле з белымі ружамі, а на помніку пазначана толькі дата, а не імя, – гэта адна і тая самая асоба! І – цяпер рыдайце, мой дарагі стары дружа! – Ваша дзіця

можа быць – іншае проста нямагчыма – толькі найдзічам Хрыстофэрам. Вы ж самі казалі, што жонка Ваша была ў цяжы, калі сышла ад Вас! Не, не! не пытайцеся, адкуль я гэта магу ведаць! Я б не сказаў Вам, не сказаў бы нават, калі б мне было дазволена! Лічыце, нехта сказаў мне на споведзі. Нехта, каго Вы не ведаеце...

Я не чуў, што там далей гаварылася. Мяне кідала то ў жар, то ў холад.

Тая поўнач падарыла мне бацьку і маці, але і журботнае ўсведамленне, што я магілу той, якая нарадзіла мяне, абакраў на тры ружы.

VI. Афэлія

Цяпер, як і раней, дзеці гапатуюць за мною, калі я ўвечары абыходжу вуліцы, з паднятай галавой і гонарам за сваю паважную службу, пачынальнікам якой быў мой продак, але дзіцячая песенька-смяшылка „Галубятня, Галубятня, Галубятня” ўжо прыкметна меншгалосая; большасць дзяцей даволяцца тым, што пляскаюць у далоні ў такт альбо проста падпяваюць „Трарара”.

А нават жа і дарослыя! Здымаюць капялюш у падзяку за маё вітанне, тым часам як раней толькі ківалі, ўбачыўшы, як я вяртаюся з маінай магілы, куды хаджу кожны дзень, яны ўтуляюць галовы і перашэптваюцца; па ўсім гарадку загаманілі, што я крэўны сын барона фон Ёгера, а не ягоны прыёмны гадаванец!

Фраў Аглая кроіць кніксэн, як перад працэсіяй, як толькі я сустракаю яе, і карыстаецца кожнай нагодай сказаць мне слова-другое і распытацца пра здароўе!

Калі яна ідзе з Афэліяй, я заўсёды ўцякаю, каб нам з ёю не чырванець за рабалепнасць старой.

Майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс літаральна слупяняе, убачыўшы мяне, і, спрабуючы ўцячы незаўважаным, куляй ляціць на свой паверх, як спалоханая мыш.

Я адчуваю, як гаротна ён пакутуе, што менавіта я, які цяпер для яго незямная істота, мушу быць дасведчаным у ягоных начных таямніцах.

Толькі адзін раз наведаў я яго ў майстэрні з намерам сказаць, што не трэба яму, далібог, не трэба саромецца мяне; другога разу я ўжо сабе не дазваляў. Я хацеў сказаць яму, як высока цаню яго за тое, што ён так ахвяруецца дзеля сваёй сям’і.

Я хацеў сказаць словамі бацькі, „што ўсякая прафесія высакародная, якую душа палічыць годнай застацца ў пазасмерці”, і ўжо ў сэрцы радаваўся з таго, якое святое выратавальнае ўражанне яны на яго зрабляць, але так і не давялося прызнацца ў гэтым.

Ён сарваў з акна занавеску і накінуў яе на труну, каб я не бачыў трусоў, расхінуў рукі, схіліўся пад прамым вуглом у паясніцы і застаўся стаяць у гэтай кітайскай пазіцыі, тварам да зямлі, не падымаючы на мяне вачэй, няспынна мармычучы, як літанію, нейкую бязглуздзіцу:

– Яго светласць высокашаноўны гер барон, з ласкі явіце міласць, глыбокапаважаны...

Як вадой абліты, я зноў выбег з дому, бо ўсё, што я планаваў, сышло ў прападзь. Што б я ні сказаў, ён перавярнуў бы на свой лад, кожнае маё слова адразу ператварылася б у прамову „высокашаноўнага”... Я ж хацеў усё зладзіць, як мне карцела, а тут увесь час гучала напышліва ўсё, што ў мяне злятала з вуснаў, увесь час „заўгодна высачайша”; самае простае, самае-самае звычайнае слова да яго перакручвалася яго рабскай натурай, раніла мяне самога, як страла, несла ў сабе прысмак прыніжэння.

Нават мой маўклівы сыход узвальваў на мяне груз адчування, што мае паводзіны – пагардлівы выклік.

Оберрэжысёр Парыс адзіны сярод дарослых, хто не змяніўся, хто абыходзіўся са мною звычайна.

Мой тупы страх перад ім яшчэ пабольшаў; ад яго ішоў нейкі паралізуючы ўплыў, супроць якога я бясьсілы. Я адчуваў, што гэта заключана ў басе і загаднай рэзкасці яго гаворкі. Я хачу пераканаць сам сябе, што дурнота так думаць, бо чаго мне баяцца, калі ён раптам закрычыць на мяне. Бо і што з таго, калі б ён так і зрабіў! Але кожнага разу, калі я слухаў яго дэкламацыі з пакоя Афэліі, глыбокае гучанне яго голасу прымушала мяне здрыгануцца, і набягаў той загадкавы страх; са сваім на горкі сорам тонкім дзіцячым галаском я пачынаў здавацца сабе слабым, малым і нікчэмным!

І ніякай рады, што я хачу супакоіцца: ён не ведае, зусім не можа ведаць, што мы, Афэлія і я, кахаем адно адное, а тым часам віжуе і вынюхвае, дурны камедыянт, калі хітраваценька так зіркае на мяне на вуліцы; я магу сказаць наперад, калі захачу – не адкіну з сябе прыніжальнай свядомасці: ён жа трымае цябе ў пакоры, а ты толькі лісліва строіш з сябе мужага, калі прымушаеш сябе глядзець яму ў вочы. Гэта баязлівы страх перад самім сабой, і ён застаецца ў табе і больш нічога.

Я часта хачу, што хай бы ён з такім дзёрзкім выклікам сморкаўся сабе, як тады, калі мне далася нагода зламаць перашкоды на спрэчку з ім; але ён больш зачэпкі не дае; ён чувае і падсочвае. Думаю, назапашвае свой бас, чакае свайго часу, а я ўнутрана трымчу і калачуся, што буду тады непадрыхтаваны.

Афэлія таксама ў ягоных руках, бездапаможная. Я ведаю. Хоць мы ніколі і не згадваем пра гэта.

Калі мы ноччу ўпотаўкі сустракаемся на рацэ ў маленькім садку на-супраць нашага дома, і, трымаючыся любоўнай святасці, пяшчотна перашэптваемся, дык кожнага разу сцэпваемся ў раптоўным сполаху, як

толькі нешта там ціха варухнецца паблізу нас, і кожнае ведае пра другое, што толькі нязбытны страх перад тым чалавекам так ненатуральна абвастрае наш слых.

Нават імя ягонае мы не асмельваемся вымавіць.

Мы баязліва ўхіляемся ад усякай тэмы, якая магла б да таго падвесці.

Ці не наканаванне тое, што кожны дзень я мушу назаляцца ягоным вачам, хоць наўмысна вечарамі пазней ці раней выходжу з дому.

Я здаюся сабе птушкай, вакол якое пятля гадзюкі сціскаецца ўсё тужэй і тужэй.

Але здаецца, ён у гэтым унюхвае свайго роду прадвесце; ён раскашуе ў поўным адчуванні, што з дня на дзень наблізіцца да сваёй мэты. Я бачу гэта па з'едлівым пабліскванні ў яго маленькіх, злосных вочках.

Што б магла яму азначаць тая мэта? Думаю, ён і сам дакладна не ведае, альбо гэтак жа мала, як я магу сабе ўявіць.

Ёсць у яго і яшчэ нейкая праблема, і яна непакоіць мяне: чаму ён рэгулярна, калі я спяшаюся прашмыгнуць міма, застаецца стаяць, закусіўшы ніжнюю губу, увесь такі задумнены?

І ніколі больш не фіксуе мяне; ён ведае, што гэта яму больш не патрэбна; ягоная душа і без таго трымае маю пад сваёй уладай.

Падслухоўваць нас па начах ён не можа, тым не менш я прыдумаў сабе план, каб нам больш не баяцца.

Ля самага моста ляжыць стары човен, напалавіну выцягнуты на сухое; сёння вечарам я падцягнуў яго і прывязаў непадалёк ад нашага саду.

Калі месяц зойдзе за аблокі, я перапраўлюся з Афэліяй на па-той бок ракі; а тады мы павольна ўніз па цячэнні папывём вакол горада. Рака занадта шырокая, каб нас нехта мог згледзець, не кажу ўжо, каб пазнаць!

Я пракраўся ў пакой, які аддзяляе бацькаву спальню ад маёй, і лічыў удары свайго сэрца, а ці не зараз на званіцы кірхі св. Марыі прабе дзесяць разоў, а пасля яшчэ раз – адзінаццаты – красамоўна і радасна: „Зараз, зараз Афэлія спусціцца ў сад”.

Мне здавалася, што час застыў, і ў сваёй нецярплінасці я пачынаю дзіўную гульню са сваім сэрцам, і спакваля ў галаве ўсё пераблытваецца, як у сне.

Я кажу яму, каб яно білася хутчэй, каб і гадзіннік на званіцы прыспешыўся. Па- мойму, само сабою разумеецца, што адно павінна ісці за другім. Ці ж бо маё сэрца не ёсць таксама гадзіннік? – пытаецца ў мяне мая ж падумка. І чаму яно не можа быць мацнейшым за тое вунь на званіцы, якое, зрэшты, ёсць толькі мёртвы метал, а не жывая плоць і кроў, як маё!

Чаму яно не можа вызначаць час?

І як згода, што я маю рацыю, дападае раптам яшчэ адна фраза, якую мне бацька аднаго разу працытаваў з нейкага верша: „Усе рэчы выход-

зяць з сэрца, у ім нараджаюцца і ў ім паміраюць...” Сёння я разумею злавесны сэнс, заключаны ў словах, якія тады прашалясцелі міма маіх вушэй. Я ўлоўліваю яго ў значэнні, якое глыбока хвалюе мяне; ува мне сэрца, маё сэрца, яно не слухаецца, калі я прашу яго: біся хутчэй! Значыцца, нехта жыве ўва мне, нехта мацнейшы за мяне, і ён вызначае мне і час і лёс!

З яго волі, значыцца, „выходзяць рэчы”!

Я жахаюся самога сябе і сваіх думак.

„Калі б я быў чараўніком і калі б я меў уладу над усім, што адбываецца, я ведаў бы адно сябе, нават калі б меў толькі трохкі ўлады над сваім сэрцам,” гэта раптам і знянацку адразу мне зрабілася ясным.

І другая, някліканая, няпрошаная думка падтаквае першай, кажучы:

„А ці памятаеш ты адну мясціну ў кнізе, якую ты чытаў у прытулку найдзічаў шмат гадоў таму назад? Ці не адтуль гэта: „Часта, калі нехта памірае, спыняецца гадзіннік”? Гэта вось што: пад націскам блізкай смерці чалавек блытае ўсё больш павольныя ўдары свайго сэрца з ударамі гадзінніка; страх яго цела, якое хоча пакінуць душа, шэпча: „калі вунь той гадзіннік перастане цікаць, я памру”, і як усё роўна на нейкі магічны загад гадзіннік таксама спыняецца з апошнім ударам сэрца. Калі гадзіннік вісіць у пакоі чалавека, пра якога думае паміраючы, дык гадзіннік слепа прымае адпаведныя наказы, бо ў якім кірунку нехта думае ў смяротную хвіліну, там ён і ёсць пасланным дваініком”.

Гэта, значыцца, маё сэрца слухаецца страху! Ён нават мацнейшы за само сэрца! Калі б мне ўдалося пазбыцца яго, я меў бы ўладу над усімі рэчамі, якія зыходзяць з сэрца, уладу над лёсам і часам!

І я, затоіўшы дыханне баранюся ад раптам набеглага на мяне страху, які хоча задушыць мяне, бо я абмацваю яго патайныя закуткі.

Я занадта слабы, каб зрабіцца гаспадаром яго, бо не ведаю, дзе і як павінен апанаваць яго; ён замест мяне апаноўвае маё сэрца, сціскае яго, каб прымусіць фармаваць мой лёс па сваёй волі, а не па волі маёй.

Я спрабаваў супакоіцца, падказваючы сабе: пакуль я не разам з Афэліяй, ёй не пагражае ніякая небяспека – але я занадта слабы, каб прыняць параду майго намыслу: не ісці сёння ў сад.

Я адкідаю гэтую думку ў той самы момант, як яна прыйшла мне ў галаву. Перабіраю магчымыя пасткі, якія ставіць на мяне сэрца, але ж якраз і ўпадаю ў адну; мая палкасць да Афэліі мацнейшая за разважлівасць і намыслы.

Падыходжу да акна і гляджу ўніз на раку, каб сабрацца з думкамі і адважыцца, – каб быць пры зброі, каб небяспецы, няўхільнасць якое я чую, бо баюся яе, мог глядзець у вочы, але выгляд немай, неадчувальнай, нястрымна імклівай вады ўздзейнічае на мяне так страшэнна, што я на нейкія імгненні зусім не чую ўдараў гадзінніка на званіцы.

Тупое адчуванне: рака прыносіць лёс, якога ты не можаш пазбегнуць, амаль аглушыла мяне.

Але вось мяне будзіць вібраючы, металічны гук, – і страх, і скавана-сць як і не было іх.

Афэлія!

Я бачу яе светлую сукенку – мільгае ў садзе.

– Хлапчо, маё каханае хлапчо, я так баялася цэлы дзень за цябе!

„І я за цябе баяўся, Афэлія!” – хачу сказаць, але яна абдымае мяне, і яе губы замыкаюцца на маіх.

– Ты ведаеш, я думаю, што сёння мы бачымся апошні раз, мой мілы, бедны хлопчык?!

– Божа мой! Што здарылася, Афэлія? Ідзі хутчэй сюды, у човен, у ім нам спакойна будзе.

– Так. Хадзем. Там нам будзе спакойна – ад яго.

Ад яго! Гэта першы раз, калі яна ўпамінае „яго”! Па дрыжыках у яе руцэ я адчуваю, якім бязмежным павінен быць яе страх перад „ім”!

Я хачу пацягнуць яе да чаўна, але нейкі момант яна ўпарта застаецца стаяць, нібы не можа скрануцца з месца.

– Хадзем, хадзем Афэлія, – настойваю я, – не бойся. Зараз мы будзем на тым беразе. Туман...

– Я не баюся, мой хлопчык. Я толькі хачу... – і запінаецца.

– Што з табой, Афэлія? – Я абдымаю яе. – Ты больш не кахаш мяне, Афэлія?

– Ты ведаеш, як я кахаю цябе, мой Хрыстль! – кажа яна проста і доўга маўчыць.

– Ці не сесці нам у човен? – зноў настойваю я шэптам. – Я так сумаваў па табе!

Яна асцярожна вызваляецца, робіць некалькі крокаў да лаўкі, на якой мы звычайна любім сядзець, пагладжвае яе, заглыбіўшыся ў думкі.

– Што з табою, Афэлія? Што ты робіш? Цябе нешта даймае? Я пакрыўдзіў цябе?

– Я толькі хачу... я хачу толькі развітацца з любімай лаўкай! Ты ведаеш, мой хлопчык, тут мы першы раз пацалаваліся!

– Хочаш пакінуць мяне? – амаль крычу я. – Афэлія, Божа нябесны, гэтага быць не павінна! нешта здарылася, а ты пра гэта мне не кажаш! Няўжо ты думаеш, што я змог бы жыць без цябе?

– Не, супакойся, мой хлопчык, нічога не здарылася! – ціха суцяшае мяне яна і спрабуе ўсміхнуцца, але як што месяц ярка асвятляе яе твар, я бачу, што яе вочы поўныя слёз. – Хадзем, мой мілы хлопчык, хадзем, твая праўда, хадзем у човен!

Пры кожным усплёску вёслаў мне робіцца лягчэй на сэрцы; чым шырэйшай робіцца водная дарога, якая ўтвараецца паміж намі і цёмнымі дамамі з іх палаючымі, высочвальнымі вачыма, тым больш пэўнай робіцца наша бяспека.

Нарэшце з туману выплываюць купіны вербаў, што аблямоўваюць

той бераг; вада робіцца ціхай і неглыбокай, і мы ледзь прыкметна плывём далей пад навіслымі галінамі.

Я асушыў вёслы і сяджу поплич з Афэліяй на рулявой лавачцы. Сядзім пашчотна абняўшыся.

– Чаго ты была такая смутная, любоў мая; чаму ты сказала, што хочаш развітацца з лаўкай? Праўда ж, ты ніколі не расстанешся са мною?

– Але ж гэта будзе, будзе мусова, мой хлопча!.. І гадзіна тая блізіцца... Не, не, не дурыся... Яшчэ ж нам далёка да разлукі. Не думайма пра гэта.

– Я ведаю, што ты хочаш сказаць, Афэлія. – Мне на вочы набягаюць слёзы і ледзь не апальваюць горла. – Думаеш, калі ты паедзеш у сталіцу і станеш актрысай, дык мы ўжо больш ніколі і не пабачымся! Думаеш, я з жахам дзень і ноч не думаў пра тое, як там яно далей станецца! Я ведаю напэўна, што я не мог бы вынесці гэтай разлукі... Але ж ты сама сказала, што гэта будзе не раней, як праз год.

– Так, наўрад ці раней...

– А да таго часу я напэўна што-небудзь прыдумаю, каб быць з табою разам у сталіцы... Я буду так доўга ўпрошваць бацьку і не перастану маліць яго, пакуль ён мне не дазволіць вучыцца там.... Калі ж тады я стану самастойны і мецьму прафесію, мы ажэнімся і больш ніколі не будзем разлучацца! Няўжо ты больш не кахаш мяне, што не кажаш ні слова? – спалохана спытаўся я.

З яе маўчання вылоўліваю сабе яе думкі, і гэта мне ўкол у самае сэрца.

Яна думае, што я намнога маладзейшы за яе і што ўсё гэта толькі паветраныя замкі.

Я адчуваю гэта таксама, але не хачу, я хачу... я не хачу думаць, што мы павінны расстацца. Я хачу сам сябе затлуміць, прымушаючы яе і сябе паверыць у магчымасць цуду.

– Афэлія, паслухай мяне!..

– Прашу, прашу цябе, не кажы цяпер нічога! – моліць яна. – Дай мне памарыць!

Так і сядзім поплич і доўга маўчым.

Усё тут так, быццам човен ціха ляжыць, а белыя крутыя высны, ярка асветленыя месяцам, самі праплываюць міма.

Раптам яна ціха сцепваецца, быццам прагнуўшыся ад сну. Я бяру яе за руку, супакойваючы, бо думаю, што гэта нейкі шолах спалохаў яе. Яна пытаецца:

– Ці не мог бы ты мне паабяцаць нешта, мой Хрыстль?..

Я шукаю слоў абяцання, – хачу сказаць ёй, што дзеля яе даўся б на пакуты, каб тое трэба было.

– Ці не мог бы ты паабяцаць, што ты мяне... што ты пахаваш мяне пад садовай лаўкай, калі я памру?

– Афэлія!

– Толькі т ты адзін можаш пахаваць мяне і толькі т а м ! Нікога пры гэтым быць там не павінна, і ніхто не павінен ведаць, дзе я ляжацьму!.. Чуеш! Я так люблю нашу лаўку... Там мне заўсёды будзе здавацца, што я чакаю цябе!

– Афэлія, прашу цябе, не кажы так!.. Чаму ты цяпер думаеш пра смерць? Калі ты памрэш, я пайду з табой!.. Няўжо ты думаеш?...

Яна не дае мне дагаварыць.

– Хрыстль, хлопчык мой, не пытайся ў мяне цяпер; пабяцай мне, чаго я ў цябе прашу!

– Абяцаю табе, Афэлія; я абяцаю табе гэта ўрачыста, нават калі я не магу зразумець, што ты маеш на ўвазе.

– Дзякую, дзякую табе, мой мілы, мілы хлопчык! Цяпер я ведаю, ты стрымаш слова.

Яна прынікае шчакой да маёй, і я адчуваю, як яе слёзы капаюць мне на твар.

– Ты плачаш, Афэлія!... Скажы, даверся мне, чаму ты такая няшчасная?.. Можна, цябе дома мучылі!.. Калі ласка, прашу, скажы мне, Афэлія!.. Ад гора я не ведаю, што мне рабіць, калі ты такая засмучаная!

– Так, твая праўда, не буду больш плакаць... Тут так прыгожа, так ціха і так казачна святочна. І я таксама без меры шчаслівая, што ты са мною, мой хлопчык!

І мы пацалаваліся палка і гарача, аж у галовах закружылася.

Поўны радаснай надзеі я заглядваю ў будучыню. Так, будзе, так павінна ўсё быць, як я сабе намалюваў ціхімі начамі.

– Ты верыш, што мецьнеш радасць, – спытаўся я ў яе поўны прыхаванай жарсці, – ад тваёй прафесіі актрысы? Думаю, гэта сапраўды прыгожа, калі людзі будуць з воплескамі кідаць табе на сцэну кветкі?

Я ўкленчыў перад ёю; яна склала рукі на каленях і, пра нешта думаючы, глядзела па-над вадою ўдалеч.

– Я яшчэ ніколі не думала пра гэта, мой Хрыстль, як яно ўсё можа быць... Што да мяне, дык мне здаецца брыдкім і агідным выступаць перад людзмі і разыгрываць перад імі захапленне альбо душэўную пакуту. – Агідна, калі ўсё гэта ў мяне будзе няшчыра, бессаромна, калі пры гэтым я буду ведаць, што праз хвіліну скіну маску і буду прымаць за гэта падзяку... І што я павінна буду вечар у вечар заўсёды ў адзін час... – мне здаецца, я буду прастытуіраваць сваю душу...

– Тады і не рабі гэтага! – усклікаю я, і ўсё напружваецца ўва мне ад рашучасці. – Заўтра, раным-рана, пагутару з бацькам. Ведаю, ён дапаможа табе; я гэта напэўна ведаю! – Ён такі бясконца добры і сардэчна чулы... Ён не пацерпіць, каб цябе няволілі...

– Не, Хрыстль, не рабі гэтага! – перапыняе яна мяне рашуча і цвёрда. – не дзеля мамы хачу я, каб ты нічога не рабіў, каб не разбурыліся гэтым самым усе яе славалюбныя планы... Я іх... не люблю, я не магу нічога!.. Я іх саромеюся, – дадае яна, адварнуўшы твар, – і гэта ўвесь

час стаяцьме паміж намі... Але майго, майго прыёмнага тату я люблю. Чаму я не павінна была казаць пра гэта адкрыта, што ён не ёсць мой крэўны бацька! Ты ж сам ведаеш, хоць мы ніколі пра гэта не гаварылі. Ніхто мне нічога такога таксама не казаў, але я ведаю; я адчувала гэта яшчэ дзіцём. Я была б шчаслівейшая, калі б ён гэта ведаў. Тады б ён не любіў так мяне і не мардаваў бы сябе за мяне да смерці.

О, ты не ведаеш, як часта я малою парывалася сказаць яму. Але паміж ім і мною страшная сцяна. Яе паставіла мая маці. Колькі памятаю сябе: я не магла сказаць яму сам-насам ані слова, дзяўчынкай не сядзела ў яго на каленях, ніколі не магла пацалаваць яго. „Ты запэцкаешся, не чапай яго!” – заўсёды казала яна мне. Я павінна была заўсёды быць светлай прынцэсай, а ён быў брудны, пагарджаны раб. Проста дзіва, як гэты абрыдлівы, атрутны пасеў не пусціў каранёў у маім сэрцы.

О, дзякуй Богу, што ён не дапусціў гэтага!.. Часам, я зноў жа думаю: калі б я сапраўды вырасла такой нячулай, пыхлівай пачварай, мяне не раздзірала б бязмежнае спачуванне яму, і я сярдую на лёс, што ён асланіў мяне ад гэтага.

Часта кавалак хлеба ў рот не лезе, калі думаю, што ён, каб зарабіць той кавалак, павінен мардавацца да крыві. Яшчэ ўчора я ўскочыла з-за міскі на сталае і пабегла ўніз да яго...

Сэрца было так перапоўнена, што я думала, гэтым разам змагу сказаць яму ўсё, усё чыста. Я хацела папрасіць яго: выгані нас абаіх, як чужых сабак, маці і мяне; мы не вартыя; а яго, „яго, гэтага подлага, пачварнага шантажыста, хто, мабыць, і ёсць мой сапраўдны бацька, яго – задушы! Забі яго сваімі моцнымі, працоўнымі рукамі!” – Я хацела крыкнуць яму: зненавідзь мяне, як можа ненавідзець чалавек, каб я нарэшце вызвалілася ад жахлівай і пякучай спагадлівасці.

Колькі тысяч разоў я малілася: Госпадзе Божа нябесны, пашлі яму нянавісць у сэрца! –

Але, я ведаю, хутчэй рака гэтая пацячэ ўгору, чым ягонае сэрца зненавідзіць...

Я ўжо трымалася за клямку ў майстэрню, калі яшчэ раз зірнула ў акно. Ён стаяў каля стала і пісаў на ім крэйдай маё імя. Адзінае слова, якое ён умее пісаць!

І тут мяне пакінула адвага, я ведаю, гэта павінна было быць непазбежным!

Альбо ён, не слухаючы мяне, увесь час паўтараў бы: „Мая міласцівая фройляйн дачка Афэлія!”, як ён кожнага разу робіць гэта, убачыўшы мяне, альбо зразумеў бы мяне і... і... звар’яцеў бы.

Бачыш, мой хлопчык, вось чаму нямагчыма, каб ты дапамог мне!

Няўжо адзінае, на што ён спадзяецца, я павінна зруйнаваць!? Няўжо я вінаватая, што яго бедны дух, апускаецца ў ноч? Не, мне застаецца толькі адно: зрабіцца тым, чым ён дзень і ноч трызніць: бліскучай зоркай у ягоных вачах, а ў маіх, вядома, – прастытуткай.

Ня плач, мой мілы, добры хлопчык! Не плач так! Няўжо я табе боль прычыніла? Хадзі сюды! Ну, будзь жа разумны. Няўжо ты кахаў бы мяне больш, калі б я думала інакш? Я напалохала цябе, мой бедны Хрыстль. Паглядзі, можа яно і не так ужо й дрэнна, як я тут панарасказвала! Можа, я толькі сенэнтывентальная і бачу ўсё скажона і перабольшваю. Калі кожны божны дзень толькі і паўтараць маналог Афэліі, дык канечне чалавеку запомніцца. Самае ганебнае ў гэтым гаротным камэдыянцтве, што ім калечыцца душа.

Паглядзі, можа стацца прыгожы, вялікі цуд, і ў сталіцы мяне прымуць пад барабаны і літаўры, тады адразу ўсё... усё... будзе добра.

Яна звонка і сардэчна засмяялася і пацалавала мяне проста ў слёзы, але ажывілася толькі дзеля таго, каб суцешыць, я гэта разумеў надта добра, каб мог далучыцца да яе гарэзавання.

У мой глыбокі боль за яе дамешвалася адчуванне, якое амаль разрывала мяне. Яна, і я гэта востра ўсведамляў, не толькі гадамі старэйшая – не, я дзіця перад ёю.

Увесь час, пакуль мы ведалі і кахалі адно адное, яна тоіла ад мяне сваю скруху і боль. А я? Пры кожнай нагодзе я вытрасаў ёй свае дробязныя, хлапечыя клопаты.

Мне было вусцішна, бо і душа яе, больш сталая і старэйшая за маю, абцінала карані ўсіх маіх спадзяванняў.

Яна, мусіць, адчувала тое самае, бо так пяшчотна і горача цалавала і туліла мяне, што яе песта здалася мне раптам мацярынскай.

Я сказаў ёй, як толькі мог уздоўніцца на мяккасць, што ў маёй галаве мітусяцца супярэчлівыя думкі і набываюць авантурныя формы: „Я павінен нешта зрабіць! Адны толькі ўчынкі могуць зраўняць мяне з ёю. Як ёй дапамагчы? Як уратаваць яе?”

Я чую, як паўстае ўва мне жахлівы, чорны цень, нібы нешта бясформнае хапае мяне за сэрца; я чую шэпт як бы тысячаў шыпучых галасоў у маіх вушах: яе прыёмны бацька, ідыёцкі тачыльшчык – перашкод! Забі яго! Хто гэта ўбачыць? Баязлівец, чаго ты баішся?

Афэлія выпускае мае рукі. Ёй знобка. Я бачу, што яе калоціць.

Яна што? – адгадала мае думкі? Чакаю, што яна нешта скажа, нешта, штосьці, што будзе мне тайным знакам – што рабіць.

Усё ўва мне ў чаканні: мозак, сэрца, кроў, шэпт у вушах моўчкі чакае. Чакае і слухае з д’ябальскай пэўнасцю сваёй перамогі.

І яна гаворыць – а я чую, як стукаець яе зубы ад унутранага холаду – яна хутчэй мармыча, а не кажа:

– Можа, ты пашкадуеш яго, Анёле Смерці?

Чорны цень ува мне раптам робіцца белым, мязотлівым полымем, яно запаўняе мяне з галавы да ног.

Я ўскокваю і хапаюся за вёслы; быццам човен толькі і чакаў гэтага знаку, ён сам пайшоў хутчэй і хутчэй, і мы апынуліся пасярэдзіне ракі і плылі да берагу каля Пякарскай.

Жарныя вочы дамоў зноў засвяціліся ў цемры. З парыўчай хуткасцю рака нясе нас да таго месца, дзе яна пакідае горад. Я вяслюю на ўсю моц ўпоперак ракі да нашага дома. Белая пена кіпіць уздоўж чаўна.

Кожны удар вяслом падвышае маю дзікую рашучасць! Скуруны рэмень уключынаў рыпіць: забіць, забіць, забіць. Пасля я падчапіў слупок каля берагу і падымаю на яго Афэлію. Яна ў маіх руках лёгенькая, як перынка. Я ўспрымаю гэта як неакізаную глыбокую радасць, што вось я адным разам ужо мужчына цела і душою, і нясу Афэлію падбегам у святле лятарні ў цемру пралёта. Там мы яшчэ доўга стаім і цалуемся ў захапляльнай, шалёнай жарсці. Цяпер яна зноў мая каханая, а не пяшчотная матуля.

Нейкі шолах за намі! Я не зважаю: які мне клопат! І яна знікае ў сенях дома. У майстэрні тачыльшчыка яшчэ святло. Яно цьмяна сочыцца праз акно. Такарны варштат гудзе.

Я бяруся за клямку, асцярожна націскаю. Прабліскае і тут жа знікае вузкая палоска святла, калі я зноў ціха пацягваю дзверы на сябе.

Я крадуся да акна, каб падгледзець, дзе стаіць стары. Ён схіліўся над варштатам, трымае ў руцэ бліскучую жалезку, долата, і спаміж пальцаў у яго ападаюць у змрок пакоя тоненькія, як паперкі, стружкі і мёртвымі змейкамі кладуцца вакол труны. Страшныя дрыжыкі раптам набягаюць на мае калені. Я чую свіст свайго дыхання.

Я мушу абаперціся плячом аб мур, каб не ўпасці наперад і не разбіць шыбу ў акне. „Няўжо я сапраўды павінен стаць забойцам?!“ – гучыць нейкі крык жалю ў маіх грудзях. – „Забіць здрадніцкім ударам ззаду старога бедалагу, поўнага святой любові да маёй, да сваёй Афэліі, дзеля якога ён паклаў усё сваё жыццё?“

Нечакана варштат спыняецца. Гудзенне аціхае. Мяне агартае млявая смяротная цішыня.

Тачыльшчык выпрастаўся, галава павернута крыху ўбок, быццам ён прыслухоўваецца, пасля адкладвае долата і павольным крокам падыходзіць да акна. Бліжэй, бліжэй. Вочы ў вочы з маімі.

Я ведаю, што ён не можа бачыць мяне, бо я стаю ў цемры, а ён на святле; але нават калі б я ведаў, што ён бачыць мяне, я больш не мог бы ўцячы, бо мяне пакінула ўся мая сіла.

Ён падыходзіць да самага акна і нярухома глядзіць у цемру. Паміж нашымі вычыма – не больш як руку працягнуць, я магу разгледзець кожную маршчыну на ягоным твары. Бязмежная стомленасць залегла на ім; пасля ён павольна дакранаецца рукою да лоба і ці тое здзіўлена, ці тое задуменна глядзіць на свае пальцы, нібыта ўбачыўшы на іх кроў, і не разумее, як такое можа быць.

Лёгкі прабліск надзеі і радасці праступае раптам у ягоных рысах, і ён нахіляе галаву, цярыліва і пакорліва, як пакутнік, чакаючы смяротнага ўдару. Я разумю, што гэта ягоны дух гаворыць з маім! Яго тупы мозак не ведае, што яго прымушае рабіць гэта. Яго цела – толькі жэст ягонай

душы, якая шэпча: „Збаві мяне дзеля маёй любаснай дачкі!” Цяпер я ведаю: так павінна быць! Нават літасцівая смерць падасць мне руку! Ці павінен я хавацца за яе дзеля кахання да Афэліі?

Толькі цяпер я прачуў да найглыбейшых прорваў майго нутра, што мусіла трываць Афэлія кожны дзень ад пажыральной мукі спачування яму, самаму годнаму спагады з усіх няшчасных; але яна раздзірае на кавалкі і мяне самога, і мне здаецца, што я згараю, як у кашулі кентаўра Нэса. Як гэта зрабіць? Я ж не здольны прыдумаць нічога. РаSTRUшчыць яму галаву тым долатам? І глядзець у пагаслыя вочы? Выцягнуць ягоны труп і кінуць у раку? А тады рукамі ў крыві ўсё астатняе жыццё абдымаць Афэлію? І цалаваць яе?

Я вылюдак, забойца, павінен буду кожны дзень глядзець у добры твар майго дарагога, дарагога таты!

Не! Я адчуваю: я ніколі гэтага не змагу. Павінна адбыцца мярзотнае, і я зраблю гэта, ведаю; але разам з трупам забітага я і сам утаплюся.

Я ўскокваю і крадуся да дзвярэй, спыняюся, перш чым бяруся за клямку, сціскаю рукі і хачу крыкам заклікаць у сваё сэрца просьбу: „Божа, Уседаравальны, дай мне сілы! Умацуй мяне!

Але губы не вымаўляюць гэтых слоў. І хоць мой дух не мог бы загадаць ім іншага, яны шэпчуць: „Госпадзе, калі магчыма, хай абыдзе мяне чара гэтая!”

І тут жалезны звон расшчапляе мёртвую цішыню, і словы застываюць на маіх вуснах. Паветра вібруе, зямля дрыжыць, ударыў гадзіннік на званіцы кірхі св. Марыі.

Ва ўсім жыцці вакол мяне і ўва мне, здаецца, як бы цемра стала белай. І як з далёка-далёкай далечы, з гор, якія я ведаю з маіх сноў, я чую голас Белага Дамініканца, які канфірмаваў мяне і адпусціў мне ўсе мае грахі – мінулыя і будучыя, – голас кліча мяне: „Хрыстофэр! Хрыстофэр !”

Цяжкая рука апусцілася на маё плячо.

– Хлопчык-забойца!

Я ведаю, гэта грымучы бас актора Парыса, які там, глуха і зацята, поўны пагрозы і нянавісці, грыміць у маіх вушах, але я не адважваюся на адпор. Бязвольна даюся цягнуць мяне ў святло лятарні. Хлопчык-забойца!

Я бачу, як сліняць ягоныя губы; набрынялы нос алкаголіка, адвіслыя шчокі, мокры, заслінены падбародак, усё скача ў ім ад трыумфу і сатанінскай радасці.

– Хлопчык-за-бой-ца!

Ён хапае мяне за грудкі і трасе, як ахапак пустой вопраткі, пры кожным складзе, які вымаўляе.

Мне і ў галаву не прыходзіць супраціўляцца альбо вырывацца і ўцякаць; я аслаб, як маленькі, да смерці стомлены звярок.

Ён прымае гэта за прызнанне маёй віны, – гэта я бачу па ім, – але я не магу нават слова вымавіць! Язык як адняло. Нават калі б хацеў, не змог бы паказаць яму перажытае ашаламленне.

Як ён крычыць на мяне, пасля зноў зацята брэша мне ў вушы, як шалёны, на губах шум, перад тварам кулакі – я чую і бачу ўсё, – але гэта не кранае мяне; я здранцвеў, я загіпнатызаваны. Я разумею, што ён усё ведае, – што ён бачыў, як мы выходзілі з чаўна, – як мы цалаваліся, – ён здагадаўся, што я хачу забіць яго – „каб абабраць”, як ён крычыць.

Я не баранюся, я нават не палохаюся таго, што ён ведае нашу таямніцу.

Так можа быць толькі птушцы, якая ў пятлі гадзюкі забылася пра страх...

VII. Чырвоная кніга

У скроні малатком б'е гарачка. Унутраны і вонкавы светы перамяжаюцца, як мора і паветра.

Я бездапаможна аддаюся хвалям маёй крыві, то зрываючыся ў раззеўраную прорву, поўную цемры глыбокай няпрытомнасці, то лунаючы ў сляпучай святлыні, шпурнуты да бела-расплаўленага сонца, якое спапялае мае пачуцці і розум.

Чыясці рука моцна сціскае маю руку; калі мой позірк спаўзае з яе і, стомлены мноствам маленькіх пецелек на карункавай манжэце, лезе вышэй па рукаве, да маёй свядомасці даходзіць: гэта бацька, сядзіць каля ложка. Альбо-такі гэта толькі сон? Я больш не магу адрозніць, што рэальнасць, а што галюцынацыя, але за кожным разам, перахопліваючы на сабе яго позірк, я змыкаю павекі ў пакутлівым усведамленні сваёй вінаватасці.

Як яно ўсё сталася? – Я больш не магу ўспомніць; ніткі маёй памяці парваліся на тым моманце, калі я яшчэ ведаў, што актор крычыць на мяне.

Ясна мне толькі адно: дзесьці, калісьці пры святле лямпы пад ягоны загад я напісаў пазыковы вэксаль і падпісаў яго сфальшаваным подпісам бацькі. – Гэты подпіс быў настолькі падобны, што, прыгледзеўшыся да яго, перш чым ён склаў паперыну і схаваў яе, я нават на нейкае імгненне быў падумаў, што бацька зрабіў гэта сваёй рукою.

Чаму я так зрабіў? – Гэта здаецца мне такім само сабой зразумелым, што нават цяпер, калі ўспамін пра ўчыненае раздзірае мяне, я не мог бы не зрабіць гэтага.

Ці толькі адна ноч прайшла з таго часу, а ці цэлае чалавечае жыццё? Цяпер мне здаецца, што актораў шал выліваўся на мяне цэлы год, а не

некалькі хвілін майго жыцця. Пасля па няздольнасці супраціўляцца ён, мусіць, зразумеў, што няма ніякага сэнсу бушаваць і ятрыцца далей, і нейкім чынам пераканаў мяне, што сфальшаваным подпісам я ўратую Афэлію.

Адзіны прасвет у маёй пакутлівай гарачцы гэта – што я ведаю напэўна: толькі каб вызваліцца ад падазрэння ў запланаваным забойстве, я гэтага не ўчыніў бы.

Як я тады вярнуўся дамоў, ці тое было ўжо раніцай, а ці яшчэ ноччу, тое цалкам сцерлася з памяці.

Як бы з замглення ўва мне паўстае, што я сядзеў каля нейкай магілы, плачучы і ў распачы, а мяркуючы па паху ружаў, які цяпер, калі я думаю пра гэта, зноў авявае мяне, амаль пэўны, што гэта была магіла маёй маці. Альбо, можа, пах ідзе ад букета там на коўдры майго ложка?

Але хто ж мог пакласці яго, букет?

„Божа, мне ж пара ісці тушыць лятарні, – як удар плёткай прабягае раптам па маіх нервах. – Ці ж бо ўжо не ясны дзень?!”

Хачу ўскочыць, але я яшчэ такі слабы, што не магу і паварухнуцца. Бясьсіла ляжу далей. „Не, яшчэ ноч”, – сучышаю сябе, бо ў вачах раптам зноў пацямнела.

Але адразу ж пасля зноў бачу святлыню і сонечныя прамяні на белай сцяне; і зноў на мяне наплывае дакор за заняўбанне свайго абавязку.

„Гэта зноў хваля гарачкі адкінула мяне назад у мора мроення”, – кажу сабе; але я безабаронны супроць таго, што нейкія рытмічныя, як бы наплылыя з царства мрояў, даўно мне знаёмыя воплескі ўсё больш выразна і гучней б’юць у вушы. З іх тактам, хутчэйшым і хутчэйшым, змяняюцца адначасова ноч і дзень, дзень і ноч без пераходу, і я мушу бегчы... бегчы..., каб паспець запальваць... тушыць... тушыць... запальваць лятарні.

Час гоніцца за маім сэрцам і хоча злавіць яго, але яно заўсёды на адзін удар пульсу на крок выпярэдзвае.

„Цяпер, вось цяпер я ўтану ў патоку крыві, – адчуваю я, – яна цячэ з раны на галаве майстра-тачыльшчыка Мучэлькнаўса і струменіцца спа- між пальцаў яго, як ручаёк, як толькі ён спрабуе затуліць рану рукою.

Зараз я захлынуся ў ёй! У самы апошні момант хапаюся за жэрдку, убітую ў бетонны бераг, чапляюся і сціскаю зубы апошнімі сіламі замуцнёнай свядомасці:

„Трымай лепш язык, інакш ён з гарачкі выдасць, што ты падрабіў подпіс свайго бацькі”.

Раптам я ўжо чуйнейшы, чым звычайна ўдзень, жывейшы, чым у сне. Мой слых такі абвостраны, што я ўспрымаю любы шумок, ці зблізку, ці здалёку. Далёка, далёка там у вяршалінах дрэў па той бок ракі цвіркочуць птушкі, а з кірхі св. Марыі выразна чую мармытанне багамольцаў.

Хіба сёння нядзеля?

Дзіўна, што звычайна такія гучныя органы не могуць заглушыць шаптаньня парафіянаў. Дзіўна, чаму гучныя шлоахі гэтым разам не могуць перакрыць ціхія, слабыя?!

І чаму там унізе ляпаюць дзверы? Я думаў, што на паверхах ніхто не жыве? Толькі стары, прапылены хлам, думаў я, у тых там пакоях.

Гэта раптам ці не нашыя продкі там сабе пажываюць?

Я рашаю ісці туды; я такі свежы і здаровы, чаму ж бо мне гэтага не зрабіць?

І адразу кідаецца ў галаву думка: дзеля чаго я павінен браць з сабою сваё цела, гэта не зусім добра, не магу ж я сярод беллага дня паказвацца сваім продкам з візітам у лёлі!

Нехта стукае ў дзверы; гэта мой бацька ідзе туды, прачынае іх і пачціва кажа праз шчыліну: „Не, дзядуля, яшчэ не час. Вы ж ведаеце, Вам нельга да яго, пакуль я не памёр”.

Тое самае паўтараецца дзевяць разоў.

На дзясятым разе я ўжо ведаю: цяпер там стаіць сам заснавальнік роду. І я не памыліўся, я бачу гэта па глыбокіх, пачцівых бацькавых паклонах, калі ён адчынае дзверы.

Ён сам выходзіць, і па цяжкіх, павольных кроках, сярод якіх пракідаецца стук палкі, я чую: нехта падыходзіць да майго ложка.

Убачыць яго я не магу, бо заплюшчыў вочы. Унутранае чуццё падказвае – не расплюшчваць. Але праз павекі зусім выразна, як праз шкліну, я бачу свой пакой і ўсе прадметы ў ім.

Продак папраўляе на мне коўдру і кладзе правую руку, адтапырыўшы вялікі палец, вуглом на шыю.

– Гэты паверх, – кажа ён аднатонна, як духоўнік літанію, – тут памёр твой дзед і чакае паўстання з мёртвых. Цела чалавека ёсць дом, у якім жывуць яго продкі.

У доме некаторых людзей, у целе некаторых людзей прачынаюцца мёртвыя да таго, як наспее час іх уваскрэсення, на кароткае, прывіднае жыццё; у такіх дамах „народныя паданні” павядаюць пра „прывіды”, а тады ўжо – пра „апантанасць”.

Ён паўтарае маніпуляцыю з вялікім пальцам і далонь на маіх грудзях.

– А тут пахаваны ў труне твой прадзед.

І так праходзіцца па ўсім целе ўніз праз лыжачку, паясніцу, сцёгны і калені аж да ступакоў. Кладучы на іх рукі, кажа:

– А тут жыву я! Бо ногі – падмурак, на якім стаіць дом; яны – карань і звязваюць цела твайго чалавека з маці-зямлёй, па якой ты вандруеш.

Сёння дзень, які прыпадае на ноч твайго сонцавароту. Гэта дзень, калі мёртвыя ў табе пачынаюць уваскрасаць.

І я з іх – першы.

Я чую, як ён садзіцца на мой ложак, і з шэлесту лістоў кнігі, якую ён час ад часу перагортвае, я здагадваюся: ён чытае мне з сямейнай

хронікі, пра якую мой бацька так часта гаварыў.

Тонам літаніі, што закалыхвае мае вонкавыя адчужанні, – а мае ўнутраныя, наадварот, усё больш падагравае да ўсё больш чуйнага, часам амаль невыноснага няспання, словы ўва мне настойліва патрабуюць:

„Ты дванаццаты, я быў першы. З „аднаго” пачынаецца адлік і канчаецца на „дванаццаці”. Гэта таямніца ўчалавечвання Бога.

Ты павінен быць вяршалінай дрэва, якое ўбачыць жыватворнае святло; я – карань, які прасвятляе сілы цемрадзі. Але ты гэта я, а я – ты, калі закончыцца рост дрэва.

Бузіна – гэта куст, які ў раі называецца дрэвам жыцця. Яшчэ сёння сярод людзей жыве легенда, што бузіна – цудадзейная. Абатні з яе галіны, карань, карані, уваткні яго зноў у зямлю і як бач: што было вяршалінай, зробіцца ягоным каранем, ягонымі каранямі, што было каранем, пагоніць у вяршаліну – так унутрана кожная ягоная клетка прасякнута адзінствам, сумеснасцю „я” і „ты” .

Таму я і змясціў конскі бэз-бузіну як сімвална герб нашага роду! Таму і расце яна як знак ісціны на даху нашага дома.

Тут на зямлі яна толькі параўнанне, як і ўсе формы толькі параўнанне, а ў царстве нятленнасці яна першая сярод усіх дрэў. Часам, вандруючы тут і там, ты адчуваў сябе старым, – гэта быў я, падмурак, карань, продак, якога ты адчуваў у сабе.

Абодва мы называемся – Хрыстофэр , бо я і ты – адно і тое самае. Я быў найдзічам як і ты; але я знашоў свайго дзеда і сваю бабулю ў вандраваннях, а бацьку і маці – не: ты знайшоў бацьку і маці, а дзеда і бабулю – яшчэ не!

Таму я – пачатак, а ты – канец; калі мы абодва пранікнем адзін у аднаго, – тады кола вечнасці замкнецца для нашага роду.

Ноч твайго сонцавароту – гэта дзень майго ўваскрэсення. Калі ты будзеш стары, я буду малады, чым бяднейшы будзеш ты, тым багацейшы буду я...

Ты расплюшчыў вочы, тады я заплюшчыў свае, ты заплюшчыў свае, я пачынаў бачыць – так было да гэтага часу.

Мы стаялі адзін перад адным як чуванне і сон, як жыццё і смерць, і маглі сустрэцца толькі на мосце сну-мроення.

Неўзабаве будзе інакш; надыходзіць час! Час тваёй беднасці, час майго багацця. Ноч сонцавароту была рысай падзелу.

Хто не спелы, той праспіць яго; альбо ён блукае па цемрадзі; у ім павінен ляжаць у труне гаспадар-продак да вялікага першага дня ўваскрэсення.

Адны, саманадзейныя, якія вераць толькі ў сваё цела, – і ўчыняюць грахі дзеля выгоды – невысакародныя, якія пагарджаюць сваім генеалагічным дрэвам; – другія, гэта тыя, якія занадта баязлівыя, каб грашыць у імя здабывання спакойнага сумлення.

А ты з высакароднай крыві, і хочаш зрабіцца забойцам у імя каханья.

Віна і заслуга павінны зрабіцца адным, інакш робяцца лішнім цяжарам; а абкладзены цяжарам ніколі не можа быць баронам.

Настаўнік, якога яны называюць Белым Дамініканцам, дараваў табе ўсе грахі, і будучыя таксама, бо ён ведаў, як яно ўсё будзе; – але ты ўявіў сабе, што ў твае рукі дадзена учыніць нейкі акт, альбо пакінуць усё як было. – З таго часу Белы Дамініканец свабодны ад віны і заслуг і таму свабодны ад любога шаленства. Толькі той, хто яшчэ жыве ілюзіямі, мроямі, як ты і я, той ускладвае на сябе і на іншых цяжар.

Ён вялікі вандроўнік, а мы малыя. Ён сыходзіць ўніз з вечнасці ў бясконцасць; мы вандруем з бясконцасці ўгору ў вечнасць.

Хто пераступіў рысу падзелу, той зрабіўся звяном у ланцугу, – ланцугу, створаным з нябачных рук, якія не разлучаюцца адна з адной да канца дзён; ён належыць да абшчыны, у якой кожны асобны выконвае толькі яму вызначаную місію.

І не толькі двое ў ёй, якія былі б роўнымі, так, як і сярод людскіх жывёл, на зямлі няма двух, якія б мелі аднолькавы лёс.

Дух гэтай лучнасці прасякае ўсю нашу зямлю; ён ёй у любы час вечнасцны, ён ёсць дух жыцця ў вялікім дрэве бузіны.

З яго выпарасткаваліся рэлігіі ўсіх часоў і народаў; мы паддаёмся зменам, ён нязменны.

Хто зрабіўся вярашалайнай і свядома носіць у сабе карань „пра-“, той свядома ўступае ў гэтую абшчыну праз перажыванне містэрыі, якая абвешчае: „пераплаўленне трупа на меч”.

Тысячы і тысячы тысяч калісці ў старажытным Кітаі сталіся прычаснікамі гэтага таямнічага працэсу, але толькі вельмі скупыя звесткі пра тое дайшлі да нас.

Паслухай пра іх:

Ёсць пэўныя пераўтварэнні, называныя Шы-Кіаі, гэта „растварэнне трупа”, і другое, называнае Кіеу-Кіаі, гэта „выплаўленне меча”.

„Растварэнне трупа” гэта стан, у якім постаць памерлага робіцца нябачнай і сам ён дасягае рангу неўміручага.

У некаторых выпадках цела проста траціць вагу альбо ўтрымлівае выгляд жывога.

Пры „выплаўленні меча” ў труне застаецца на месцы трупа меча.

Гэта – навострая зброя, назначаная для часу Апошняй Вялікай Бітвы.

Абодва мэтады – гэта мастацтва, практыкаванае тымі мужамі, якія далёка сягнулі на абраным вучнямі шляху.

Паданне з таемнай „Кнігі Меча” кажа:

Пры растварэнні трупа адбываецца так, што чалавек памірае і зноў паўстае ў жыццё. Пры гэтым здараецца часам, што галава адлучаецца і адкладваецца ўбок і ў пэўным месцы паяўляецца як прывід. Усё так, што форма цела ёсць, а косці знікаюць.

Вышэйшыя сярод раствараных усё ўспрымаюць, але не дзейнічаюць; іншыя ж могуць растварыць свой труп сярод белага дня. Яны дасягаюць таго, што робяцца лятучымі, неўміручымі. Калі захочуць, яны могуць у ясны дзень праваліцца ў зямлю.

Адзін з такіх быў сын Хоі-нана Тунг-Чунг-Х'ю. У маладосці ён практыкаваў дыхальную гімнастыку, ачышчаючы гэтым сваё цела. Ён быў несправядліва абвінавачаны і ўвязнены ў турму. Але ён растварыўся і знік.

Ліэў-Пінг-Ху не меў ні імя ні прозвішча. Напрыканцы эпохі Хань ён быў старэйшына Пінг-Ху ў Кіэў-Кіанг. Ён практыкаваў мастацтва лекавання і рупіўся за людзей у іх немачах і клопатах так міладайна, быццам іхнія хваробы былі ягонымі. Падчас адной вандроўкі ён сустрэў неўміручага чалавека Чэў-Чынг-Чы, які раскрыў яму таямнічае жыццё Шляху. Пазней ён пераплавіў свой труп і знік.

Па шуме лістоты я пачуў, што гер продак перагарнуў некалькі старонак, перш чым працягваў:

– Хто ёю валодае, Чырвонай кнігай, раслінай неўміручасці, абуджэннем духоўнага дыхання і таямніцай, як рабіць правую руку жывой, той можа пераплавіць свой труп.

Я вычытаў табе прыклады з людзмі, якія пераплавіліся, каб умацаваць цябе ў веры, каб ты ведаў, што і да цябе былі такія, якія дасягнулі гэтага.

Дзеля такой самай мэты ў хрысціянскім Евангеллі апісана і ўваскрэсенне Ісуса з Назарэта.

А цяпер я хачу расказаць табе пра таямніцу рукі, пра таямніцу дыхання і пра чытанне Чырвонай кнігі.

Яна называецца Чырвонай, бо паводле старадаўніх вераванняў у Кітаі гэта колер вопраткі найвышэй дасканалых, якія пакідаюцца на зямлі дзеля лячэння чалавецтва.

Як што адзін чалавек не можа ахапіць розумам сэнс кнігі, толькі трымаючы яе ў руках, альбо гартаючы старонкі, не чытаючы іх, дык і ход ягонага лёсу не дасць яму ніякай карысці, калі ён не ўразумее сэнсу; таямніцы ідуць адна за адной, як лісты кнігі, якая пераварочвае смерць; ён толькі ведае: яны паяўляюцца і знікаюць. І з апошнім канчаецца кніга.

Ён нават не ведае, што кніга разгортваецца зноў і зноў, пакуль ён не навучыцца чытаць. І як доўга ён гэтага не ўмее, жыццё для яго толькі бязвартасная гульня, мешаніна з радасці і пакуты.

Калі ж ён нарэшце пачне разумець жывую мову ў ёй, тады дух ягоны расплюшчвае вочы і пачынае дыхаць і чытае разам з ім.

Гэта першы крок у дарозе да пераплаўлення трупа, бо цела не што якое, а застылы дух; цела пачынае растварацца, калі дух пачынае абуджацца, як распускаецца лёд у вадзе, калі яна закіпае.

Поўная сэнсу ў каранях кніга лёсу ў кожнага чалавека, але літары ў ёй бязладна скачучь для тых, што не робяць сабе клопату, спакойна іх

прачытаць, адну за адной і так, як яны напісаны.

А для нецяярплівых, драпежных карысліўцаў, славалюбцаў, атручаных шалам спісаць свае грахі на выкананне абавязку, лёс фармуецца інакш, чым гэта прапісвае смерць у кнізе.

А той, хто больш не зважае на пералістанне, на гартанне і перагортванне старонак, хто больш не радуецца, чытаючы іх, не плача над імі, а як уважлівы чытач напружвае мазгі, каб зразумець усё слова ў слова, перад тым неўзабаве разгортваецца вышэйшая Кніга Лёсаў, аж пакуль нарэшце не пакладзецца перад ім, абранцам, апошня і найвышэйшая Чырвоная кніга, у якой крыюцца ўсе таямніцы.

Гэта адзіная дарога ўцёкаў ад турмы фатума; усякая іншая чыннасць ёсць пакутлівыя, марныя здрыгі і курчы ў пятлі смерці. Самыя гаротныя ў жыцці гэта тыя, якія забыліся, што ёсць свабода па той бок турмы, – тыя, што, падобна народжаным у клетцы птушкам, задаволеныя поўнай кармушкай, развучыліся лётаць.

Для іх няма больш і ніколі не будзе ніякага выратавання.

Наша надзея, што Вялікаму Беламу Вандроўніку, які якраз у дарозе да бясконцасці, можа ўдасца парваць кайданы.

Але Чырвонай кнігі яны ніколі больш не ўбачаць.

Каму яна адкрываецца, той і ў вышэйшым сэнсе не пакідае пасля сябе трупа: той уздымае зямную матэрыю ў духоўнае неба і там растварае яе.

Так ён супрацоўнічае ў Вялікім Стварэнні Боскай Алхіміі; ён ператварае волава ў золата, ён ператварае бясконцасць у вечнасць.

А цяпер паслухай пра тайну духоўнага дыхання.

Яна захоўваецца ў Чырвонай кнізе толькі для тых, хто ёсць „корань” ці „варшаліна”; „галіны” не маюць сваёй долі ў гэтым, бо калі б яны гэта зразумелі, дык і пасохлі б неўзабаве і апалі б з дрэва.

Але, мабыць, і праз іх плыве духоўнае жыццё, – бо і як жа магла б пражыць без яго самая малая істота – але ж дыханне праходзіць і праз іх, як рухлівы вецер, і не аціхае.

Цялеснае дыханне гэта толькі контргульня ў знешнім свеце.

Але ў нас яно павінна затрымацца, пакуль, стаўшы прамнем святла, не пранікне праз петлі цялеснай сеткі і не аб’яднаецца з Вялікім Святлом.

Як яно адбываецца, ніхто цябе таму не навучыць; гэта карэніца ў сферы найтанчэйшага адчування.

У Чырвонай кнізе пра тое напісана: „Тут ляжыць схаваны ключ усякай магіі. Цела не можа нічога, дух можа ўсё. Адкідай усё прэч, што на целе, тады тваё „я”, калі яно аголіцца цалкам, пачне дыхаць як чысты дух.

Адзін робіць гэта такім чынам, другі іншым чынам, кожны паводле веры, у якой ён нарадзіўся. Адзін у палкай празе да духу, другі праз

сваю зацятасць у пачуцці пэўнасці: „я паходжу ад духу і толькі цела маё з праху”.

Хто ж не трымаецца ніякай рэлігіі, але верыць у паданні і традыцыі, той глядзіць на творы рук сваіх, нават самыя малыя, з неадступнай думкай: я раблю гэта з адной мэтай – каб духоўнае ўва мне пачало дыхаць свядома.

Так, як цела, нават калі ты і не ведаеш тайнага механізму ягонай працы, ператварае ўдыхнутае зямное паветра, так дух неверагодным чынам тчэ табе сваім дыханнем пурпуровае царскае адзенне: мантыю завершанасці.

Паступова дух пранікае ва ўсё цела, але намнога глыбей, чым у звычайных чалавечых істотаў: куды трапляе яго дыханне, там абнаўляюцца ўсе органы, каб служыць іншым мэтам, не такім, як раней.

Пасля ты зможаш сам кіраваць сваім дыханнем, як табе заўгодна. Ты зможаш нават прымусяць Ярдан цячы назад, як пра гэта сказана ў Бібліі. Ты зможаш спыніць сэрца ў сваім целе, зможаш запаволіць яго альбо паскорыць і такім чынам сам вызначаць лёс свайго цела; і тады кніга смерці траціць над табою ўладу.

У кожнага мастацтва свае законы, у кожнага караля свая манета, у кожнай меры свой рытуал, і ўсё, што мае рост і станаўленне, мае свой адмысловы прадвызначаны рух.

Першы орган новага цела, якое ты хочаш абудзіць тым дыханнем, гэта правая рука.

Два гукі, якія гучаць найперш, калі подых кранаецца плоці і крыві – гэта стваральныя гукі „Г” і „А”. „Г” – гэта „ignes”, што азначае „агонь”, і „А” – гэта „aqua”, гэта – „вада”.

Нічога не зроблена, што не з вады і агню зроблена! Калі ўдых дойдзе да ўказальнага пальца, ён застыне і будзе падобны на лацінскую літару „Г”. – Яна „кальцынуе косткі”, як гаворыцца ў паданні.

Калі ўдых дасягае вялікага пальца, ён застывае, адтапырваецца ўбок і ўтварае з указальным пальцам літару „А”.

Тады „з тваёй рукі зыходзяць патокі жывой вады”, як гаворыцца ў паданні.

Калі чалавек памірае ў стане духоўнага адраджэння, дык яго правая рука больш не паддатная распаду.

Калі ты кладзеш абуджаную руку на сваё горла, дык „жывая вада” цячэ ў тваё цела.

Калі ты паміраеш у гэтым стане, дык усё тваё цела не паддатнае распаду, як труп хрысціянскага святога.

Але ты павінен „растварыць свой труп”!

Гэта адбываецца пры кіпячэнні „вады”, а яна праз унутраны „агонь”, бо ўсякі працэс, у тым ліку і духоўнае нараджэнне, павінен следаваць свайму парадку.

Гэта я зараз правяду на табе, перш чым пакіну цябе.

Я пачуў, як мой продак закрыў кнігу. Ён устаў і зноў, як першым разам, паклаў руку вуглом на маё горла.

Па мне прабегла адчуванне, быццам струмень сцюдзённай вады сцякае па целе уніз, аж на падлогу.

– Калі я давяду да кіпення, у табе падымецца гарачка, і ты пачнеш траціць прытомнасць, – сказаў ён, – таму слухай, пакуль вуха тваё не аглухла: усё, што я раблю з табою, ты зробіш сам, бо я ёсць. А ты не ёсць.

Ніхто іншы не мог бы зрабіць на табе тое, што раблю я; але нават і ты сам адзін зрабіць гэтага не можаш. Бо тут павінен быць я, бо без мяне ты толькі палавіна свайго „Я” – так як і я без цябе толькі палавіна майго „Я”.

Такім чынам таямніца здзяйснення ахоўваецца ад злоўжывання чыста чалавечай істотай.

Я адчуў, як продак павольна расслабіў вялікі палец; пасля ўказальным хутка тройчы правёў па маім горле злева направа, быццам хацеў разрэзаць яго.

Жахлівы, рэзкі тон, як „Г” прастрэліў мне ўсю плоць і косці.

Мне здалося, быццам языкі полымя вырываюцца з майго цела. „Не забывай: усё, што адбываецца, і ўсё, што ты робіш і трываеш, адбываецца з волі твайго трупа!” – пачуў я голас першага продка Хрыстофэра яшчэ раз як бы з-пад зямлі.

Пасля рэшта маёй свядомасці ўспыхнула полымем ліхаманкі.

VIII. Афэлія

Яшчэ дрыжаць у мяне калені ад слабасці, калі іду па пакоі, але з гадзіны ў гадзіну я адчуваю, што здароўе маё вяртаецца.

Туга па Афэліі раздзірае мяне, і я мару пайсці на лесвіцу, каб пасачыць за яе акном і перахапіць хоць адзін яе позірк.

Яна была каля мяне, калі я ляжаў у гарачцы, казаў мне бацька, і прынесла мне букет ружаў. Я па ім бачу, што ён здагадаўся; можа нават, яна яму прызналася? Баюся спытацца, але і сам ён ухіляецца ад тэмы.

Ён пяшчотна даглядае мяне; што можа ўгледзец у маіх вачах, тое і кажа; але сэрца маё рвецца ад болю і сораму ад гэтай любоўнай службы, якую ён пры мне спраўляе, калі я думаю, што злачынна здрадзіў яму.

Як бы я хацеў, каб гэта была толькі галюцынацыя ў гарачцы, – ну, тое фальшаванне подпісу! –

Але і цяпер, калі галава мая зноў чыстая, я на жаль ведаю вельмі дакладна: усё адбылося насамрэч. Чаму і дзеля якой мэты я зрабіў гэта? Усе падрабязнасці сцерліся з маёй памяці.

Ды і не хачу я шмат думаць; ведаю толькі адно: я неяк павінен за-
гладзіць свой ўчынак; я павінен зарабіць грошай... грошай... грошай, каб
выкупіць злашчасны вэксаль.

Аж пот выступае на лобе, калі падумаю, што гэта будзе немагчыма.
Як і на чым у нашым гарадку зарабіць тыя грошы?! Але, можа, лепш
пойдзе ў сталіцы? Там ніхто мяне не ведае. Калі я прапаную сябе ў слугі
якому-небудзь багатаму чалавеку! – Я быў бы гатовы працаваць дзень і
ноч.

Але як мне ўпрасіць бацьку пусціць мяне ў сталіцу на вучобу? Чым
абгрунтаваць просьбу, калі ён тым часам даволі часта казаў, што ненавід-
зіць усё завучанае, а не самастойна набытую праз жыццё вучонасць?!
Апрача таго ў мяне няма патрэбных папярэдніх ведаў альбо, прынамсі,
школьнай адукацыі!

Не, не; гэта ўсё ж немагчыма!

Мая пакута падвойваецца, як падумаю: у такім разе я на гады і гады,
можа, нават назаўсёды расстануся з Афэліяй?

Я адчуваю, як зноў пры жахлівай падумцы ўва мне закіпае гарачка.

Два поўныя тыдні я праляжаў хворы; ружы Афэліі ў вазе амаль
засохлі. – Можа, яна ўжо з'ехала? – Рукі макрэюць, так душыць мяне
адчай. – Можа, гэтыя кветкі былі знакам развітання?

Бацька бачыць, як я пакутую, але ні словам не пытаецца пра пры-
чыны. Няўжо ён ведае больш, чым хацеў бы сказаць?

Каб жа я мог адкрыць яму сваё сэрца і ва ўсім, ва ўсім прызнацца!
– не, гэтага нельга; калі б ён мяне прагнаў, з якой любоўю я прыняў бы
гэта, і грэх мой быў бы акуплены; – але я ведаю, што ў яго разарвалася б
сэрца, даведайся ён, што я, яго адзінае дзіця, якое ён знайшоў як дагоду
лёсу, што гэтае дзіця абышлося з ім злачынна, – не, не, гэтага нельга
дапусціць. –

Хай усе даведаюцца, хай парочьмуць у мяне пальцам, толькі б ён
нічога не ведаў.

Бацька пяшчотна гладзіць мяне па лобе, лагодна і любоўна глядзіць
мне ў вочы і кажа:

– Не дзівіся на ўсё з такім жахам, мой мілы хлопчык! І забудзь усё,
што цябе мучыць! Думай, што гэта ўсё ад гарачкі. Скора ты паправішся
і зноў будзеш вясёлы!

Ён вымаўляе слова „вясёлы” заікаючыся, і я адчуваю, што ён падаз-
рае, што будучае прынясе мне шмат болю і горычы.

Так, і я гэта падазраю.

Няўжо-такі Афэлія з'ехала? Ці ведае ён?

Пытанне трапечацца ў мяне на вуснах, але я стрымаўся. – Думаю, я
зайшоўся б слязьмі, калі б ён гэта пацвердзіў.

І раптам ён пачынае гаварыць хутка і парывіста; пра ўсё магчымае,
што, на яго думку, развеяла б мяне і мае цяжкія трывогі.

Я не магу ўспомніць, каб расказваў яму пра відзеж у сне нашага продка – ці хто там яшчэ мог быць, – але тым не меней гэта было! – Як так выйшла, што ён раптам сам кранае тэму? Амаль не думаючы, бацька кажа:

– Ты не можаш агнацца ад скрухі, бо пакуль што яшчэ не „пералавіўся”. Што напісана ў Кнізе Лёсаў, таго прывязаны да зямлі сцерці не можа. Сумна не тое, што жыве так шмат людзей, сумна тое, што іх пакуты ў вышэйшым сэнсе бязмэтныя. – Гэта пакаранне за колішнія – хутчэй за ўсё за ўчыненыя ў мінулым жыцці – акты нянавісці. Уцячы ад гэтага жудаснага закона праз заслугі і кару мы можам толькі тады, калі прымаем усё, што з намі адбываецца, з думкай, што яно адбываецца з мэтай разбудзіць наша духоўнае жыццё. Усё, што мы робім, мы павінны рабіць толькі зыходзячы з гэтага меркавання. Духоўная ўстаноўка – усё, сам учынак – нічога! Пакута робіцца сімвалам і родзіць плод, калі ты глядзіш на яе менавіта такімі вачыма. – Павер мне, у такім разе ты не толькі будзеш лягчэй трываць яе, яна і мінецца хутчэй, а пры пэўных акалічнасцях нават ператворыцца ў сваю процілегласць. Гэта мяжуе з чудам, што ў такіх выпадках часам здараецца, і гэта не толькі ўнутраныя перамены, – не, а нават жа і вонкава лёс абяртаецца самым нечаканым і дзіўным чынам. – Той, хто не верыць, вядома ж, смяецца з такога сцверджання – але ж бо з чаго толькі людзцы не смяюцца!

Трэба прызнаць, што душа не перабаўляецца, калі мы дзеля яе пакутуем больш, чым можам вытрываць.

– Што, зрэшты, трэба разумець пад „ажыўленнем правай рукі”? – пытаюся я. – Ці гэта толькі пачатак духоўнага развіцця, альбо ж тут маецца яшчэ якая мэта?

Бацька нейкую хвіліну падумаў.

– Як бы растлумачыць табе даходлівей? Тут можна гаварыць зноў жа вобразамі. Як і ўсе формы, органы нашага цела – толькі сімвалы духоўных паняццяў. – Правая рука – гэта, так сказаць, сімвал дзеяння, уплыву і чыну. Калі наша рука духоўна жывая, гэта азначае: „там” мы зрабіліся творчымі, тым часам як тут спалі. – Падобна і з „маўленнем”, „пісаннем” і „чытаннем”. Гаварыць, мовіць, выслоўлівацца гэта, гледзячы па-зямному, тое самае, што і нешта паведамляць. А ці той, каму мы нешта паведамляем, мецьме вынікі, залежыць толькі ад яго. З „духоўным” маўленнем усё зусім інакш. Гэта больш не паведамленне, бо і каму мы там павінны „нешта паведамляць”, калі „я” і „ты” – адно і тое самае?

„Гаварыць” у духоўным сэнсе ўсё адно, што: ствараць; гэта магічнае выкліканне з’явы. „Пісаць” тут на зямлі ёсць мінушчае выкладанне думкі; „пісаць” там азначае: нешта ўкладваць у памяць вечнасці. „Чытаць” там азначае: спазнаваць непратваральныя законы і – дзейнічаць згодна з імі дзеля гармоніі! Але я думаю, мой мілы хлопчык, пакуль ты яшчэ не паправіўся, мы не павінны гаварыць пра цяжка даступныя рэчы.

– Ці не расказаў бы ты мне, тата, пра маму? Як яе звалі? Я ж нічога пра яе не ведаю! – пытанне раптам сарвалася з вуснаў; і ўжо спахапіўшыся, я заўважыў, што вярэджу бацьку рану ў сэрцы.

Ён неспакойна захадзіў па пакоі, яго словы гучалі адрывіста.

– Мой мілы хлопчык, дазволь мне, я зноў ажыўлю мінулае! Яна кахала мяне. Так, гэта я ведаю. А я яе... без памяці... У мяне ўсё было, як ва ўсіх маіх папярэднікаў, тваіх продкаў. Усё, што звязана з „жонкамі” было для нас, мужчын з роду Ёгераў, пакутай і фатумам... Бяз нашай віны і без віны нашых матак.

Усе мы мелі, зрэшты, як ты, мабыць, ведаеш, толькі кожны аднаго сына. Шлюб і не доўжыўся далей.

Было так, быццам гэтым самым мэта якраз і дасягалася.

Шчаслівым шлюб не быў ніводнаму з нас. Магчыма, было яно так таму, што нашыя жонкі былі альбо занадта юныя, – як у мяне, – альбо старэйшыя. То бок – не было цялеснай гармоніі. З кожным годам час раскідваў нас далей і далей аднаго ад аднаго. – І чаму яна пайшла ад мяне? Так, калі б я гэта ведаў! Але я не хачу... я не хачу гэтага ведаць!

Што, яна ашуквала мяне? Не! Гэта я адчуў бы! Адчуваў бы нават сёння. Магу толькі дапусціць: у ёй прачнулася каханне да другога, і калі яна ўбачыла, што не можа ўцячы ад лёсу, абышоўшы мяне, яна рашыла лепш пакінуць мяне і шукаць смерці.

– Але чаму яна мяне падкінула, тата?

– На гэта ў мяне толькі адно тлумачэнне: яна была строга веруючая каталічка і наш духоўны шлях, хоць ніколі пра тое не акінула ні словам, лічыла д’ябальскай аблудай. Яна хацела аберагчы цябе ад яго, а гэта магло толькі тады стацца, калі яна выведзе цябе з-пад майго ўплыву. Што ты мой любасны сын, можаш ніколі не сумневацца, чуеш! Яна ніколі і нізавошта не дала б табе імя Хрыстофэр; адно гэта для мяне ёсць беспамылковым знакам, што ты – не сын кагосьці іншага.

– Бацька, скажы мне яшчэ толькі адно: як яе звалі? Я хачу ведаць яе імя, калі думаю пра яе.

– Яе звалі, – бацькаў голас сарваўся, быццам слова засела ў ягоным горле. – Яе імя было... яна звалася... Афэлія.

Нарэшце я зноў магу выходзіць. Запальваць лятарні больш не трэба, сказаў бацька. І пазней таксама – не.

Ня ведаю прычыны.

Службу выконвацьме, як раней да мяне, гарадскі службовец.

Мой першы выхад – з дрыжкамі ў сэрцы – уніз у лесвічную клетку да акна!

Але яе акно ўвесь час было занавешана.

Пасля доўгага, доўгага чакання ў пралёце я сустрэў старую жанчыну, якая служыць там, і пра ўсё распытаўся!

Так сталася рэальнасцю тое, што я цьмяна падазраваў і чаго баяўся! Афэлія пакінула мяне!

Старая жанчына сказала, разам з ёю у сталіцу з'ехаў і актор Парыс.

Сёння я таксама ведаю, чаму я падпісаў пазыковую распіску, той вэксаль; мая памяць вярнулася. Ён абяцаў мне, што Афэлія не паступіць у тэатр, калі я не дастану яму грошай.

І ўжо праз тры дні ён парушыў сваё слова!

Кожная гадзіна была сведкай таго, як я хаджу да садовай лаўкі. І сам сябе ўгаворваю салодкай хлуснёй: Афэлія сядзіць там і чакае мяне – яна толькі хаваецца, каб раптам выскачыць і з крыкам кінуцца мне ў абдымкі!

Часам я лаўлю сябе на дзіўных учынках: грабуся ў пяску вакол лаўкі рыдлёўкай, якая стаяла каля садовага плота, палкай, кавалкам штыкеціны, усім, што было пад рукою – часам нават голымі рукамі.

Быццам зямля хавала нешта, і гэтае нешта я павінен знайсці. У кнігах апісваюць, як капаюцца ў зямлі спакутаваныя ад смагі падарожнікі, як выграбаюць пальцамі ямы, заблудзіўшыся ў пустыні.

Я больш не чую ніякага болю, аж так ён паліць мяне. Альбо лунаю высока над самім сабою, каб боль не дастаў мяне там.

Сталіца на шмат міляў вышэй па цячэнні, – ці не прынясе мне рака хоць якую вестку ад Афэліі? І тут раптам бачу, што сяджу каля магілы маці і не ведаю, як там апынуўся. Мабыць, такое ж самае імя “Афэлія” прыцягвае мяне сюды.

Чаго цяпер у самую гарач полудня, калі ўсё кволіцца, праз усю Пякарскую да нашага дома ідзе паштар?

Я не бачыў яго на гэтай вуліцы ніколі. Тут ніхто не жыве, каму б ён мог прынесці пісьмо.

Угледзеўшы мяне, той спыняецца і корпаецца ў сумцы.

Я ўпэўнены: сэрца маё разрываецца, бо а што калі гэта пасланне ад Афэліі?

Пасля, як аглушаны, трымаю ў руцэ нешта белае з чырвонай пячаткай.

„Дарагі, вельмі шанойны гер Барон!

Калі Вы выпадкова распячатаеце гэты мой ліст Хрыстофэру, прашу Вас, калі ласка, не чытайце яго! не чытайце і прыкладзеную выразку з друку: маю Вас ад усёй душы! Спаліце і тое і другое, калі Вы не захочаце перадаць гэта Хрыстлю, але ці так ці гэтак, не ўпускайце Хрыстля з вачэй ні на хвіліну! Ён яшчэ такі юны, і я б не хацела быць вінаватай, калі б ён – зрабіў неабдуманых ўчынак, даведаўшыся з Вашых вуснаў пра тое, што Вы – і ён – і так неўзабаве ўведаеце.

Выканайце гэтую шчырую просьбу (а я ведаю, што Вы так і зробіце!) Вашай у паслушэнстве адданай Афэліі М”.

„Мой гарача каханы, бедны, бедны хлопчык!

Сэрца падказвае мне, што Ты зноў здаровы; таму Ты, я спадзяюся ад усёй душы, знойдзеш у сабе сілу і мужнасць прыняць тое, пра што я павінна цяпер напісаць Табе.

Што Ты зрабіў дзеля мяне, таго табе Бог ніколі не забудзе.

Я ўзношу да яго свой лямант поўная ўдзячнасці, бо гэта ён паказаў мне зрабіць так, каб Твой учынак можна было паправіць.

Што Ты мусіў ператрываць і колькі адпакутаваць, дарэгі сэрцу хлопчык!

Немагчыма, каб Ты з Тваім бацькам абгаварылі маё становішча; я прасіла Цябе нічога яму не казаць пра гэта, і я ведаю, Ты выканаў маю просьбу.

Ды і ён яўна зрабіў мне намёк, калі я была ў яго, каб сказаць, як мы любім адно адное, і развітацца з ім – і з Табою.

Я здагадалася, што толькі Ты мог быць тым, хто падпісаў вэксаль!

Я плачу ад радасці і шчасця, што сёння магу вярнуць яго Табе!

Я знайшла яго выпадкова на стале ў таго страшэннага чалавека, імя якога не магу больш дапусціць на свае вусны.

Як мне словамі выказаць Табе сваю ўдзячнасць, мой хлопчык! Які ўчынак мог бы стацца дастаткова вялікім, каб даказаць Табе гэта!

Не можна быць, каб столькі ўдзячнасці і любові, як я да цябе адчуваю, не сягалі цераз край магілы. Я ведаю, што яны і далей сягацьмуць у вечнасць, як я ведаю: я буду ў духу з Табой і буду з Табою на кожным кроку і буду ахоўваць Цябе і асланяць ад небяспек як верны сабака, пакуль у будучым мы не сустрэнемся.

Мы ніколі не гаварылі пра гэта, бо адкуль бы мы мелі дзеля гэтага час, калі мы толькі цалаваліся і абдымаліся, мой хлопчык! – але павер мне: наканаванне ёсць, яно жыве, як праўда і тое, што ёсць і краіна вечнай маладосці. Калі б я гэтага не ведала, адкуль бы я набралася мужнасці разлучыцца з Табою!

Там мы зноў сустрэнемся, каб ужо больш ніколі не разлучацца: там мы абое будзем і застанемся аднолькава маладыя, і час для нас будзе вечна цяперашнім часам.

Адно толькі засмучае мяне – але не, я ўжо смяюся з гэтага! – што маё жаданне, пахаваць мяне ў садзе каля нашай любімай лаўкі, Ты выканаць не зможаш.

Замест гэтага прашу Цябе, гарачэй і настойлівей чым калі: заставайся на зямлі дзеля нашага кахання! Жыві сваё жыццё, малю Цябе, пакуль Анёл Смерці сам па сабе, а не на Твой покліч, прыйдзе па Цябе

Я хачу, каб Ты быў старэйшы за мяне, калі мы сустрэнемся. Таму Ты павінен пражыць Тваё жыццё на зямлі! А я там у краіне вечнай маладосці чакацьму Цябе.

Будзь цвёрды сэрцам, каб яно не крычала; скажы яму, што я з Табою бліжэй, чым гэта магло б быць у целе! Я крычу, што нарэшце, нарэшце свабодная – цяпер, калі Ты чытаеш мой ліст.

Ці ж бы лепш было Табе, калі б Ты ведаў: я пакутую? І што я адпакутавала б, застаўшыся жыць, гэта не паддаецца выказванню словамі!

Я кинула позірк у жыццё, якое мне прадстаяла б – толькі адзін позірк! І мне жудасна!

Лепш пекла, чым такая прафесія!

Але нават і яго я перанесла б з радасцю, калі б ведала, што праз яго набліжуся да шчасця быць з Табою разам. Не вер, што я адмаўляю жыццё, бо была б няздольная пакутаваць дзеля Цябе! Я раблю ўсё, бо ведаю, што душы нашыя на зямлі былі б разлучаны назаўсёды, і тут і там.

Ня вер, што гэта толькі словы, каб суцешыць Цябе, падманлівая надзея альбо хітрыкі мозаку, калі я кажучу Табе: я ведаю, што перажыву магілу і буду зноў з Табою! Присягаю Табе, я гэта ведаю! Кожны нерв ува мне ведае гэта. Маё сэрца, мая кроў ведаюць гэта. Сотні азнакаў сведчаць мне за гэта. У чужанні, у сне і ў мроях!

Хачу прывесці табе адзін доказ, што я не памыляюся. Няўжо Ты думаеш, я набралася б нахабства і дзёрзкасці нешта сказаць Табе, калі б не мела пэўнасці: што ўсё ўдасца?

Паслухай мяне: цяпер, чытаючы гэтыя радкі, заплюшчы вочы! Я абцалую Твае слёзы.

Цяпер Ты ведаеш, што я з Табою і жывая!?

Не бойся, мой хлопчык, што хвіліна маёй смерці магла быць для мяне пакутлівай.

Я так люблю раку, яна не дасць мне болю, калі я даверу ёй сваё цела.

Ах, калі б толькі я магла быць пахаваная каля нашай лаўкі! Я не хачу прасіць гэтага ў Бога, але магчыма ён прачытае маё дзіцячае, немае жаданне і ўчыніць цуд. Ён жа столькі ўсяго і яшчэ большага стварыў.

Яшчэ адно, мой хлопчык! Калі гэта магчыма, і Ты будзеш мужчына, поўны сілы і моцы, тады дагледзь майго беднага айчыма!

Але не! Не рабі сабе такога клопату! Я сама буду пры ім і буду пасабляць яму.

Гэта будзе знакам і Табе, што душа мая можа зрабіць больш, чым магло цела.

А цяпер, мой гарача казаны, мой верны, бравы хлопчык, будзь тысячу і тысячу тысячаў разоў пацалаваны

Тваёй шчаслівай Афэліяй”.

Няўжо гэта мае рукі трымаюць пісьмо і вось ужо павольна зноў яго складваюць?

Няўжо гэта я абмацваю свае павекі, твар, грудзі?

Чаму гэтыя вочы не плачуць?

Губы з царства мёртвых сцалавалі з іх слёзы; яшчэ цяпер я адчуваю іх пяшчотлівае дакрананне. І ўсё ж мне так, нібыта з той хвіліны сплыло бясконца многа часу. Можа, гэта толькі ўспамін пра дзяцінства, калі мне Афэлія сцалоўвала слёзы?

Можа, мёртвыя ўмеюць ажыўляюць нашу памяць, калі хочучь, каб іх блізкасьць адчувалася намі рэальна? Перасякаюць плынь часу, каб дабрацца да нас і спыняюць наш унутраны гадзіннік?

Мая душа застыла; дзіўна, што кроў яшчэ цячэ і пульсуе! Альбо ж гэта пульс некагась іншага, нейкага чужынца, стук сэрца якога я чую?

Я гляджу на зямлю – няўжо гэта мае ногі крок па кроку мэханічна адмерваюць дарогу дамоў? А цяпер падымаюцца па лесвіцы? Яны ж павінны былі б дрыжаць і спатыкацца пад цяжарам кагосьці, каму яны належаць, калі б я быў гэтым Кімсьці.

Страшэнны боль, як распаленая дзіда, на імгненне пранізвае мяне з галавы да ног, аж я ледзь не падаю на прыступкі. Спрабую знайсці крыніцу свайго болю і не магу. Боль імгненна згарэў ува мне, нібы праглынуў сам сябе.

Я памёр? Можа, цела маё ўжо ляжыць там унізе на лесвічнай пляцоўцы? А можа, гэта толькі мая схема, прывід, цяпер вось адчыняе дзверы і ўваходзіць у пакой?

Не, гэта не прывід, не ілюзія, гэта я сам! На стале абед, і насустрач ідзе мой бацька і цалуе мяне ў лоб. Я спрабую есці, але не магу глытаць. Кожны кавалак стаіць у роце.

Так, значыцца, пакутуе маё цела, а я таго не адчуваю нават! Афэлія трымае маё сэрца ў далонях – я адчуваю яе халодныя пальцы, – таму сэрца і не разрываецца. Так, толькі так і можа быць! Інакш бы я заенчыў ад гора!

Я хацеў быў парадавацца, што яна каля мяне, але я забыўся, як гэта робіцца, радавацца.

Для радасці існуе цела, але над ім я больш не маю ніякай улады.

Дык што, так і вандраваць мне тут па зямлі жывым трупам?

Старая служанка моўчкі выносіць абед; я ўстаю і іду ў свой пакой; позірк падае на насценны гадзіннік, тры? А павінна ж быць самае позняе гадзіна. Чаму гадзіннік стаў?

Мне ясна: у тры гадзіны ночы Афэлія памерла!

Так, так, цяпер прачынаецца ўва мне нават успамін: сёння ноччу я мроіў ёю, яна стаяла каля ложка і ўсміхалася, поўная шчасця.

„Я прыйшла да цябе, мой хлопчык! Рака пачула маю просьбу. Не забывай свайго абяцання, не забывай свайго абяцання!” – сказала яна. Яе словы рэхам гучаць ува мне.

*„Не забывай свайго абяцання,
не забывай свайго абяцання!” –*

няспынна паўтараюць мае губы, быццам хочучы абудзіць мае мазгі, каб зразумець нарэшце схаваны сэнс сказанага.

Усё маё цела занепакойваецца. Быццам чакае ад мяне загаду, які я павінен аддаць яму.

Я напружваюся думаць, але мой мозак застаецца мёртвы.

„Я іду да цябе. Рака пачула маю просьбу!” Што гэта азначае? Што гэта азначае?

Я павінен стрымаць абяцанне? А якое абяцанне я даў?

І імгненная здагадка: абяцанне, якое я даў Афэліі ў чаўне.

Цяпер я ведаю: мне трэба ўніз, да ракі! Чатыры, пяць прыступак адным махам, прапускаючы праз абедзве далоні парэнчу, з такім шалёным спехам я лячу ўніз па лесвіцы.

Я зноў раптам жывы; думкі ляцяць. „Не можа быць, – кажу сабе, – гэта самы непраўдападобны раман, які я прыроіў”.

Хачу спыніцца і абярнуцца, але цела парывае мяне наперад.

Бягу пралётам да вады.

Каля мура на беразе прычалены плот.

На пляце два мужчыны.

„Колькі часу трэба камлю дрэва, каб дастацца сюды са сталіцы?” – хачу папытацца ў іх. Стаю перад імі і неадрыўна гляджу. Тыя здзіўлена падымаюць вочы; я не кажу ні слова, бо ў глыбіні майго сэрца гучыць голас Афэліі.

„Ці ж не ведаеш ты лепш за ўсіх іншых, калі я прыйду? Ці ж тады я прымусіла цябе чакаць?”

І ўпэўненасць, такая цвёрдая, як скала, і яркая, як сонца, што тушыць усе сумненні, крычыць ува мне: – мне так, быццам прырода навакол ажыла і крычыць: у адзінаццаць гадзін сёння ноччу!

Адзінаццаць гадзін! Гадзіна, якое я заўсёды палка чакаў!

Як і тады, у рацэ блішчыць месяц.

Я сяджу на садовай лаўцы, але няма ўва мне чакання, як тады, я паяднаны з пывам часу, як павінен быў хацець, каб час бег шпарчэй ці павальней!

У Кнізе Цудаў напісана, што апошняя просьба Афэліі павінна быць выканана! Думка так уразіла, што ўсё, што адбылося: смерць Афэліі, ліст ад яе, мая пакута, жудаснае заданне пахаваць яе труп, страшэнная пустэльна майго далейшага жыцця, – усё, усё блякне.

Мне пачынае здавацца, быццам мірыяды зорак там, угары, усяведныя вочы арханёлаў ахоўна пазіраюць згары на яе і на мяне. Блізкасць бязмежнай звышсілы атачае мяне і пранікае ўсярэдзіну. Усе рэчы ў яе руках – адзін жывы інструмент; дыханне ветру дастае мяне, і я адчуваю, што ён кажа мне: ідзі на бераг і адвяжы лодку.

Але гэта ўжо не думкі кіруюць маімі дзеяннемі і дапушчэннемі: я ўватканы ўва ўсю прыроду, яе тайны нашапт – гэта маё разуменне.

Абыякава, адсутна вяслюю на сярэдзіну ракі.

Зараз яна прыйдзе!

Светлая паласа спывае да мяне. Белае, застылае аблічча, вочы заплюшчаныя, плыве па гладкай плыні, як адбітак у люстры.

Тады я спыняю адлюстраванне і ўцягваю яго да сябе ў човен.

Глыбока ў мяккім, чыстым пяску каля нашай любімай лаўкі на ложы з пахучых кветак бузіны я паклаў яе і накрыў зялёнымі галінкамі.

Рыдлёўку ўтапіў у рацэ.

ІХ. Самотнасць

Я думаў, што ўжо наступнага дня вестка пра смерць Афэліі стане вядомая і разнясецца па горадзе, як агонь; але праходзіў тыдзень за тыднем, і нічога не мянялася.

Нарэшце мне стала ясна: Афэлія развіталася з зямлёю, нікому, апрача мяне, пра тое не сказаўшы.

І я быў адзінай жывой істотай на зямлі, якая ведала гэта.

Дзіўная сумесь неапісальнай самотнасці і адчування ўнутранага багацця, якім ні з кім не можаш падзяліцца, перапаўняла мяне.

Усе людзі навакол, нават мой бацька, здаваліся мне выразанымі з паперы фігурамі, такімі, якія анік не ўваходзілі ў сферу майго існавання і былі выстаўлены толькі як дэкарацыі.

Калі я сядзеў на лаўцы ў садзе, дзе кожны дзень гадзінамі аддаваўся сваім мроям амаль няспынна авяваны прысутнасцю Афэліі і ўяўляў сабе: тут каля маіх ног спіць яе цела, якое я так гарача кахаў! – мяне кожны раз агортвала як бы глыбокае здзіўленне, што я не мог адчуваць ніякага болю.

Якая тонкая і правільная была яе інтуіцыя, калі яна падчас нашага плавання ў чаўне прасіла пахаваць яе тут і нікому не паказваць месца!

Такія былі мы цяпер – яна там, а я тут на зямлі – адзіныя дасведчаныя, і гэта адзінства так счапляла нас унутрана, што я ўспрымаў яе смерць нават не як адсутнасць яе цела.

Калі я ўяўляў сабе, што яна ляжыць не тут, а на гарадскіх могілках пад каменем сярод іншых нябожчыкаў, аплакваных іх блізкімі, – гэтая простая думка балюча свідравала мне грудзі, як нож, і адсоўвала адчуванне духоўнай блізкасці з ёю ў недасягальную далеч.

Неаднолькавая вера людзей, што смерць азначае толькі тонкую сцяну падзелу паміж бачным і нябачным, а не ніколі не пераадольную прорву, вельмі часта ўхіляецца ад пастаяннай упэўненасці, якая ў іх была б тады, калі б яны хавалі сваіх нябожчыкаў у мясцінах, даступных і вядомых толькі ім, а не на публічных кладках.

Калі мая самота рабілася надта вострай, я ўзгадаў тую ноч, калі я аддаў зямлі цела Афэліі, і мне здавалася, што я пахаваў самога сябе, і цяпер я – толькі здань, якая блукае па зямлі і нічога агульнага са звычайнымі людзьмі з плоці і крыві не мае.

Былі моманты, калі я казаў сабе: гэта больш не ты сам, а істота, узнікненне і існаванне якое на стагоддзі аддалена ад твайго, вось яна і нястрымна пранікае ў цябе ўсё глыбей, здабывае ў тваёй абалонцы сілу і не пакіне ў табе нічога, апрача ўспаміну ў свеце мінулага свабоднага лунання, на які ты можаш азірацца, як на перажыванні кагосьці цалкам табе чужога. „Гэта першы продак, – зразумеў я, – уваскрасае ў табе”.

Калі мае вочы губліліся ў марыве нябеснага туману, перад вачыма паўставалі карціны незнаёмых мясінаў і чужых краявідаў, з кожным днём усё больш выразна. Я чуў словы, успрымаючы іх нейкім унутраным органам, дзіўным чынам іх разумеючы; я прымаў іх у сябе, як зямля прымае і захоўвае насенне, каб ужо намнога пазней даць ім росту і выпявання; я разумеў іх, быццам нехта гаварыў мне: „Сваім часам ты зразумееш іх у Ісціне”.

Яны ліліся з вуснаў дзіўна апранутых людзей, якія здаваліся мне даўнімі знаёмымі, хоць у гэтым жыцці немагчыма, каб я дзе калі-колісь мог іх бачыць, словы як бы і свае, аднак жа паходжанне іх было даўняе; яны раптам рабіліся паўсталай з мінулага рэальнасцю. Аж пад самае неба снежныя горы, абледзянелыя вяршыні да бясконцасці вышэйшыя за воблакі – бачыў я.

„Дах свету гэта, – казаў я сабе, – таямнічы Тыбет”.

Пасля зноў бясконцыя стэпы, з караванамі вярблюдаў, азіяцкія глыбока самотныя манастыры, святары ў блакітных уборах, з малітоўнымі дошчачкамі ў руках, скалы, разцамі ператвораныя ў велізарныя статуі Будды, рэкі, якія, здавалася, выцякалі з бясконцасці ды ў бясконцасць жа і ўпадалі – берагі, край лёсавых пагоркаў, вяршыні якіх былі пляскатыя, гладкія, як стол, роўныя, быццам скошаныя велізарнай касой.

„Гэта мясцовасці, рэчы, людзі, – думаў я, – продак, калі ён яшчэ вандраваў па зямлі, павінен быў бачыць іх. Цяпер, калі ён сваім увасабленнем жыве ўва мне, ягоныя ўспаміны робяцца і маімі”.

Сустрадаючы па нядзелях маладых людзей, аднагодкаў, і будучы сведкам іх закаханасці і вясёлай жыццярадаснасці, я добра разумеў, што ў іх адбывалася, але ўва мне самім стаяў суцэльны холад. – Ня холад застыласці, які ёсць мінушчае з’яўленне замарожанага ў глыбінях успрыняцця болю, і не холад жыццёвай старэчай слабасці. –

Я добра адчуваў у сабе старажытнае такім усемагутным і такім прысутным, як ніколі раней, і часта, глядзячыся ў люстра, ледзь не палохаўся, што бачу юначы твар, – але нічога хворага і лядашчага ў ім не было; аджыласць захапіла толькі повязі, якія лучаць чалавека з зямнымі радасцямі, холад выходзіў з чужых мне сфераў, са свету леднікоў, якія ёсць радзіма маёй душы.

Тады я не мог правільна вызначыць стан, у якім апынуўся; я не ведаў, што гэта быў адзін з тых загадкавых, магічных працэсаў ператварэння, якое часта сустракаецца ў жыццёпісах каталіцкіх і іншых святых, без аналізу іх глыбіняў і жыццёвай значнасці.

А як што не адчуваючы ніякай цягі да Бога, я не меў на тое ніякага тлумачэння, дык ніякага і не шукаў.

Прага да неспатольнай цягі, пра якую гавораць святыя, і тое, як яны гавораць, выпальвае ўсё зямное, у мяне яшчэ заставалася, бо ўсё, чаго я толькі мог бы прагнуць: „Афэлія” – я насіў у сабе як упэўненасць у яе пастаяннай блізкасці.

Большасць падзеяў вонкавага жыцця, не пакінуўшы ва ўспамінах ніякага следу, прайшлі міма мяне; як мёртвы ландшафт пад месяцам з пагаслымі кратэрамі, не звязанымі між сабою ні дарогамі, ні сцежкамі, цяпер карціны таго часу паўстаюць перад мною.

Я не магу ўспомніць, пра што мы гутарылі з бацькам, тыдні сціснуліся мне ў хвіліны, хвіліны выцягнуліся ў гады, так мне здаецца сёння, калі я карыстаюся пішучай рукою кагосьці чужога, каб дазволіць мінуўшчыне зноў прайсці перад маімі вачыма, – гадамі павінен сядзець на садовай лаўцы каля магілы Афэліі; – звёны ў ланцугу перажытага, па якіх можна вымяраць бег часу, цяпер толькі паасобку лунаюць перад мною ў паветры.

Так, я добра памятаю, што аднойчы спынілася вадзяное кола, якое рухала такарны варштат майстра-тачыльшчыка, і шум спаруды аціх, і на вуліцы ўсталявалася смяротная цішыня; – але калі гэта адбылося, ці тое раніцай пасля той ночы альбо пазней, гэта ўва мне як бы пагасла.

Я ведаю, што расказаў бацьку, як падрабіў ягоны подпіс; – але гэта, мабыць, былося неяк без майго ўдзелу, бо нічога такога я не памятаю.

І не ведаю ніякіх прычын, якія мяне падбухторылі б зрабіць так.

Я толькі ціхама ўспамінаю, ціхама, я адчуваў нейкую радасць, што больш не было паміж бацькам і мною ніякіх потайкаў; – а ў сувязі са спыненым колам у мяне ўсплыў толькі адзін успамін, я быў рады, што стары тачыльшчык больш не працуе.

І ўсё ж мне здаецца, што гэтыя два пачуцці, пра якія я думаю, былі перажытыя не мною, што іх ніколі ў мяне не было, – іх перадаў мне дух Афэліі, – такім адмерлым паўстае цяпер перад мною вобраз таго Хрыстофэра Таўбэншляга.

У той час зляцелае на мяне імя „Таўбэншляг” дзейнічала ўва мне як прароцтва з вуснаў лёсу, – я быў літаральна ператвораны ў безжыццёвае імя Таўбэншляг, у мёртвае месца, дзе жылі Афэлія, першы продак і стары, які зваўся Хрыстофэрам.

Я перажыў многія станы, пра якія ў кнігах нічога не напісана, пра якія мне не мог расказаць ніхто з людзей. Але ж яны жывуць ува мне.

Думаю, гэтыя станы працнуліся тады, калі мая вонкавая форма быццам у летаргічным сне са шкарлупіны няведання перайшла ў посуд ведання.

Тады я паверыў у тое, у што верыў да самай смерці і мой бацька: што душа ўзбагачаецца толькі вопытам і цялеснае існаванне можа быць

часткай гэтага вопыту. У гэтым сэнсе я і разумею цяпер словы нашага першапродка.

Сёння я ведаю, што душа чалавека абазнаная і ўсемагутная ад пачатку, і адзінае, што чалавек дзеля яе можа зрабіць, гэта – касаваць усе перашкоды, якія паўстаюць на яе дарозе да дасканаласці.

Калі толькі наогул нешта існуе ў сферы яго магчымай чыннасці!

Самая глыбокая таямніца з усіх таямніцаў і самая схаваная загадка з усіх загадак гэта – алхімічнае ператварэнне... формы.

Гэта я кажу табе, хто падаў мне руку, як знак удзячнасці, што ты дапаможаш мне напісаць пра гэта!

Таямнічая дарога да новага нараджэння ў духу, пра якую ў Бібліі напісана, – гэта ператварэнне цела, а не духу.

Калі ствараецца форма, гэта азначае, што дух выяўляе сябе: пастаянна працуе разцом і стварае сябе ў форме, карыстаючыся лёсам як інструментам; і чым грубейшая і недасканалейшая яна, тым грубейшае і недасканалейшае праяўленне ў ёй духа; чым яна пакладзісцейшая і згаворлівейшая, тым разнастайней дух у ёй праяўляецца.

Адзін Бог, Уседух, ёсць той, хто ператварае форму і адухоўлівае органы, так што глыбокаўнутранае, пра-чалавек, ягоная малітва кіруюцца не вонкі, а ўмольваюцца орган да органа ва ўласную форму, быццам у ёй прытоена жыве боства ў кожным органе як частка праяўленай карціны...

Змена формы, якую я маю на ўвазе, знешняму воку робіцца бачнай, калі алхімічны працэс ператварэння блізіцца да свайго канца; а пачатак свой бярэ ў схаваным: у магнетычных патоках, якія вызначаюць восевую сыстэму будовы цела, – спосаб мыслення чалавека, яго схільнасці і памкненні спачатку вандруюць, за ім следуе вандраванне чыну, а з ім ператварэнне формы, пакуль гэта не робіцца Евангельскім уваскрэсеннем цела.

Гэта падобна на тое, як калі б ледзяная статуя пачынала раставаць з сярэдзіны.

Блізіцца час, калі вучэнне гэтай алхіміі многім раскрыецца нанова; яно ляжыць пакуль што як мёртвае, як груды развалінаў, а застылае факірта Індыі ёсць яе руіна.

Пад ператваральным уплывам духоўнага першапродка я ператварыўся ў аўтамат з халодным розумам і пачуццямі; я заставаўся ім да дня „расплаўлення майго трупа”.

Як бязжыццёвую „галубятню”, у якую залятаюць і з якое вылятаюць птушкі, ты павінен разглядаць мой тагачасны стан: яна ж абыякавая да ўсіх гэтых лёсаў; і не мерай мяне маштабам людзей, якія ведаюць толькі сабе падобных.

Х. Лаўка ў садзе

Па горадзе папаўзлі чуткі, што майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс звар'яцеў.

Фраў Аглая Міена ў засмучэнні. Рана раніцай выходзіць яна з маленькім кошыкам на рынак па закупкі, – служанка сышла ад іх. З кожным днём сукенка яе робіцца ўсё больш бруднай і заношанай, абцасы чаравікаў сцерліся. Як нехта, хто не ведае выйсця з клопатаў, яна часам спыняецца на вуліцы і напаўголосу гамоніць сама з сабою.

Калі я сустракаю яе, яна адварочваецца альбо ўжо больш не пазнае? Людзям, якія ў яе пытаюцца пра дачку, яна адказвае коротка і буркліва: яна ў Амерыцы.

Прайшлі лета, восень і зіма, майстра-тачыльшчыка я ні разу не бачыў у твар. Я больш не ведаю, ці шмат гадоў з таго часу мінула, ці час спыніўся, ці тая зіма здалася такой бясконца доўгай? –

Я толькі адчуваю: павінна зноў прыйсці вясна, бо ў паветры стаіць цяжкі пах, дарогі пасля навальніц заснежаныя пялёсткамі, маладыя дзяўчаты панадзяваліся ў белае і носяць кветкі ў валасах.

Птушыны спеў у паветры.

З-над мура, што на беразе, амаль да зямлі звісае голле шыпыны, і рака, нібы гуляючы, несе ўздоўж плітняковага берагу пяшчотнае бледна-ружовае шумавінне пялёсткаў аж да маставых паляў, дзе прыгожа наліпае на замшэлыя камлі, і яны здаюцца як бы жыўнароднымі.

У садзе на газоне перад лаўкай трава – чыста смарагдавая.

Часта, прыходзячы туды, па рознага роду малюпасенькіх пераменах я бачу, што нехта ўжо там пабываў да мяне; часам гэта маленькія каменчыкі на лаўцы, выкладзеныя крыжыкам альбо колцам, быццам імі гуляла малое дзіця, і зноў жа рассыпаныя навакол кветкі.

Аднойчы ўвечары, калі я ішоў пралётам, насустрач мне выйшаў з садка майстар-тачыльшчык. І я здагадаўся, што гэта быў, мабыць, ён, хто пасля мяне садзіўся на лаўку.

Я павітаўся, але ён, здалося, не заўважыў мяне, хоць нават рукой зачাপіў.

З радаснай усмешкай на твары ён неяк адсутна глядзеў перад сабою.

Неўзабаве пасля мы сустрэліся ў садзе. Ён моўчкі сеў побач са мною і пачаў пісаць палкай на белым пяску імя Афэліі.

Так мы праседзелі даволі доўга, і я вельмі здзівіўся, калі ён раптам ціхенька замармытаў, спярша так, быццам гаварыў сам з сабою альбо з некім небачным; толькі спакваля сэнс ягоных слоў пачаў даходзіць да мяне:

– Я рады, што сюды прыходзім толькі ты і я! Гэта добра, што ніхто не ведае пра гэтую лаўку?

Я здзіўлена прыслухаўся. Ён называў мяне на „ты“? –

Няўжо ён пераблытаў мяне з кімсьці іншым? Альбо ягоны дух запам-рочыўся? Можа, забыўся, з якой ненатуральнай дагодлівасцю звяртаўся да мяне раней? Што ён хацеў сказаць сваімі словамі: „Гэта добра, што ніхто не ведае пра гэтую лаўку?”

Блізкасць Афэліі здалася мне раптам такой яўнай, быццам яна сама выйшла да нас.

У старога таксама з’явілася падобнае адчуванне, бо ён рэзка падняў галаву. І на яго твары прабліснуў прамень шчасця.

– Ты ведаеш, яна тут заўсёды! Адгэтуль яна крыху праводзіць мяне дамоў і тады зноў вяртаецца назад, – мармытаў ён, – яна сказала мне, што чакае тут цябе. Яна кахае цябе, сказала! – Ён прыязна паклаў далонь мне на руку, доўга шчасліва глядзеў мне ў вочы і ціха дадаў: – Я рады, што яна цябе кахае.

Я адразу не дацяміў, што адказаць яму; нарэшце, запінаючыся, ска-заў:

– Але Ваша дачка – яна ж у Амерыцы?

Стары нахіляецца аж да самага майго вуха і таямніча шэпча:

– Шш! Не! У гэта вераць толькі людзі і мая жонка. Яна памерла! Але пра гэта ведаем толькі мы двое: ты і я! Яна сказала мне, што ты таксама ведаеш: нават гер Парыс не ведае, – ён бачыць маё здзіўленне, ківае і горача паўтарае: – Так, яна памерла! Але яна не мёртвая; Сын Божы, Белы Дамініканец, злітаваўся з нас і дазволіў ёй быць з намі!

Я разумею, што дзіўны духоўны стан, які дзікія народы называюць святым бажаволлем, авалодаў старым. Ён стаўся дзіцем, гуляе з каменьчыкамі, як дзіця, гаворыць проста і ясна, як дзіця, але ягонае мысленне – гэта яснабачанне.

– Як жа так сталася, што Вы даведаліся пра ўсё гэта? – спытаўся я.

– Я працаваў ноччу на такарным варштаце, – расказвае ён, – і тут раптам вадзяное кола спынілася, а я ніколі не ўмеў запускаяць яго. Пасля я заснуў за сталом. У сне я ўбачыў маю Афэлію. Яна сказала: „Тата, я не хачу, каб ты працаваў. Я мёртвая. Рака адмаўляецца круціць кола, і я мушу зрабіць гэта сама, калі ты не перастанеш працаваць. Перастань, прашу цябе! Інакш я павінна буду заўсёды быць на рацэ і не змагу быць з табою”.

Як толькі прачнуўся, адразу, яшчэ тае ж ночы, пабег у кірху св. Марыі. Было вельмі цёмна і вельмі ціха. Але ў кірсе граў арган. І тады я быў падумаў, што кірха зачынена і туды нельга заходзіць. Але пасля зноў падумаў, што калі ўжо засумняваўся, дык, вядома ж, заходзіць не след, і ўжо больш ніякага сумневу не было. Усярэдзіне было зусім цёмна, але як што святарскае адзенне Дамініканца было снежна-белае, я мог усё гэта бачыць з месца пад статуяй прарока Ёны. Афэлія сядзела каля мяне і тлумачыла мне ўсё, што рабіў святы, вялікі Белы.

Спачатку ён выйшаў і стаў перад алтаром і, раскінуўшы рукі, стаяў там, як вялікі крыж, і статуі ўсіх святых і прарокаў зрабілі тое ж самае,

адзін за адным, пакуль кірха не напоўнілася аднымі жывымі крыжамі. Пасля ён падышоў да шклянёй ракі і нешта туды паклаў, нешта падобнае на чорную крамушку.

– Гэта твой бедны мозак, тата, – сказала мая дачка Афэлія, – цяпер ён замкнуў яго ў сваю скарбніцу, бо не хацеў, каб ты дзеля мяне дакучаў яму. Калі ты гэта калі-небудзь атрымаеш назад, ён ператворыцца ў высакародны камень”.

На раніцу мяне пацягнула сюды да лаўкі, але я не ведаў, чаму. Тут я кожны дзень бачу Афэлію. Яна заўсёды расказвае мне, якая яна шчаслівая, і як хораша ёй там у Краіне Святых. Мой бацька, майстар вырабу трунаў, таксама там, і ён усё мне дараваў. І ўжо больш на мяне не гневаецца, што я яму колісь, хлапчуком, спаліў клей.

Калі ў раі вечар, кажа яна, тады там тэатр, кажа яна, і анёлы глядзяць, як яна грае Афэлію ў п’есе „Кароль дацкі” і пад канец выходзіць замуж за кронпрынца, і ўсе яны радуюцца, расказвае яна, як гэта яна ўсё так добра ўмее”. За гэта я дзякую толькі табе, тата, – кажа яна заўсёды, – бо ты даў мне магчымасць навучыцца гэтаму на зямлі. Маім самым гарачым жаданнем заўсёды было стаць артысткай, і гэта жаданне ты выканаў, тата”.

Стары змаўкае і замілавана глядзіць у неба.

Агідна горкі нясмак на маім языку. Ці хлусяць мёртвыя? Ці ён усё гэта толькі ўяўляе сабе? Чаму Афэлія не кажа яму праўды ў мяккай форме, калі можа сустракацца з ім?

Страшэнная думка, што Царства Ілжы павінна прасцірацца аж па той бок, пачынае грызці мне сэрца.

І тут мяне асяняе; блізкасць Афэліі захапляе мяне з такой спрадвечнай сілай, што я раптам спасцігаю ісціну і ўжо ведаю: гэта толькі яе вобраз, не яна сама, каго ён бачыць і хто з ім гаворыць. Гэта фальшывае спараджэнне яго далёкасяжных жаданняў; яго сэрца не схаладнела, як маё, таму ён і бачыць ісціну скажона.

– Мёртвыя могуць тварыць цуды, калі гэта дазваляе ім Бог, – зноў пачынае стары. – Яны могуць рабіцца плоццю і крывёй і вандраваць сярод нас. Ты ў гэта верыш?! – пытаецца ён такім цвёрдым голасам, што гэта гучыць амаль пагрозліва.

– Я нічога не лічу немагчымым, – унікліва адказваю я.

Стары здаецца задаволеным і маўчыць. Пасля падымае вочы і ідзе. Не развітаўшыся.

Праз імгненне зноў паварочваецца, спыняецца перад мной і кажа:

– Не, ты ў гэта не верыш! Афэлія хоча, каб ты сам бачыў і верыў. Хадзем!

Ён хапае мяне за руку, нібыта хочучы павесці за сабою. Марудзіць. Слухае паветра, быццам чуючы там голас.

– Не, не цяпер. Сёння не! – мармыча сам сабе без духу; – Пачакай мяне тут сёння ноччу!

Ён выходзіць.

Я гляджу яму ўслед, як ён, пахістваючыся, як п'яны, навобмацак ідзе ўздоўж мура.

Не ведаю, што і падумаць.

ХІ. Галава Мэдузы

Мы сядзім за сталом у маленькім, вялікага жалю вартым пакоіку: майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс, маленькая, гарбатая швачка, пра якую ў горадзе кажуць, што яна ведзьма, тоўстая, букатая старая жанчына, даўгавалосы мужчына – гэтых апошніх двух раней я не бачыў, – і я.

На шафе гарыць у чырвоным шкле начнік, над ім вісіць яркі каляровы папяровы абразок – Маці Божая Пакутніца, сэрца яе прабіта сямю мячамі.

– Давайце памолімся, – кажа мужчына з доўгімі валасамі, ляпае сябе па грудзях і балбоча пацеры.

Яго рукі бледныя, худыя, як гэта бывае ў бедных, знэнджаных школьных настаўнікаў, ногі ў сандалях набоса.

Тоўстая баба ўздыхае і ўсхліпвае, быццам збіраецца вось-вось разліцца слязьмі.

– Бо Тваё ёсць царства і сіла і слава цяпер і наvekі, амэн, давайце створым ланцуг і паспяваем, бо духі любяць музыку, – кажа даўгавалосы адным сказам.

Мы працягваем адзін аднаму рукі на сталe, і мужчына і жанчына запяваюць харал.

Абое спяваюць фальшыва, але такая непадробная заміранасць і замілаванасць гучаць у іх спеве, што міжволі разбірае і мяне.

Фраў Мучэлькнаўс сядзіць нерухома; я чую яе хрыпатае дыханне. Яна паклала галаву на рукі на сталe.

На сцяне цікае гадзіннік; усё астатняе ў мёртвай цішыні.

– Не хапае ў гэтым сілы, – кажа мужчына і дакорліва глядзіць на мяне збоку, нібыта я быў вінаваты.

У шафе нешта патрэскае, як бы драўніна ламаецца.

– Яна ідзе! – узбуджана шэпча стары.

– Не, гэта Піфагор, – павучае даўгавалосы. Тоўстая ўсхліпвае. Гэтым разам патрэскае і ламаецца ў сталe, рукі швачкі пачынаюць рытмічна ўздрыгваць, быццам у такт яе пульсу.

На нейкі момант яна падымае галаву – радужкі вачэй падварочваюцца пад навекі, відаць толькі бялкі, – пасля зноў апускае.

Аднаго разу я бачыў, як паміраў маленькі сабачка; было тое гэтак сама; яна пераступіла парог смерці, адчуваю я. Рытмічнае патузванне яе рук перадаецца сталу. Здаецца, быццам перадаецца яе жыццё.

Пад сваімі пальцамі я адчуваю лёгкае пастукванне ў драўніну, нібы там падымаюцца і лопаюцца пузыры. Ледзяны холад ад іх разыходзіцца і лунае над сталом.

– Гэта Піфагор! – кажа мужчына з доўгімі валасамі грудным тонам перакананасці.

Стылае паветра над сталом ажывае і пачынае вібраваць; я ўспамінаю пра „пагібельны паўночны вецер”, пра які бацька казаў святару тады апоўначы.

Раптам моцны ўдар устрэсвае пакой: крэсла, на якім сядзела швачка, вырвалася з-пад яе, сама яна апынулася на падлозе.

Жанчына і мужчына падымаюць яе на лаўку, якая стаіць каля печы; яны трасуць галавой, калі я пытаюся ці не паранілася яна, – і зноў садзіцца за стол.

Унізе міма дома праязджае гружаная падвода, аж сцены дрыжаць; стук колаў ужо даўно прапаў, але дрыжанне сцен дзіўным чынам не спыняецца.

Альбо, можа, я памыляюся? Можа, толькі мае пачуцці абвастрыліся і здольныя ўспрымаць тое, што ўжо адбылося: тонкую вібрацыю рэчаў, якая згасае пазней, чым звычайна лічаць?

Час ад часу я мушу заплюшчваць вочы, так развярэджвае чырвонае святло начніка; куды яно падае, там праступаюць формы прадметаў, і абрысы расплываюцца самі ў сабе; цела швачкі падобнае на рыхлую масу; яна ўжо зусім спаўзла з лаўкі на падлогу.

Я цвёрда пастанавіў сабе, не падымаць вачэй, пакуль не настане нешта канчаткова вырашальнае; я хачу заставацца гаспадаром сваіх пачуццяў.

Адчуваю ўнутраную засцярогу: будзь сам сабе аховай! Глыбокі недавер, быццам нейкая д’ябальская, зласлівая, жудасная істасць, як атрута, разлілася па пакоі.

Словы з пісьма Афэліі: „Я буду з Табою і буду асланяць Цябе ад любой небяспекі” згадваюцца так выразна, быццам я іх чую.

І тут усе трое разам ускрыкваюць:

– Афэлія!

Я падымаю вочы і бачу: над целаю швачкі лунае нейкі блакітнаваты кругляк, як бы клубок туману, завостраны ўгору, другі падобны, завостраны ўніз, апускаецца са столі і дакранаецца да першага, яны злучаюцца, набываючы форму пясчанага гадзінніка – клепсідры.

Пасля некай адразу форма, – як карцінка ў *laterna magica*, якой нехта наводзіць рэзкасць, – робіцца яснай абрысамі, і – перада мною стаіць Афэлія, жывая, рэальная. Так выразна і цялесна, што я гучна ўскрыкваю і парываюся да яе.

Крык страху ўва мне – у грудзях, – дваіны крык страху з двух галасоў у апошні момант асаджвае мяне назад.

– Мацуй сваё сэрца! Хрыстофэр !

– Мацуй сваё сэрца! – гучыць ува мне, быццам гэта ўсклікнулі разам мой першы продак і Афэлія.

Відзеж з прасветленым тварам ідзе да мяне. Кожная складка вопраткі дакладна такая самая, як была пры жыцці. Той самы выраз твару, тыя самыя прыгожыя, замроеныя вочы, чорныя, доўгія вейкі, тонка акрэсленыя бровы, вузкія, белыя рукі, – нават губы чырвоныя і жыццёва свежыя. – Толькі валасы як бы пакрытыя нейкім вуалем. Яна пяшчотна нахляецца над мною, я чую, як стукае яе сэрца; яна цалуе мяне ў лоб і абвівае рукамі шыю. – Цяпло яе цела пранікае ў мяне. – „Яна прагнулася, каб жыць!” – кажу сабе, – няма ніякага сумнення!

Мая кроў закіпае, і недавер пачынае адступаць перад салодкім адчуваннем шчасця, але ўсё больш палахліва крычыць мне голас Афэліі; гэта – як бяспамятна-роспачная барацьба рук:

– Не пакідай мяне! Памажы мне!.. Ён толькі надзеў маю маску! – здаецца, нарэшце разумею сэнс слоў, пасля голас задыхаецца як бы заслонены пялёнамі.

„Не пакідай мяне!?” – гэта быў заклік на дапамогу. Пацэліў мне ў самае нутро!

Не, мая Афэлія, што жывеш ува мне, я не пакіну цябе!

Я спіскаю зубы і халадзею, – халадзею ад недаверу. Хто гэты „Ён”, які надзеў маску Афэліі? – пытаюся ў духа і выпрабавальна гляджу ў твар здані: тут па абліччы фантома прабягае статуепадобны выраз каменнай бязжыццёвасці, зрэнкі звужаюцца, быццам у іх трапіў прамень святла.

Гэта было як бліскавічнае знікненне істоты, якая баіцца быць пазнанай; але адбылося гэта так хутка, што цягам як бы на адзін удар сэрца я ўбачыў у вачах прывіда замест сябе малюпасенькі вобраз варожай галавы.

У наступны момант перад мной відзеж адсланяецца і з распасцёртымі рукамі плыве да майстра-тачыльшчыка, які, рыдаючы ад любові і шчасця, абдымае яго і асыпае яго шчोकі пацалункамі.

Неапісальная жудасць апаноўвае ўсяго мяне. Я чую, як валасы мае падымаюцца ўгору ад жудасці. Паветра, якім я дыхаю, паралізуе мне лёгкія як ледзяным подыхам.

Вобраз чужой галавы, малюсенькай, як галоўка шпількі, і ўсё-такі яснайшы і вастраэйшы за ўсё, што можна разгледзець голым вокам, лунае перад мною.

Я апускаю павекі і трымаю вобраз у памяці. Аблічча здані спрабуе расплыцца; і блукае вакол, як іскра ў люстры, пасля я прымушаю яго застыць, і мы пільна ўглядаемся адно ў адное.

Гэта твар істоты, дзяўчыны і адначасова юнака, неверагоднай і чужароднай прыгажосці.

Вочы без зрэнкаў пустыя, як у мармуровай статуі, свецяцца апалавым бляскам.

Ціхі, ледзь бачны, але праз сваю схаванасць тым больш страшнейшы выраз усёразбуральнай бязлітаснасці ляжыць вакол вузкіх бяскроўных, ля вугалкоў рота тонкімі лініямі паднятых угору губоў. Белыя зубы прабліскаваюць праз шаўкова-тонкую скуру; вусцішная ўсмішка касцей.

Аптычны пункт паміж двума светамі – гэта аблічча, думаецца мне; прамяні споўненага нянавісцю царства знішчэння сабраны ў ім як у лінзе: прорва ўсякіх растварэнняў, самы слабы сімвал якіх анёл смерці – толькі слабы адбітак у параўнанні з ёю.

„Што гэта за прывід, які імітуе рысы Афэліі? – са страхам пытаюся я ў сябе самога. – Адкуль ён з’явіўся, якая сіла універсуму ажывіла яе фальшывую бачнасць? Яна рухаецца, поўная любоўнай павабы і дабрыні, і ўсё ж гэта толькі маска сатанінскай сілы; – можа, раптам дэман скіне абалонку і выскаліцца нам у пякельнай агіднасці сваёй, проста каб вярнуць некалькі людскіх бедалагаў у распач і расчараванасць?”

„Не, – разумею я; – дзеля такіх нізкіх мэтаў чорт не дэмаскуецца;” ці тое зашаптаў ува мне першапродак, ці тое сапраўды жывы голас Афэліі ажыў у маім сэрцы і загаварыў, альбо гэта была бясслоўная крыніца пазнання маёй істоты, – больш не ведаю гэтага, але я зразумеў: „Гэта неперсаніфікаваная сіла ўсяго зла, якая, дзейнічаючы паводле маўклівых законаў прыроды, вычароўвае найдзівоснейшыя рэчы, а насамрэч вычварае толькі пякельнае фіглярства ў самым адваротным сэнсе. – Тое, што начапіла на сябе маску Афэліі, – гэта не ёсць істота, якая запаўняе сабою пэўную прастору, – гэта магічны вобраз успаміну ў мозаку майстра-тачыльшчыка, які пры метафізічных умовах, працэс і прычына якога нам невядомыя, зрабіўся бачным і адчувальным для пальцаў, – відаць, дзеля пякельнай мэты яшчэ больш пашырыць прорву паміж царствам мёртвых і царствам жывых. Яшчэ не сфармаваная ў чыста крышталізаваную форму асобы душа беднай гістэрычнай швачкі была, выцекшы з цела медыума як пластычна размякляя магнетычная маса, схаваная ў абалонку, з якога жарсць старога майстра-тачыльшчыка стварыла таго фантома. – Галава Мэдузы, сімвал скамянельнай сілы абяртанне-назад, тут мала задзейнічана. І яўляецца з дабраславеннем, як Хрыстос да бедных, закрадваецца, як злодзей уначы ў халупы людзей”.

Падымаю вочы: прывід знік, швачка хрыпіць, мае рукі ўсё яшчэ ляжаць на стале; астатнія склалі рукі. Мучэлькнаўс нахіляецца да мяне і шэпча:

– Не кажы, што гэта была мая дачка Афэлія, ніхто не павінен ведаць, што яна мёртвая; яны ведаюць толькі, што тут была ўява істоты з раю, якая кахала мяне.

Як каментар да маіх развагаў чуецца ўрачысты голас доўгавалосага, – строга, як старэйшы настаўнік, ён звяртае свае словы да мяне:

– На каленях дзякуйце Піфагору, малады чалавек! Па просьбе Мучэлькнаўса я звярнуўся да яго праз медыума, каб ён дапусціў Вас на наш сэанс, хоць Вы і цешыліся сваімі сумненнямі! духоўная зорка Фікстус вызвалілася ў сусвецце і ляціць да нашай зямлі. Блізіцца ўваскрэсенне ўсіх з мёртвых. Першыя пасланцы ўжо на падлёце. Яны будуць блукаць сярод нас, духі памерлых, падобныя да нас, і дзікія зьяры будуць зноў пасвіцца на траве, як калісьці ў Эдэмскім садзе. Ці ж мо не так? Ці ж не казаў пра гэта Піфагор?

Тоўстая жанчына згодліва ікнула.

– Малады чалавек, адкіньце марнае нікчэмства свету! Я правандраваў цэлую Эўропу (паказаў на свае сандалі) і скажу Вам: няма такое вуліцы, нават у самай задрыпанай вёсачцы, дзе сённяшнімі днямі не было б спірытыстаў. Незабаўным часам гэты рух захлісне цэлы свет. Улада каталіцкай царквы зламалася, бо Збаўца ідзе ў сваёй асобе.

Мучэлькнаўс і тоўстая жанчына зачаравана кіўнулі, – яны ўчулі са слоў радаснае дабравесце, якое накануе спаўненне іхняга палкага жадання; – а мне яны будуць за прароцтва будучага жудаснага веку.

Як перад гэтым я бачыў галаву Мэдузы ў вачах у прывіда, так цяпер чую з вуснаў доўгавалосага яе голас; як адно, так і другое ў масцы адданасці. Раздвоены язык вужа цемры гэта, што цяпер выслоўліваецца. Гаворыць пра Збаўцу, а мае на ўвазе сатану. Голас кажа: дзікія зьяры будуць зноў пасвіцца на траве! – Пад травой ён разумее даверлівых і прастадушных – вялікае мноства, – а пад дзікімі зьярамі – дэманаў ліха і распачы.

Страшэннае ў распачы – я адчуваю гэта: што яно спраўдзіцца! Самае ж страшэннае: што распач – гэта сумесь праўды з інфернальным вераломствам! Пустыя маскі мёртвых уваскрэснуць, але не як гарача жаданыя, адышлыя, якіх аплакваюць зямляне! Яны прыйдуць скакаць да жывых, але гэта не будзе прыход тысячагадовага царства: – гэта будзе баль пекла, сатанінскае злараднае і завабнае чаканне пеўневага крыку ніколі не сканчальнага, жудаснага, касмічнага Папяльца!

Дык што, час распачы для старога чалавека і астатніх, што сядзяць тут, павінен пачацца ўжо сёння? „Ты хочаш гэтага? – чую глухое пакеплівае пытанне ў голасе Мэдузы, – я не хачу заважаць табе, Хрыстофэр! Гавары! Скажы ім, ты, хто думае, што вырвецца з-пад маёй улады, – скажы ім, што ты бачыў мяне ў зрэнках фантома, што і каго я збудавала з ракавых парасткаў сатлелага адзнення душы той швачкі і што пусціла бадзяцца па свеце! Скажы ім усё, што ты ведаеш! Я падтрымаю цябе, каб яны паверылі табе!

Мне будзе добра, калі ты парупішся забяспечыць тое, што ёсць абавязкам маіх слуг. Будзь жа веснікам вялікага Белага Дамініканца, які павінен прынесці праўду, як спадзяецца твой бравы продак! Будзь толькі бардам цудоўнай праўды, я ахвотна дапамагу табе ўзысці на крыж! Скажы ж гэтым смела праўду; а я ўжо ж парадуюся, глядзячы, як яны

будуць радавацца свайму „збавенню”!

Трое спірытыстаў глядзяць на мяне, чакаючы, што я дам адказ доўгавалосаму. Я ўспамінаю мясціну з пісьма Афэліі, дзе яна прасіла мяне, дапамагаць яе айчыму, я ўзважваю: ці сказаць, што я ведаю? Адзін позірк у бліскучыя ад святасці вочы старога забірае ўсю маю рашучасць. Маўчу. Усё, што датуль я ўведаў плоскім розумам, як гэта „ведаюць” чалавечыя дзеці, гэта падкопвае, выгрызае ўсю маю душу – пякучае пазнанне: страшны шнар, які праходзіць па ўсёй натуры, не абяжоўваецца толькі зямлёй, – барацьба паміж любоўю і нянавісцю, раскол паміж небам і пеклам сягае аж да свету упакоеных, далёка па-той бок магілы.

Толькі ў сэрцах пазасталых жывымі ў духу мёртвыя маюць сапраўдны спакой, адчуваю я; толькі там спачын і прыпірышча ім; спяць сэрцы людзей, дык і мёртвыя ў іх спяць; прачынаюцца сэрцы духоўна, дык і мёртвыя ажываюць і бяруць удзел у светапраях, без падначаленасці пакуце, прылепленай да зямнога існавання.

Усведамленне бяссілля і цалюткай бездапаможнасці агартае мяне, калі я думаю: што мне рабіць цяпер, калі мне дадзена маўчаць альбо гаварыць? – што мне рабіць пазней, як чалавеку сталаму, мабыць, нават дасканалому, магічна дасканалому? Час стаіць перад дзвярыма, за якімі навуча медыумізму, падобна хвалям чумы, захлісне чалавецтва, я адчуваю гэта як упэўненасць. Малюю сабе карціну: „прорва распачы павінна паглынуць людзей, калі яны пасля кароткага ўпівання шчасцем убачаць: мёртвыя, якія паўстануць з магілаў, ілгуць, ілгуць, ілгуць горш і больш, чым гэта мог бы зрабіць любы стварэнец зямлі, – прараслі дэманічныя прывідныя істоты, эмбрыёны, прадукты інфернальных спалучак!

Які прарок тады будзе дастаткова моцны і вялікі, каб стрымаць такі духоўны канец свету?! –

Раптам, якраз падчас маёй немай размовы з самім сабой, ахоплівае мяне нейкае дзіўнае адчуванне: быццам абедзве мае рукі, якія ўсё яшчэ нярухома пакоіліся на стале, схоплены істотай, якое я не магу бачыць, утварыўся новы магнетычны ланцуг, падумалася, – падобна як на пачатку сеансу, толькі што цяпер я быў адзіны жывы удзельнік яго.

Швачка падымаецца з падлогі і йдзе да стала; выраз яе твару спакойны, быццам яна пры поўнай памяці.

– Гэта Піфа... гэта Піфагор! – заікаючыся, кажа доўгавалосы, але з тону ягонага голасу гучыць сумненне; здаецца, нармальны, цвярозы выгляд медыума нібыта ашаламіў яго.

Швачка глядзіць на мяне і кажа тоўстым, глыбокім голасам, як мужчына:

– Ты ведаеш, што я не Піфагор!

Імгненны позірк на ўсіх пераконвае мяне, што яны не чуюць, што яна кажа; выраз іхніх твараў пусты. Швачка згодліва ківае:

– Я кажу толькі табе, вушы астатніх глухія! Сферы рук гэта магічны працэс; калі злучаныя рукі, якія яшчэ духоўна не жывыя, тады вы-

плывае сфера галавы Мэдузы з прорвы мінуласці, і глыбіня выплёўвае лічынак мёртвых; ланцуг жывых рук ёсць абарончы вал, які ахоўвае сховішча скарбаў верхняга святла; слугі галавы Мэдузы – гэта нашы прылады, але яны гэтага не ведаюць; яны думаюць, што разбураюць, але насамрэч ствараюць прастору і будучыню, як чарвякі, якія пажыраюць падліну, разгрызаюць труп матэрыялістычнага светаўспрымання, смурод ад гніення якога пачаткаваў бы разлажэнне зямлі, калі б іх не было; яны спадзяюцца, што пачынаецца іх дзень, калі яны пасылаюць мёртвых у асяродак людзей! Мы ім даём свабодны ход. Яны хочуць стварыць пустую прастору, якая называецца вар’яцтвам і крайней распаччу і павінна паглынуць усё жывое; але яны не ведаюць закона „выканання”! Яны не ведаюць, што са сферы духу выцякае толькі крыніца дапамогі, калі ёсць на тое патрэба.

І яны самыя ствараюць гэтую патрэбу.

– Яны робяць больш за нас: яны выклікаюць новых прарокаў. Яны бураць старую царкву і не падазраюць, што тым самым выклікаюць да жыцця новую. Яны хочуць пажэрці жывое і жаруць толькі распадзенае. Яны хочуць зацкаваць надзею людзей на Той свет, а зацкоўваюць толькі тое, што і так павінна прапаасці. Старая царква счарнела і без святла, але цень, які яна кладзе на будучыню, – белы; забытае вучэнне „пераплаўленне трупа на меч” будзе асновай новай рэлігіі і інструментам духоўнага папства.

– Не турбуйся больш за гэтага вось, – швачка скіравала позірк на бязудзельна ўтаропленага тачыльшчыка, – і за да яго падобных; ніхто, хто сумленна ставіцца да гэтага, не пацягнецца да прорвы.

Рэшту ночы я правёў на лаўцы ў садзе, пакуль не ўстала сонца, радасна было ведаць: тут каля маіх ног спіць толькі форма маёй каханай, сама ж яна не спіць, як і маё сэрца, яна непадзельна злучана са мною.

Ранішняя зара занялася на даляглядзе, начныя воблакі звісалі з неба да зямлі, як цяжкія, чорныя заслоны, аранжавыя і фіялетавыя плямы фармавалі вялізарны твар, застылыя рысы якога нагадвалі мне твар Мэдузы; быццам хочучы праглынуць сонца, лунала гэта, нерухома цікуючы. Уся карціна: плашчаніца пекла з абліччам сатаны на ёй.

Перш чым устала сонца, я, каб прывітаць яго, зламаў з куста бузіны галінку і, каб яна сама расла і вырасла дрэвам, уваткнуў яе ў зямлю; мне здавалася, быццам гэтым самым я ўзбагачаў свет жыцця.

Яшчэ перш чым узышло вялікае свяціла, першыя веснікі яго бляску прагналі галаву Мэдузы; ператвораныя ў неаглядны статак белых баранчыкаў, яны гналі перад сабою па распрамененым небе пагрозліва цёмныя воблакі.

ХІІ. „Ён мае расці, а я – малець”

„Ён мае расці, а я – малець”... з гэтымі словамі Яна Хрысціцеля на вуснах прачнуўся я аднойчы раніцай; яны сталі дэвізам майго жыцця з таго самага дня, як я загаварыў сваім языком, да свайго трыццацідвухгоддзя.

„Ён зрабіўся дзіваком, як і ягоны дзед, – чуў я, як шапталіся старыя людзі, калі я сустракаў іх у горадзе; – месяц у месяц ён усё больш і больш у баглайства коціца”.

„Гультаём ён зрабіўся і толькі крадзе дні ў нашага Госпада Бога, – бурчалі рупліўцы, – хто калі бачыў, каб ён працаваў?”

Пазней, калі ўжо я быў мужчына, чуткі гэтыя згусціліся ў фаму: „у яго злосны позірк, абыходзьце яго; яго вока злыбяду прыносіць!”, – і старыя бабы на рынку выстаўлялі насустрач мяне „вілы” – указальны і сярэдні пальцы, каб абараніцца ад „чарадзеяства”, а то ж і жагналіся. –

Пасля зноў жа лічылася, што я вампір, толькі з выгляду жывы, які ў сне смоча кроў з дзяцей; і калі на шыйцы ў груднога дзіцяці знаходзілі дзве чырвоныя кропкі, пускалі пагалоску, што гэта ад маіх зубоў. Многія казалі, што снілі мяне ваўкалакам, і з крыкам разбягаліся, убачыўшы мяне на дарозе. Месца ў садзе, дзе я любіў пасядзець, лічылася зачараваным, і ніхто не адважваўся хадзіць пралётам.

Цэлы шэраг дзівосных здарэнняў надалі чуткам выгляд, быццам яны грунтаваліся на праўдзе.

Аднойчы, позна ўвечары, з дома гарбатай швачкі выбег вялікі кудлаты зверпадобны сабака, другога такога ніхто ніколі не бачыў, і дзеці на вуліцы закрычалі: „Ваўкалак! Ваўкалак!”

Адзін мужчына рубануў яго сякерай па галаве і забіў. Амаль таго ж самага часу мяне параніў камень, які ўпаў з даху мне на галаву, і калі я ўдзень паявіўся з павязкай, усе палічылі, што гэта я быў той начной прымарай, і ваўкалакава рана была перанесена на мяне.

Пасля зноў жа сталася так, што нейкі прыхадзень валачашчы, якога лічылі слабым у розуме, сярод белага дня на рыначным пляцы з усімі знакамі страшэннага перапалоху ўскінуў угору рукі якраз у той момант, калі я выйшаў з-за дома, і са скажоным тварам, быццам убачыўшы жывога чорта, грывнуўся на зямлю.

А яшчэ другога разу жандары валаклі па вуліцы нейкага мужчыну, а той, з усяе сілы ўпіраючыся, лямантаваў: „Як я мог кагосьці забіць? Я ж цалюткі божы дзень у клуні спаў!”

Выпадкова якраз па дарозе ішоў я; калі чалавек убачыў мяне, ён кінуўся на зямлю, паказаў на мяне і закрычаў: „Пусціце мяне, вунь ён ідзе. Ён зноў ажыў”.

„Усе яны бачылі ў табе галаву Мэдузы, – узнікала ў мяне думка кожнага разу, як толькі здаралася нешта падобнае, – яна жыве ў табе; ты,

што бачаць яе, паміраюць, а хто толькі адчувае, той толькі жахаецца. Ты бачыў таго разу ў зрэнках прывіду толькі смяротнае, смертаноснае, якое жыве ў кожным чалавеку і ў табе таксама. Смерць жыве ў людзях, таму яны яе і не бачаць, яны не носьбіты „Хрыста” ў імені сваім, яны носьбіты смерці; яна точыць іх з сярэдзіны, як чарвяк. Хто разварушыў яе, як ты, той можа і ўбачыць яе, – тады яна прад-„стаіць” і таму яна „прад”-стаіць.

І праўда: зямля год у год была для мяне тады, як заўсёды цёмная даліна смерці. Куды ні гляну, усюды ў форме, у слове і гуку і ў жэсце, як вечна зменлівы ўплыў, акружала мяне страшэнная ўладарка свету, Мэдуза з прыгожым і, аднак жа, жудасным абліччам.

„Змяное жыццё – гэта вечна пакутлівае нараджэнне кожную секунду зноў адроджанай смерці; – гэта было ўсведамленне, якое не пакідала мяне ні ўдзень ні ўначы; – жыццё існуе толькі дзеля адкрыцця смерці”: так усё маё мысленне абярнулася ўва мне процілегласцю ўсяго чалавечага адчування.

„Жаданне жыць уявілася мне рабункам і крадзяжом майго суіснавання, а „не-магчы-памерці” – гіпнатычным прымусам Мэдузы: „Я хачу, каб ты заставаўся злодзеям, рабаўніком і забойцам і ў гэтай якасці бадзяўся па зямлі”.

Выслоўе з Евангелля: „Хто любіць жыццё сваё, той страціць яго, хто яго ненавідзіць, той здабудзе яго”, засвяцілася мне з цемры; я зразумеў сэнс: той, хто павінен расці, – гэта мой Першапродак, а я павінен малець!

Калі валацуга на рыначным пляцы ўпаў мёртвы і пачаў пручынец, я стаяў у натоўпе, які абступіў мяне, з несамавітым адчуваннем, што яго жыццёвая сіла, як подых дожджыку, пераліваецца ў маё цела.

Быццам і насамрэч вампірападобны крывасос, я, абцяжараны накінутай мне віною, вымкнуўся з натоўпу з агідным адчуваннем, што маё цела толькі больш атрымлівае ад жыцця, крадучы яго ў іншых, бо яно – вандроўны труп, які аспрэчвае ў магільны сваё права; і таму, што я не гніцьму жыўцом, як Лазар, перашкаджае толькі чужы холад майго сэрца, пачуццяў і думак. –

Прайшлі гады; я амаль магу сказаць: я заўважаў гэта, бадай што, толькі па тым, як сівела і сівела галава ў майго бацькі, а яго постаць рабілася ўсё больш старэчай і ўнуранай. Каб не даць людзям ніякай зачэпкі дацца ў прымхі, я стараўся выходзіць на людзі радзей і радзей, аж пакуль нарэшце не настаў час, калі я ўжо гадамі заставаўся дома і нават не выходзіў пасядзець на садовай лаўцы. Я ў думках перанёс яе да сябе наверх у пакой, гадзінамі праседжваў на ёй і ўбіраў у сябе блізкасць Афэліі. Гэта былі адзіныя гадзіны, калі царства смерці не магло падступіцца да мяне аніяк.

Мой бацька дзіўным чынам змаўклівеў; часам праходзілі тыдні, калі мы – ранішняе вітанне і вячэрняе не ў залік – не перакідаліся ні словам.

Мы амаль адвыклі гаварыць, але затое, бадай што, праз гэта праблілі

сабе дарогу новыя шляхі інфармацыі, кожны заўсёды здагадваўся, што меў наўме другі. Аднаго разу гэтым „кожным” быў я, хто моўчкі падаў патрэбны яму прадмет, а то яшчэ ён браў з паліцы кнігу, гартаў яе і падаваў мне, а я амаль кожнага разу знаходзіў мясціну, якою ўнутрана якраз быў заняты.

Я па ім бачыў, што ён пачуваецца зусім шчаслівым; часам яго позірк з выразам беспрэтэнзійнай задаволенасці падоўгу пакоіўся на мне. Часам абодва мы дакладна ведалі, якімі аднолькавымі думкамі былі занятыя; мы ішлі, так сказаць, духоўна поплич дакладна ў адным тэмпе, так што нарэшце і маўклівыя думкі выліваліся ў словы і словы. Але гэта было не так, як колісь, калі „словы прыходзілі зарана альбо запозна, але ніколі не ў патрэбны момант”, – гэта было больш працягам працэсу думання, а ўжо не абмацваннем дарогі альбо пошукам пачатку.

Такія моманты ў маіх успамінах настолькі жывыя, што ўсё маё атачэнне ў найменшых драбніцах усплывала перад мною, калі я ўспамінаў тыя хвіліны.

І вось я зноў чую бацькаў голас, слова ў слова, гук у гук, так, як тут і запісваю, што ён сказаў аднойчы, калі я ў духу ўзважваў, што б такое магло быць мэтай маёй дзіўнай змярцвеласці.

„Схаладнець мы павінны ўсе, сыне мой, але часцей за ўсё жыццё з гэтым не спраўляецца, тут павінна паклапаціцца смерць. Памерці і сканаць – не адно і тое самае.

У некаторых істотаў у гадзіну смерці адмірае столькі ўсяго, што амаль можна сказаць: яго ўжо няма. Ад некаторых людзей застаюцца толькі іхнія творы, якія яны ўжыццёвілі на зямлі: іх слава і іх заслугі нейкі там час яшчэ жывуць і ў пэўным сэнсе дзіўным чынам жыве нават іх вобраз, бо ім ставяць статуі. Як мала пры гэтым граюць ролю дабро і зло, відаць з таго, што нават такія вялікія знішчальнікі, як Нерон і Напалеон маюць свае помнікі.

Гаварыць можна толькі пра самых знакамітых нябожчыкаў. Пра самазайцаў альбо пра людзей, якія сышлі з жыцця жудасным спосабам, спірытысты лічаць, што яны былі на пэўную працягласць часу прывязаныя да зямлі; я больш схіляюся да думкі, што гэта не іхнія схемы, якія на медыумістычных сэнсах альбо ў фантомных дамах робяцца бачнымі і адчувальнымі, а, бадай што, іх падабенствы разам з пэўнымі суправаджальнымі праявамі іхняй смерці; – так, быццам магнетычная атмасфера месца захоўвае працэсы і ў патрэбны час іх зноў вызваляе.

Многія прывіды падчас заклінання мёртвых у старажытных грэкаў, напрыклад, Тэрэзія, пацярджваюць, што так яно і ёсць.

Гадзіна смерці ёсць толькі момант катастрофы, калі нібы віхурай бурры зрываецца ўсё, што ў чалавеку за час яго жыцця не ўдалося знявечыць і размалоць. Можна таксама сказаць: чарвяк разбурэння спачатку разгрызае менш важныя органы: гэта старэнне; калі яго зуб падгрызае жыццёвыя апоры, абрушваецца ўвесь дом. Гэта нармальны ход.

Такі канец прыму і я, бо ў маім целе назапасілася шмат элементаў, якія ўжо мелі быць пераўтвораныя праз маю сілу. Калі б цябе не было, сыне мой, я мусіў бы вярнуцца, каб у новым зямным жыцці закончыць перапыненую працу.

У адной мудрай усходняй кнізе напісана: ці зачаў ты сына, ці пасадзіў дрэва, ці напісаў кнігу? Толькі тады ты можаш пачынаць „вялікую працу”. –

Каб пазбегнуць вяртання, жрацы і фараоны старажытнага Егіпта наказвалі бальзамаваць іх целы; яны хацелі не дапусціць, каб іхняя спадчына зноў прыпала ім самім і змусіла іх вярнуцца да новай працы на зямлі.

Зямныя таленты, недахопы і заганы, веды і духоўныя дары гэта – уласціваасці формы цела, а не душы. Я сваёй часткай як галінка нашага роду ўспадчынніў клеткі цела маіх продкаў; яны пераходзілі з роду ў род і нарэшце ў мяне. Я адчуваю, ты думаеш цяпер, сыне: як такое можа быць? Як могуць клеткі цела дзеда пераходзіць да бацькі, калі бацька не памёр да нараджэння нашчадка? Успадкаванне „клетак” адбываецца інакш; яно настае не адразу пры зачаці альбо нараджэнні і не грубым чынам, а прыкладна так, як калі пераліваюць ваду з аднаго посуду ў другі. Пэўны індывидуальны вобраз дзеяння, як клеткі крышталізуюцца вакол цэнтральнага пункта, спадкуецца, і нават гэта адбываецца не раптоўна, а паступова. Ці ж ніколі ты не заўважаў – гэта камічны факт, з якога шмат смеху было, – што старыя халасцякі, якія маюць любімага сабачку, з часам пераносяць на яго сваё падабенства? Пры гэтым адбываецца астральны перанос „клетак” з аднаго цела ў другое: тое, што любяць, таму і навязваюць штампы сваёй істоты. Хатнія жывёлы толькі таму такія па-грамадску разумныя, што клеткі людзей перанесены на іх. Чым інтымней людзі любяць адзін аднаго, тым большай колькасцю „клетак” яны абменьваюцца, тым цясней сплаўліваюцца адно з адным. Пакуль у будучым праз мільярды гадоў дасягнецца ідэальны стан, калі усё чалавецтва створыць сабою адзіную істоту, сабраную з безлічы індывідаў. У той самы дзень, як твой дзед памёр, стаўся я, як яго адзіны сын, спадчыннікам нашага роду.

Я не мог пасмуткаваць нават гадзіну, – так жывасна пералівалася ягоная істота ў мяне! Прафану гэта можа гучаць жудасна, але я магу сказаць: я літаральна адчуваў, як дзень у дзень перагнівала ягоная цела ў магіле, а ў мяне тым часам ніякага страху, ніякай агіды; ягоны распад азначаў для мяне вызваленне звязаных сілаў; як хвалі эфіру пераліваліся яны ў маю кроў.

Калі б не ты, Хрыстофэр, я мусіў бы вярнуцца на так доўга, як бы тое дагадзілася „фатуму” – калі ўжо я павінен ужыць гэта слова, – каб самаму атрымаць тваю здатнасць быць вяршальнай дрэва, а не галінай.

У смяротную гадзіну маю ты, сыне мой, успадкуеш астатнія клеткі маёй цялеснай формы, якія я не паспеў давесці да дасканаласці і табе

давядзецца алхімізаваць і адуховіць іх і разам з імі клеткі ўсяго нашага роду.

Мне і маім продкам не ўдалося „растварэнне трупа”, бо валадарка ўсялякага распаду не ненавідзела нас так, як ненавідзіць цябе. Бо толькі каго Мэдуза ненавідзіць і каго адначасова баіцца так, як яна ненавідзіць і баіцца цябе, таму і дадзена гэтага дасягнуць; яна сама на табе здзейсніць тое, чаму хацела б перашкодзіць. Калі надыдзе гадзіна, яна накінецца на цябе з такой бязмежнай лютасцю, каб спаліць у табе кожны атам, і пры гэтым яна знішчыць у табе сваё ўласнае адлюстраванне, і толькі так здзейсніцца тое, чаго чалавек не можа здзейсніць сваёй сілай, – яна сама заб’е часцінку сябе, а табе гэта дасць жыццё вечнае; яна зробіцца скарпіёнам, які сам сябе забівае джалам. Тады і адбудзецца вялікае пераўтварэнне: не жыццё тады спародзіць смерць, а наадварот, – смерць спародзіць жыццё!

З вялікай радасцю бачу я, сыне мой, што ты, мой сын, – пакліканая вяршыня нашага роду! Ты стаў халодны ў свае юначыя гады, а мы ўсе засталіся цёплыя нягледзячы на ўзрост і лядашчасць нашу. Полавы інстынкт, яўны ў маладыя гады і прытоены ў старасці – корань смерці; знішчыць яго – марная намога ўсіх аскетаў. Яны – як Сізіф, які нястомна ўскочвае камень на гару, каб потым у поўнай распачы назіраць, як той камень зноў коціцца ў прорву; яны хочуць дасягнуць магічнага холаду ў сабе, без якога не можа быць звышчалавека, таму яны пазбягаюць жанчын; і ўсё-такі толькі жанчына можа ім дапамагчы. Жаночае, якое тут на зямлі аддзелена ад мужчынскага, павінна ўвайсці ў яго, павінна сплавіцца з ім; толькі тады суцішыцца жарсць плоці. Толькі тады, калі гэтыя два полюсы супадаюць адзін з адным, тады заключаецца шлюб – кола замыкаецца, узнікае холад, які можа быць і заставацца ў самім сабе, магічны холад, які разбурае законы зямлі і які больш не антыподцяпла, – ён, холад, існуе па той бок марозу і гарачыні і з яго, як з Нічогана, паходзіць усё створанае ўладаю духу. Полавая пажада – гэта хамут у пераможнай калясніцы Мэдузы, у якую запрэжаны ўсе мы.

Мы, твае продкі, усе жанатыя, але мы не былі ўшлюбленыя; ты не жаніўся, але ты адзіны, хто ўшлюблены; таму ты стаў халодны, а мы так і засталіся цёплымі.

Ты разумеш, пра што я кажу, Хрыстофэр !”

Я ўскочыў і абяруч схаліў руку бацькі; бляск ягоных вачэй сказаў мне: я разумею.

Надышоў дзень Ушэсця Святой Багародзіцы; гэта дзень, калі дваццаць тры гады таму назад мяне знайшлі на парозе кірхі.

І зноў жа, як калісьці ў гарачцы пасля катання з Афэліяй у чаўне, я пачуў, як у доме ноччу адчыніліся дзверы, і, прыслухаўшыся, я пазнаў бацькавыя крокі, як ён знізу падымаўся па лесвіцы і ўвайшоў у свой пакой.

Да мяне дайшоў пах запаленых васковых свечак і тлеючага лаўру.

Прайшло не менш гадзіны, і яго голас ціха паклікаў мяне па імені.

Я не забавіўся паспяшацца да яго ў пакой, ахоплены дзіўным хваляваннем, і па абвостраных, глыбокіх рысах на яго шчоках і бледным твары зразумеў, што прыйшла яго смяротная гадзіна.

Ён стаяў выпрастаўшыся, але прыхіліўся спінай да сцяны, каб не ўпасці.

Выглядаў ён такім чужым, што на нейкую секунду я нават быў падумаў, што перад мною нехта незнаёмы.

Ён быў захутаны ў доўгі, амаль да зямлі, плашч; на паясніцы на залатым ланцугу вісеў аголены меч.

Я здагадаўся, што усё гэта ён прынёс знізу.

Стол быў засланы снежнабелым палатном, але на ім стаялі толькі некалькі срэбных свяцільняў з запаленымі свечкамі і кадзільня.

Я бачыў, што ён хістаўся і змагаўся з хрыпам дыхання, хацеў падскочыць, каб падтрымаць яго, але ён спыніў мяне выцягнутымі наперад рукамі.

– Ты чуюш, што яна ідзе, Хрыстофэр ?

Я прыслухаўся, але была мёртвая цішыня.

– Ты бачыш, як адчыняюцца дзверы, Хрыстофэр ?

Я паглядзеў туды, але для маіх вачэй усё заставалася зачыненым.

Зноў падалося, быццам ён вось-вось упадзе, але ён яшчэ раз выпрастаўся, і ў вачах ягоных праступіў бляск, якога я ніколі ў ім не бачыў.

– Хрыстофэр ! – усклікнуў ён раптам такім жалезным голасам, што мяне праняло да мозаку касцей. – Хрыстофэр ! Мая місія закончана. Я выхаваў і ахаваў цябе, як тое было мяня прадпісана. Падыдзі да мяне, я хачу даць табе знак! – Ён узяў мяне за руку і пераплёў свае пальцы з маімі нейкім асаблівым чынам. – Такім вось чынам, – ціха дадаў, і я пачуў, што яго дыханне зноў пачало перапыняцца, – счапляюцца звёны вялікага нябачнага ланцуга; без яго ты няшмат чаго здужаеш; калі ж ты ўключаны ў яго, табе нішто не зможа ўсупрацівіцца, бо да самых далёкіх прастораў сусвету табе будуць дапамагаць сілы нашага ордэна. Слухай мяне: не давярай ніякім вобразам, якія выступацьмуць супроць цябе ў сферы магіі! Любую форму сілы цемры могуць сфальшаваць, нават нашых настаўнікаў; нават поціск рукі, які я паказаў табе, яны могуць вонкава пераняць, каб звесці цябе з тропу, але заставацца пры гэтым нябачнымі – гэтага яны не могуць. Калі б яны паспрабавалі невідочнымі ўключыцца ў наш ланцуг: у той самы момант яны распаліся б на атамы! – Ён паўтарыў знак рукі. – Добра запомні яго, гэты поціск! Калі наблізіцца нейкая прымара з іншага свету, і ты нават падумаеш, што гэта я: заўсёды патрабуй гэтага поціску. Свет магіі поўны небяспекаў.

Апошнія словы перайшлі ў хрып, вочы ў бацькі замгліліся, і ён апусціў падбародак на грудзі.

Пасля яго дыханне раптам абарвалася; я падняў яго на рукі, асцярожна перанёс на ложка і заставаўся на варце пры мёртвым, пакуль не

ўзышло сонца, трымаў ягоную руку у сваёй, сплёўшы пальцы „знакам”, як ён навучыў мяне.

На стале знайшоў запіску, там было напісана:

„Пахавай мой труп у параднай вопратцы і з мечам побач з маёй любімай жонкай! Капэлан хай адслужыць імшу. Не дзеля мяне, бо я жыву, а дзеля ягонага заспакаення: ён быў мне верным і клапатлівым сябрам”.

Я ўзяў меч і доўга разглядваў яго. Ён быў з чырвонага жалезняку, так званага „крывавага каменя”, часта ўжыванага для пячатак, выкаваны, відаць у Азіі, і вельмі стары. Дзяржак, чырванаваты і матавы, вельмі па-майстэрску імітаваў верхнюю палавіну чалавечага цела. Напаўраспасцёртыя ўбакі рукі утваралі перакрыжаванне шабельнага эфеса, галава – капітэль. Яўна мангалоіднага тыпу твар вельмі старога чалавека з рэдкай, доўгай барадой, як гэта відаць на карцінах кітайскіх святых. На галаве ў яго была дзіўнай формы шапка з вушамі. Ногі, пазначаныя толькі гравіроўкай, пераходзілі ў бліскучае адшліфаванае лязо. Усё суцэльна было выліта альбо скавана з маналітнага кавалка.

У мяне было неапісальна дзіўнае пачуццё, калі я трымаў у руцэ гэты меч, адчуванне – быццам з яго цяклі патокі жыцця.

Поўны багавейнай пашаны я паклаў яго зноў каля нябожчыка.

„Мусіць, гэта быў адзін з тых мечаў, пра якія легенда распавядае, што калісьці ён быў чалавекам”, – сказаў я сабе.

ХІІІ. Хвала Табе, Царыца міласэрнасці

Зноў прайшлі месяцы.

Ліхія погудкі пра мяне даўно аціхлі; гараджане, відаць, сапраўды прымалі мяне за чужынца; яны мала зважалі на мяне, колькі я ні жыў эрэмітам з маім бацькам там угары пад дахам дома, далёкі ад зносінаў з імі.

Пераносячы ў сёння тыя часы, я проста паверыць не магу, што маё сталенне з хлопца ў мужчыну фактычна адбывалася толькі ўнутры нашых чатырох сцен цалкам і наглуха адасоблена ад знешняга свету.

Пэўныя дэталі, як, напрыклад, тая акалічнасць, што я мусіў здабываць сабе недзе ў горадзе новую вопратку, абутак, бялізну і да таго падобнае, нарэшце абышлі мяне: мая ўнутраная адмерласць тады была такая глыбокая, што будныя падзеі не адклаліся ў маёй свядомасці і не зрабілі абсалютна ніякага ўплыву.

Калі на раніцу пасля смерці бацькі я – як думалася, зноў упершыню – выйшаў у горад зрабіць патрэбныя падрыхтаванні да пахавання, я здзівіўся, як усё перамянілася: каваная рапотка зачыніла ўваход у мой сад; праз пруты я ўбачыў вялікі куст бузіны там, дзе я колісь пасадзіў

чаранок, лаўка знікла зусім, а на яе месцы стаяла на высокім мармуровым пастамэнце пазалочаная статуя Маці Божай, уся ў вянках і кветках.

Я ніяк не мог растлумачыць сабе прычыну гэтых пераменаў, але гэта кранула мяне як свяшчэнны цуд, што месца, дзе ляжала пахаваная Афэлія, цяпер было ўганаравана статуяй Дзевы Марыі.

Сустрэўшы пазней капэлана, я ледзь пазнаў яго, так, здалося, ён пастарэў. Мой бацька, яшчэ калі наведваў яго і кожнага разу перадаваў ад яго прывітанні, але асабіста я гадамі не сустракаў яго.

Ён таксама быў вельмі здзіўлены, убачыўшы мяне, паглядзеў з нейкім подзівам нават, не даючы сабе веры, што гэта я.

– Гер барон прасіў мяне не прыходзіць у ягоны дом, – патлумачыў ён мне, – ён сказаў, што Вам нейкі час трэба пабыць сам-насам з сабою. Я вельмі паважаю яго не зусім зразумелае мне жаданне і выконваю яго.

Я здаўся сабе чалавекам, які пасля доўгай, доўгай адсутнасці вярнуўся ў горад, дзе нарадзіўся; – я сустракаў дарослых людзей, якіх ведаў дзецьмі; перад мною былі сур’ёзныя твары, якія колісь красавалі маладымі ўсмешкамі; квітнеючыя дзяўчаткі парабіліся заклапочанымі сямейніцамі.

Не магу сказаць, што пачуццё ўнутранай скамянеласці мяне тады пакінула, проста нешта да яго дадалося, ну, можа, бадай, тоненькі налёт, але ён не дазваляў зноў глянуць на свет чалавечымі вачыма; я назваў гэта сабе павевам анімістычнай жыццёвай сілы, якая ад бацькі запаветам перадалася мне.

Капэлан як бы інстынктыўна адчуўшы гэты ўплыў, неўзабаве праявіў вялікую симпатыю да мяне і часта вечарамі заходзіў.

– Заўсёды, калі я бываю паблізу Вас, – казаў ён, – мне здаецца, што перад мною сядзіць мой стары сябар.

Пры нагодзе ён падрабязна распавядаў мне, што сталася ў горадзе за мінулыя гады.

Я зноў вяртаю ў рэальнасць такі адрэзак часу:

– Ці ўспамінаеце Вы яшчэ, Хрыстофэр, як Вы калісьці яшчэ хлапчуком, казалі мне, нібыта Вас спавядаў Белы Дамініканец? Спачатку я не паверыў і нават падумаў, ці не згуляла з Вамі жарту Ваша фантазія, бо тое, што Вы мне расказалі, зразумець было вышэй маіх сілаў. Я спярша вагаўся паміж паняверкай і дапушчэннем, што гаворка магла ісці пра выпадак д’ябальскага наслання альбо пра апантанасць – калі гэта Вам гучыць лепш. А сёння, канечне, калі адбылося ўжо столькі ўсяго нябывалага, у мяне толькі адно тлумачэнне: наш горад і ўсе мы напярэдадні вялікага цуду!

– Што ж тут такое здарылася? – спытаўся я. – Недзе з палавіну чалавечага жыцця я, як Вы ведаеце, быў адрэзаны ад свету.

Капэлан задумаўся.

– Самае лепшае, я закрану зараз апошнія падзеі; інакш я не ведаю, за што зачапіцца. Дык вось: пачалося з таго, што ўсё больш і больш

людзей бажылася, быццам на маладзіка яны на свае вочы бачылі нейкі цень, які паводле легенды павінен быў падаць ад царквы. Я, дзе мог і як мог прарэчыў тым пагалоскам, пакуль нарэшце сам – так, сам! – не стаўся сведкам факту. Але пойдзем далей; мяне заўсёды да глыбіні душы ўражвае, калі я пераходжу да гэтай тэмы. Карацей: я сам бачыў Дамініканца! не патрабуйце ад мяне, каб я вам яго апісваў; што я перажыў, для мяне ўсё застаецца самым свяшчэнным, што магу толькі сабе ўявіць.

– Ці лічыце Вы Дамініканца чалавекам з адмысловай сілай, альбо ж Вы мяркуеце, прападобны, што ён – нешта накшталт з’яўлення духа?

Памарудзіўшы з адказам, капэлан сказаў:

– Шчыра прызнаўшыся: я не ведаю! Ён явіўся мне ў адзенні папы. Я падумаў – так, я амаль быў перакананы: гэта было светлае аблічча, скіраванае ў будучыню; перад мною была візія будучага вялікага папы, які будзе называцца FLOS FLORUM. Калі ласка, не распытвайцеся ў мяне далей! Пазней пайшлі чуткі, быццам майстар-тачыльшчык Мучэлькнаўс з вялікай прыкрасці, што памерла ягоная дачка, даўся розумам. Я пачаў даследаваць справу і хацеў суцешыць яго: але... ён суцешыў мяне. Неўзабаве я здагадаўся, што перад мною ўмілажалены юрод! А сёння мы добра ведаем, што ён – цудадзей!

– Майстар-тачыльшчык цудадзей?! – здзівіўся я.

– А то ж хіба Вы не ведаеце, што наш гарадок мае ўсе шанцы зрабіцца месцам паломніцтва! – аж сумеўся капэлан. – Чалавеча, вы што? – праспалі ўвесь час, як той мніх з Гайстэрбаха? Вы што, – не бачылі там унізе ў садзе скульптуры Багамаці?

– Я ведаю, бачыў, – адказаў я, – але якое дачыненне ён мае да гэтага? Я дагэтуль пакуль што не заўважаў там ніякіх паломнікаў!

– А гэта таму, – тлумачыць капэлан, – што тым часам стары Мучэлькнаўс вандруе па краіне і лечыць хворых ускладваннем рук. Людзі проста тлумяцца за ім; гэта ж таксама прычына, чаму горад сёння як вымерлы. Заўтра ён зноў прыйдзе на фэст Марыі.

– А ён ніколі не казаў, што наведвае спірытычныя сэансы? – асцярожна спытаўся я.

– Ён быў спірытыстам толькі на самым пачатку, цяпер ён далёкі ад гэтага. Думаю, тады быў у яго пераходны этап. Што секта пашырылася так ненармальна, трэба, на жаль, прызнаць за факт. Я кажу „на жаль”; мушу так казаць, бо як жа паразумеліся вучэнні гэтых людзей з вучэннем царквы! З другога боку, я пытаюся ў сябе: што лепш, навалач матэрыялізму, што чумою насунулася на чалавецтва, ці гэта фанатычнае вераванне, што вось раптам вырастае з самой зямлі і пагражае палынуць усё чыста? Тут сапраўды стаіш паміж Сцылай і Харыбдай.

Капэлан запытальна паглядзеў на мяне і, здавалася, чакаў адказу, але я маўчаў, – міжволі зноў падумаўшы пра галаву Мэдузы.

– Адночы мяне паклікалі з парафіі, – сказаў ён далей. – Стары

Мучэлькнаўс блюзнерыць на вуліцах; ён разбудзіў мёртвага! – усхвалявана крычаць усе. Сталася вялікае дзіва. Праз горад рухаўся катафалк, і стары загадаў фурману спыніцца. „Здыміце труну!” зычным голасам загадаў ён. Людзі як зачараваныя падпарадкаваліся без ніякага супраціву. Тады ён сам адчыніў века. У труне ляжаў труп калекі, якога вы добра ведаеце – яшчэ хлапчуком той з мыліцамі заўсёды бегаў перад вясельнымі паяздамі. Стары нахіліўся над ім і сказаў, як калісьці Ісус: „Устань і хадзі!” – І... і... – капэлан замілавана і захоплена усхліпнуў, – калекі прачнуўся са смяротнага сну! Я тады спытаўся ў старога Мучэлькнаўса, як усё гэта там адбывалася. Вы павінны ведаць, Хрыстофэр, што амаль немагчыма нешта выдабыць з яго; ён амаль бесперапынна ў стане замілаванасці, які з месяца ў месяц усё больш і больш паглыбляецца. А сёння ён увогуле больш не адказвае ні на якія пытанні.

Тады мне яшчэ ўдалося сёе-тое выведаць. „Мне з’явілася Багамаці, – сказаў ён, калі я спытаўся настойліва, – яна паўстала з зямлі каля лаўкі ў садзе, дзе расце куст бузіны, конскага бэзу”. І калі я загаварыў з ім, каб ён раскажаў мне, як выглядала святая, ён сказаў з нейкай дзіўна ціхаўмільнай усмешкай: „Чыста мая Афэлія” – „А як Вы даўмеліся раптам спыніць катафалк, дарагі Мучэлькнаўс? – спытаўся я далей; – Вам ці не сама Божая Маці загадала?” – „Не, я ведаў, што калекі толькі на блізір мёртвы”. – „Як жа Вы маглі ведаць? Нават доктар не ведаў гэтага!” – „А я вось ведаў, бо і сам аднаго разу калісьці меўся быць пахаваны жыўцом”, – быў дзіўны адказ старога. Я не мог уталкаваць яму нелагічнасці яго тлумачэння. „Што чалавек перажыў сам на себе, тое пазнае ў іншых. Гэта была мілата, спасланая мне Дзэвай Марыяй, што мяне ў дзяцінстве маім хацелі пахаваць жыўцом; інакш бы я не мог ведаць, што калекі толькі здаваўся мёртвым”, – паўтараў ён у самых розных варыянтах, але пры гэтым ні разу не ўдаючыся ў глыбінную сутнасці з’явы, калі я спрабаваў распытацца больш падрабязна; мы гутарылі як бы міма.

– І што сталася далей з калекам? – спытаў я ў капэлана. – Ён яшчэ жыве?

– Не, і гэта дзіўна – смерць вылечыла яго яшчэ ў тую самую гадзіну. Ад ляманту натоўпу конь, які вёз катафалк, спалохаўся, панёс па рыначным пляцы, скінуў калеку на зямлю, і ў коле паламалася вось.

Яшчэ шмат пра якія дзівосныя ацаленні майстра-тачыльшчыка па ведаміў мне капэлан; ён жвава раскажаў, як вестка пра з’яўленне Маці Божай разышлася па ўсёй краіне, нягледзячы на кпіны так званых прасветленых, як узніклі пабожныя легенды і як куст бузіны ў садзе зрабіўся цэнтральным месцам усіх далейшых дзівосаў.

Сотні людзей, якія дакрануліся да яго, ацаліліся, тысячы, унутрана ўшчэрбленых, пакаянна навярнуліся ў веру.

Я слухаў, можна сказаць, напавуха; здавалася, быццам я бачыў праз лупу малюсенькія і разам з тым усемагутныя ўзаемапранікальныя ру-

хальныя колы духоўных сусветных дзеяў. Калека, у адну і тую самую гадзіну цудам пакліканы да жыцця і адразу ж пасля гэтага зноў перададзены смерці – ці мог быць больш яўны знак на тое, што тут была задзейнічана сляпая, сама скалечаная і тым не меней дзейсная нябачная сіла? І пасля словы майстра-тачыльшчыка! Знешне па-дзіцячы і нелагічна, а з унутранага гледзішча: прорва мудрасці. І якім жа дзівосна простым спосабам стары ўнікнуў хітрыкаў Мэдузы – светлякоў спірытызму: Афэлія, ідэальны вобраз, да якога ён быў прывязаны ўсёй сваёй душою, зрабіўся яму міладайнай святой, часткай самога сябе, якая выйшаўшы з яго, акупляе тысячакроць ўсе прынесеныя ахвяры, творыць цуды, асвятляе яго, узвышае да неба і робіцца бачнай як боства! Душа як адкупленне самое сябе! Чысціня сэрца: правадніца да звышчалавечнасці – носьбітка ўсякай гаючай сілы. І як духоўная прыліпальнасць перадаецца яго жывая і формастваральная вера нават на немых стварэнні расліннага царства: бузіна дазваляе лячыць хворых. Але ў гэтым ёсць і пэўныя загадкі, разгадку якіх я магу толькі цьмяна падазваць: чаму гэта якраз тое месца, дзе пакояцца парэшткі Афэліі, адкуль бярэ сваё выйсце сіла, а не нейкае іншае? Чаму дрэва, якое я пасадзіў з унутраным пачуццём узбагаціць праз гэта свет жыцця, чаму менавіта яно выбрана стацца цэнтрам звышземных падзеяў? Што ператварэнне Афэліі ў Маці Божую павінна было адбывацца паводле таго самага магічна-заканамернага спосабу, які калісьці падчас падобнага спірытычнага сэанса не выклікаў у мяне ніякага сумнення. Дзе ж застаецца смертаносны ўплыў галавы Мэдузы? – пытаўся я сам у сябе. Няўжо Сатана і Бог з філасофскага гледзішча, як апошняя з усіх ісцін і парадоксаў – гэта адно і тое самае, разбуральнік і стваральнік?

– Ці лічыце Вы з Вашага пункту гледжання, як каталіцкага духоўніка, магчымым, што чорт можа прымаць вобраз святой асобы, аж нават Ісуса альбо Марыі?

Нейкі момант капэлан глядзеў на мяне як анямелы, пасля затуліў далонямі вушы і ўсклікнуў:

– Перастаньце, Хрыстофэр ! Гэтае пытанне ўвёў у Вас дух Вашага бацькі. Пакіньце мне маю веру! Я занадта стары, каб пераносіць такія ўзрушэнні. У веры ў боскасць цуду, які я бачыў і зразумеў, я хачу сваім часам спакойна памерці. Не, кажу я Вам, не і яшчэ раз не: чорт можа прымаць любыя вобразы – але перад вобразам Святой Дзевы і Сына Божага ён мусіць спыніцца!

Я ківаў і маўчаў; рот мой быў на замку. Як тады на „сэансе“, калі я ўнутрана слухаў пакеплівыя словы Мэдузы: „Скажы ім усё, што ты ведаеш!“. Так, патрэбен вялікі будучы правадыр, поўнапраўны валадар слова, які можа яго ўжываць, каб раскрыць ісціну, не забіваючы тых, што яе чуюць: інакш любая рэлігія застанецца толькі ўяўна мёртвай калекай, здаецца мне.

Бралася на раніцу, калі разбудзілі мяне гукі званоў з вежаў, і я пачуў

прыцішана-глухі спеў хору, у якім гучала стрыманае ўзбуджэнне, яно набліжалася:

“Марыя, дабраславёная ты ў жанчынах!”

Нейкае вусцішнае бурчанне дайшло праз муры дома, быццам ажылі камяні і пачалі па-свойму ладзіцца пад спеў.

Раней гэта было брунжанне такарнага варштата, якое напаўняла пралёт – цяпер пакута працы пайшла спаць, і, як рэха, прачынаецца ў зямлі гімн Божай Маці, падумаў я сабе, спускаючыся па лесвіцы.

Я стаяў у браме дома, а міма мяне па вузкай вулачцы рухалася, са старым Мучэлькнаўсам на чале, з цэлай гарой кветак, шчыльна збітая сціжма святочна апраценага люду.

„Святая Марыя, маліся за нас!”

„Марыя, дабраславёная ты ў жанчынах!”

Стары ішоў босы, без шапкі, яго вопратка, вопратка вандроўнага мніха, колісь белая, а цяпер заношаная, залатаная, яго хада няўпэўненая і вослепная, як у старца.

Яго позірк слізгануў па мне, на нейкую секунду затрымаўся на маім твары, але ні следу таго, што пазнаў альбо ўспомніў, прачытаць на ім было намагчыма; ягоныя зрэнкі стаялі паралельна, быццам ён глядзеў праз мяне і праз муры у нейкі іншы свет.

Ён ішоў павольнай ступою, больш падвалакаючы ногі, так мне здалося, нейкай нябачнай сілай, быццам па сваім імпульсе, да жалезнай рашоткі, якая абдымала сад, адчыніў яе і скіраваўся да статуі Марыі.

Я змяшаўся з натоўпам, які на пачцівай адлегласці нясмела і марудліва напіраў за ім і спыніўся перад рашоткай. Спеў цішэў і цішэў, але ў ім увесь час хвіліна ў хвіліну нарастаў неспакой. Неўзабаве гэта ўжо была бясслоўная вібрацыя гукаў; неапісальная напружанасць завісла ў паветры.

Я падняўся на выступ мура, адкуль мог бачыць усё дакладна.

Стары доўга нярухома стаяў перад статуяй. Вусцішная карціна; у мяне было дзіўнае адчуванне: хто з іх абаіх ажыве першы! Нейкі тупы страх, падобны на той колішні на спірытычным „сэансе”, ахапіў мяне, і зноў пачуў я голас Афэліі ў маім сэрцы: „Будзь асцярожны!”

Адразу пасля гэтага я ўбачыў, што белая барада старога дрыготка варушыцца, і па трымценні вуснаў я здагадаўся, што ён гаварыў са статуяй. У натоўпе за мною раптам, як па знаку, запала мёртвая цішыня, аціх і ледзь разборлівы спеў за мною.

Адзіны шум, які застаўся, быў толькі ціхі, рытмічны, шмат разоў паўтораны перазвон.

Я шукаў вачыма месца, адкуль ішоў той перазвон: баязліва ўціснуўшыся ў нішу мура, быццам хаваючыся ад вачэй майстра-тачыльшчыка, там, адной рукой прыкрываючы частку твару, другую, з бляшаным кубкам для ахвяраванняў, выцягнуўшы ўбок, стаяў тоўсты стары чалавек,

на голым чэрапе лаўровы вяночак. Побач з ім у чорным шаўковым адзенні, нафарбаваная амаль да непазнавальнасці стаяла фраў Аглая.

Нос алкаголіка, бясформны і шызы, вочы за апухлымі павекамі ледзь бачныя – ніякага сумнення: гэта быў актор Парыс. Ён збіраў грошы з багамольцаў-пілігрымаў, а фраў Мучэлькнаўс дапамагала яму; я бачыў, як яна час ад часу хуценька кланялася, нясмела пазіраючы на мужа, быццам баялася трапіць яму на вочы, і шаптала нешта людзям, якія пасля гэтага механічна хапаліся за кішэні, не адводзячы вачэй ад выявы Маці Божай, і кідалі ў бляшанку манеты.

Я з агідай адварнуўся.

„Яна варушыцца! Яна гаворыць! Святая Марыя, маліся за нас! Яна гаворыць з ім! Во! Во! Яна схіляе галаву! – прабегла раптам па натоўпе хрыпатае, ледзь разборлівае, як бы здушанае жудасцю мармытанне, з вуснаў у вусны. – Во! Во! Цяпер зноў!”

Я падумаў, зараз павінен вырвацца адзіны, пранозлівы крык з сотняў жывых вуснаў і разадраць страшную напружанасць, але ўсе стаялі як паралізаваныя; толькі дзе-а-дзе чулася асобнае вар’яцкае лепятанне: „маліся за нас”! Я баяўся, што вось-вось выбухне гвалт, гармідар; замест гэтага натоўп толькі ўнурыўся, апусціў галовы. Хацеў уклечыць, але людзі стаялі вельмі сціснута, што на калені не стаць. Многія заплюшчылі вочы, памлелі, але і яны не маглі апусціцца, яны былі як бы ўбітымі клінамі; сваімі бледнымі тварамі яны нагадвалі трупы, якія, стоячы паміж жывых, чакалі цуду, які б іх разбудзіў. Атмасфера зрабілася такой магнетычна задушлівай, што я ўспрымаў удыханне паветра як удушэнне нябачнымі рукамі.

Усё маё цела раптам закалыхалася, затрэслася, быццам плоці карцела аддзяліцца ад касцей; каб не зваліцца з выступу мура, я ўчапіўся за аконны карніз. Стары гаварыў, вельмі хуценька перабіраючы губамі; я мог гэта выразна бачыць; яго схуднелы твар свяціўся як у юнацкім румянцы, залітым прамянямі ранішняга сонца. Пасля ён раптам зноў замкнуўся ў сабе, нібы аддаўшыся нейкаму закліку, з раззяўленым ротам напружана прыслухоўваўся, упіўшыся вачамі ў статую, ківаў, прасвятлелы, хуценька даваў ціхі адказ, зноў прыслухоўваўся і часам радасна ўскідваў рукі.

Кожны раз, як ён падаваўся наперад і слухаў, па натоўпе пракочваўся шэпт, больш хрыпенне, чым шэпт. „Во! Во! Яна варушыцца. Во! Цяпер! Яна кінула!” – але ніхто не прадзіраўся наперад, бадай нават, гэта людзі падаваліся назад, як ад моцнага парыву ветру.

Я фіксаваў міміку старога як толькі мог вастрэй: хацеў чытаць з ягоных вуснаў, што ён казаў. Я ўпотаі сабе думаў – не ведаў чаму, – што ці тое чуў, ці тое ўгадваў імя Афэліі. Але кожнага разу толькі пасля доўгіх неразборлівых сказаў ягоныя губы фармавалі нібыта слова „Марыя”.

Во! Мiane як маланкай працяло: статуя з усмешкай схіліла галаву.

І не толькі яна адна, але і яе цень на светлым пяску паўтарыў той

рух!

Дарма я казаў сабе: гэта памылка ўспрыняцця, рухі старога ў маіх вачах міжволі перанесліся на выяву, абудзілі ілюзію таго, што нібыта статуя ажыла.

Я адвёў позірк, цвёрда рашыўшы, трымаць пад кантролем сваю ясную свядомасць, зноў глянуў туды: статуя гаварыла! Схіліўшыся да старога! Ніякага сумневу больш!

„Будзь асцярожны!” – толку з таго, што я з усёй маёй сілай прыслухаўся да ўспомненай унутранай перасцярогі! Што толку з таго, што выразна пачуў сэрцам: бясформнае, мне так бясконца дарагое Нешта, пра якое я ведаю, што гэта дыбца заўсёды ахоўная блізкасць маёй гораха каханай, хоча адважыцца на крайнасць і адваяваць сабе форму, каб распасцёршы рукі выступіць мне на абарону! магнетычнае віраванне, мацнейшае за маю волю, пачало абдымаць мяне: усё, што з рэлігійнасці і пабожнасці ў маленстве ўвайшло ў мяне і ва ўспадчынненую кроў і заставалася як бы мёртвым, тут раптам вызвалілася, клетка за клеткай, духоўная бура ў целе пачала малаціць у каленныя чашачкі: „Я хачу, каб ты ўкленчыў і маліўся мне!”

„Гэта галава Мэдузы, – сказаў я сабе, адчуўшы пры гэтым, што ўсякая рассудлівасць тут рассыпалася. І ўхапіўся за апошні сродак: – „Не супраціўляйся злу!” Я больш і не ўпіраўся, даўся апусціцца ў прорву поўнай бязвольнасці. І быў у гэтую хвіліну такі слабы, што слабасці аддалося і маё цела; рукі мае расціснуліся, і я ўпаў на галовы і плечы натоўпу.

Як пасля гэтага я трапіў у браму майго дома, больш не памятаю. Падрабязнасці асобных падзеяў такога роду часта саслізгаваюць з магчымасці іх правільнага ўспрыняцця альбо праходзяць наскрозь без следу ў памяці.

Я мусіў, як той слімак, выпаўзаць па галовах паломнікаў! Я толькі ведаю, што ўрэшце я апынуўся ўціснуты ў нішу брамы і не мог варухнуцца – ні наперад, ні назад, і не мог бачыць статуі і пагатоў чараў яе ўплыву: магнетычны паток натоўпу прайшоў міма мяне.

– Да кірхі! – даляцеў крык з саду, і мне здалося, што я пазнаў голас старога: – Да кірхі!

– Да кірхі! Да кірхі! – перадавалася з вуснаў на вусны. – Да кірхі! Марыя загадала! – і перайшло гэта ў шматгалосы збаўленчы крык, які разарваў напружанне.

Дарога ачысцілася; крок за крокам, павольна, як нейкі казачны тысячаногі звер, які вызваляе галаву з пятлі, натоўп павалокся назад з пралёту.

Апошнія паломнікі абступілі старога і ціснуліся міма мяне, рвалі на ім вопратку, пакуль ён не застаўся амаль зусім голы, цалавалі тыя шматкі, хавалі іх як рэліквіі.

Калі стала зусім бязьлюдна, я пайшоў пралётам па растаптаных кветках да бузіны.

– Ці нельга мне зноў з табою пабачыцца, Афэлія? Хоць бы яшчэ адзін раз! – маліў я сэрцам сваім. – Хоць бы адзін разок пабачыць мне твой тварык!

Хваля паветра данесла з горада:

– Хвала Табе, Царыца міласэрнасці!

Я міжвольна падняў галаву.

Святло неверагоднай яркасці заліло статую перад мною.

Малюпасенькую часцінку імгнення, так мала, што адзін удар сэрца мог бы мне здацца за цэлае жыццё чалавека, статуя ператварылася ў Афэлію і ўсміхнулася мне, пасля зноў залаты твар выявы Марыі заблішчаў на сонцы застыла і нярухома.

Я кінуў позірк у вечную рэальнасць, якая для смяротнага ёсць толькі пустым, незразумелым словам.

XIV. Уваскрэсенне меча

Мне не забыць уражанняў, якія закліснулі мяне, калі я аднаго разу паспрабаваў агледзець спадчыну бацькі і маіх папярэднікаў.

Паверх за паверхам абводзіў я вачыма: здавалася, быццам я апускаюся са стагоддзя ў стагоддзе аж у сярэднявечча. Вытанчана падабраная мэбля, шуфляды поўныя карункавых хустак, сляпое люстра ў пазалочанай раме з маім алюстраваннем, блакітнавата-малочным, як здань; пацямнелыя партрэты мужчын і жанчын ў старамодных адзежынах, іх зменлівы тыпаж, адпаведна модам даўніх часоў, і разам з тым пэўнае сямейнае падабенства ўсіх твараў, якое часам, здавалася, памяншалася, з русасці пераходзіла ў брунатнасць, каб пасля раптам зноў паявіцца ў поўнай першаснасці, быццам род успомніў самога сябе.

Залатыя, упрыгожаныя каштоўнасцямі шкатулкі, некаторыя нават са слядамі нюхальнага тытуню, быццам яшчэ ўчора імі карысталіся, перламутравыя вееры, шаўковыя, пацёртыя, неяк не па-нашаму зробленыя туфлі на абцасах, якія, пастаўленыя побач, я ўявіў на нагах юных паненак, а цяпер разутых: маці і жанчыны нашых продкаў; лёскі з пажаўцэлай разьбою па слановай касці; парсцёнкі з нашым гербам, то маленькія, вузкія, як на дзіцячыя пальчыкі, то вялікія, як на пальцы веліканаў; прасніцы, з кудзеляй на іх, якая ад старасці аж так станчэла, што распадалася ад дыхання.

У некаторых пакоях ляжаў пыл такім пластам, што я патанаў у ім па костачкі, і зграбаў цэлымі гурбамі, адчыняючы дзверы; з ямін ад маіх

ступакoў прасвечваліся кветкавыя арнаменты і звярыныя мордачкі, калі я, ідучы, наступаў на дываны.

Агляд усіх гэтых рэчаў захапляў мяне такім чынам, што я займаўся гэтым тыднямі і часам цалкам блыталася свядомасць, аж здавалася, што апрача мяне на гэтай зямлі яшчэ живуць тыя людзі.

Калісьці падлеткам я разам са школьнай экскурсіяй наведаў невялічкі музэй нашага горада, і яшчэ памятаю, якая напружлівая стомленасць ахапіла нас, калі мы аглядалі многія старадаўнія, унутрана нам такія чужыя прадметы; як зусім інакш было гэта тут! Кожная рэч, якую я браў у рукі, хацела расказаць мне; з яе зыходзіла нейкае своеасаблівае жыццё: мінуўшчына маёй уласнай крыві была на гэтым і зрабілася мне дзіўным месівам з сучаснасці і колішнясці. Людзі, чые косці даўно гнілі ў магілах, тут дыхалі, прабацькі, чые жыцці я насіў у сабе, жылі ў гэтых памяшканнях, іхняе існаванне праступала ў піску нямаўлят і хрыпла канчалася ў смяротнай агоніі; тут кахалі і смуткавалі, радаваліся і ўздыхалі, іх сэрцы былі прывязаныя да рэчаў, якія цяпер вось тут паўсюль стаялі, як былі пакінутыя і напаўняліся таямнічым шэптам, калі я кранаў іх.

Тут была вуглавая шафа з медалямі на чырвоным аксаміце, залатыя, яшчэ светлыя і бліскучыя, з выявамі рыцараў, срэбныя, пачарнелыя, быццам памерлыя, усе пакладзеныя радкамі, кожная з запіскай, шрыфт нячытэльны, пабляклы; нейкая сплеснявелая і тымчасам не менш гарачая прага сыходзіла з іх: „збірай, збірай нас, мы павінны стаць поўныя лікам”; уласцінасці, якіх я ніколі не ведаў, пырхалі з іх на мяне, ласціліся і ўмольвалі: „вазмі нас, мы ашчаслівім цябе”.

Старая катэдра з дзівосна разбёненымі падлакотнікамі, чыстае ўваабленне годнасці і спакою, вабіла мяне памарыць за ёю, абяцала мне: „Хачу расказаць табе гісторыі былых дзён”, пасля, калі я даверыўся ёй, душыла мяне маўклівая, старэчая пляга, быццам гэта была сама шэрая, нудная турбота, якой я сеў на калені, мае ногі ацяжэлі і знярухомеліся, быццам тут стагоддзе сядзеў прывязаны паралітык і хацеў вызваліцца, ператвараючыся ў майго двайніка.

Чым далей я прадзіраўся у ніжэйшыя памяшканні, тым змрочней, сур’ёзней, аскетычней уражанне.

Грубяя дубовыя сталы, пліта замест каміна; тынкаваныя сцены; цынкавыя талеркі; заржавелая кольчатая пальчатка; каменныя кубкі; пасля зноў пакой з закратаваным акном; рассыпаныя пергаментныя стужкі, пагрызеныя пацукамі; таніраваныя рэторы, такія, якімі карысталіся алхімікі; жалезная свяцільня; піялы са скамянелай вадкасцю: увесь пакой ахутаны бязуцешнай аўрай няспраўджаных спадзяванняў нечага чалавечага жыцця.

Сутарэнне, у якім паводле хронікі нібыта жыў наш продак, лятарнік Хрыстафорус Ёгер, было зачынена цяжкімі свінцовымі дзвермі. Ніякай магчымасці высадзіць іх. Калі я закончыў свае даследаванні ў нашым

доме і – адначасова пасля доўгага падарожжа ў мінулае – зноў вярнуўся ў свой жылы пакой, у мяне было адчуванне, быццам я да пазногцяў зараджаны магнетызмам; забытая атмасфера там унізе суправаджала мяне, як натоўп прывідаў, якому адчынены на волю дзверы турмы, няспраўджаныя жаданні маіх продкаў, выцягнутыя на дзённае святло, прачнуліся і спрабавалі скінуць мяне ў неспакой, штурмавалі: „Зрабі так, зрабі гэтак; гэта яшчэ не завершана, тое адбылося толькі напалавіну, я не магу спаць, пакуль ты гэтага не зробіш замест мяне!” Голас шапнуў мне: „Схадзі яшчэ раз уніз да рэтортаў; я хачу сказаць табе, як робіцца золата і камень мудрасці; цяпер я гэта ведаю, тады мне не ўдалося, бо я памёр зарана”, – пасля я зноў чую ціхія, слязлівыя словы, якія, здаецца, сыходзілі з жаночых вуснаў: „Скажы майму мужу, што я насуперак усяму заўсёды яго кахала; ён гэтаму не верыць, цяпер мяне і не чуе, бо я мёртвая, а цябе ён зразумее!” – „Помста! Пераследуў ягоны вывадак! Вынішчы яго! Хачу сказаць табе, дзе ён. Памятай мяне! Ты нашчадак, на табе абавязак крывавай помсты!” – шыпіць мне на вуха палка-гарачае дыханне; мне здаецца быццам я чую падзынькванне кольчатой пальчаткі. „Выйдзі назад у жыццё! Цешся ім! Хачу яшчэ раз пабачыць зямлю тваімі вачыма!” – спрабуе спакусіць мяне заклік паралізаванага з катэдры. Як я іх ні выганяю з майго мозаку, гэтыя схемы, яны, здаецца, робяцца бяспмятнымі, міжвольнымі абрыўкамі жыцця, што эклектычна блукае навокал, якое ўсмоктваецца ўсімі прадметамі ў пакоі: прывідна патрэскае ў шафах; сшытак, які ляжыць на падваконніку, шалясціць; сені парыпваюць. Быццам у іх ступаюць нечыя ногі; са стала падаюць нажніцы і вастрыём утыкаюцца ў падлогу, нібы пераймаючы танцоўшчыцу, якая стаіць на дыбачках.

Поўны неспакою сноўдаюся туды-сюды; „гэта спадчына мёртвых”, адчуваю; запальваю лямпу, бо настае ноч, і цемра абвастрае мае адчуванні; схемы, як кажаны: „святло разгоніць іх; не ідзеца пра тое, каб яны яшчэ даўжэй плюндрылі маю свядомасць!”

Жаданні памерлых я зрабіў маўклівымі, але неспакой прывіднай спадчыны ніяк не хоча пакідаць маіх нерваў.

Я корпаюся ў шафцы, каб неяк расьсеяцца: у рукі трапляецца цацка, колісь падораная мне бацькам на Каляды: скрыначка са шкляным вечкам і шкляным донцам; фігуркі з бузіны, мужчынка і бабка і яшчэ там змейка; калі патрэш па шкле скурацікам, гэтыя фігуркі электрызуюцца, сыходзяцца, разыходзяцца, падскокваюць, ліпнуць то ўгары, то ўнізе, а змейка радуецца і неверагодна пацешна звіаецца. „Во, і яны, там усярэдзіне думаюць, што жывуць, – думаю я сабе, – і ўсё ж такі гэта толькі нейкая сусветная сіла задае ім рух!” І мне не прыходзіць у галаву, перанесці прыклад на самога сябе: прага дзейнасці ахоплівае мяне раптам, і я не стаўлюся да яе з недаверам; жыццёвы поцяг памерлых крыецца пад іншай маскай.

„Дзеі, дзеі, дзеі дзеяцца павінны! – адчуваю я, – так менавіта так!

Зусім не тое, што папярэднікі эгаістычна хацелі б, каб адбывалася, – спрабаваў я пераканаць сябе, – не, трэба рабіць нешта большае!”

Нібыта парасткі драмалі ўва мне, цяпер яны ідуць у рост, насенінка за насенінкай: табе трэба ў жыццё, дзеяць дзеі дзеля чалавецтва, да якога ты належыш як часцінка яго! Будзь мечам у агульнай барацьбе супроць галавы Мэдузы!

Нявыносная задуха пануе ў пакоі; я адчыняю акно: неба ператварылася ў алавяны дах, непранікальная чарнаватая шэрань. Далёка на гарызонце джгаюць і палахцяць заранкі. Дзякуй Богу, насоўваецца навальніца. Каторы месяц ні кроплі дажджу, лугі пажухлі, днём звіняць лясы ў дрыготлівым дыханні перасохлай зямлі.

Я іду да сажалкі і хачу пісаць. Што? Каму? Не ведаю. Можа, капэлану, што вось надумаў з’ехаць свету пабачыць?

Завастраю пяро, насаджваю, навальваецца стома, я апускаю галаву на руку і засынаю.

Стол аддае рэхам, памацнеючы гукі рэзанансам, перадае мне ўдары майго ж пульсу, пасля з гэтага ўзнікае грукат, і я ўяўляю сабе, быццам я высаджаю ў склепе сякерай металічныя дзверы ў сутарэнне. Калі яны падаюць з заржавелых завесаў, я бачу старога чалавека, які выходзіць адтуль, і тут жа прачынаюся.

Няўжо я сапраўды не сплю? І вось той стары чалавек ужо ў плоці стаіць у пакоі і пазірае на мяне па-старэчы пагаслымі вачыма!

Тое, што я ўсё яшчэ трымаю ў руцэ пяро, даказвае мне, што я не сню, што я ў ясным розуме і пры добрай памяці.

„Я ўжо недзе бачыў гэтага дзіўнага чалавека, – разважаю сам сабе, – толькі чаму гэта ён такою парою носіць футраную аблавуху?”

– Я тры разы стукаўся ў дзверы; калі ніхто не адказаў, я ўвайшоў – сказаў стары.

– Хто Вы? Як Вас завуць? – пытаюся збянтэжана.

– Я прыйшоў па заданні Ордэна.

Нейкі момант недаўмення і сумневу, ці не стаіць перад мною фантом: старэчы твар з рэдзенькай, своеасабліва стрыжанай барадой так не пасуе да мускулістых струджаных рук! Калі б гэта быў партрэт, які я вось бачу, я сказаў бы: намалявана недакладна. Нешта-такі ў ім не адпавядае параметрам! І правы вялікі палец скалечаны; гэта таксама падаецца мне знаёмым.

Няпрыкметна я хапаю чалавека за рукаў, каб пераканацца, што я не ахвяра замарачэння розуму, і суправаджаю рух жэстам: „Сядайце, калі ласка!”

Стары праігнараваў запрашэнне і застаўся стаяць.

– Мы атрымалі вестку, што бацька памёр. Ён быў адным з нашых. Згодна з законам Ордэна табе, як любаснаму сыну, належыць права патрабаваць фотаздымак. Я пытаюся ў цябе: табе ён патрэбен?

– Было б маім вялікім шчасцем належаць да той самай супольнасці, да якой належаў і мой бацька, але я не ведаю, якія намеры ў Ордэна і што ёсць ягоная мэта. Ці не мог бы я даведацца пра гэта падрабязней?

Патухлы позірк старца блукае па маім твары.

– А хіба бацька ніколі не гаварыў з табою пра гэта?

– Не. Толькі намёкі. Я магу з той акалічнасці, што ён за гадзіну да свайёй смерці пераўвабраўся ў свайго роду ордэнскае ўбранне, заключыць: ён належаў да нейкага тайнага таварыства; але гэта якраз усё, што я ведаю.

– Хачу сказаць табе: з неаглядна далёкага часу на зямлі жыве кола людзей, якое кіруе лёсам чалавецтва. Без яго даўно запанавалі бы хаос. Усе вялікія правадыры народаў былі толькі прылады ў нашых руках, калі не былі прысвечанымі таварыства. Наша мэта – скасаваць розніцу паміж бедным і багатым, паміж панам і слугою, знаўцам і невукам, пануючым і прыгнечаным і стварыць з даліны юдолі, званай зямлёй, рай, краіну, у якой слова „пакута” будзе невядома. Ярмо, пад якім стогне чалавецтва, гэта крыж асобы. Душа свету рассыпалася на асобныя істоты, з таго і паўстаў увесь беспарадак. Адрадзіць з мноства адзінасць – наша жаданне.

Самыя высакародныя духі былі ў нас на службе, і час пажынаць плады – у парозе. Кожны павінен стаць сам сабе капэланам. Натопі саспеў скінуць з сябе папоўскае ярмо. Прыгажосць – вось адзіны бог, якому чалавецтва павінна маліцца. Але яму яшчэ патрэбныя моцныя, гатовыя да дзейнасці людзі, якія пакажуць дарогу ўгору. Таму мы паслалі ў свет айцоў ордэнскага розумавання, якія агнём успалымняць мазгі, каб спаліць вялікі шал вучэння індывідуалізму. Вайна ўсіх і для ўсіх! Стварыць і ў дзікасці сад – вось задача, якую мы паставілі перад сабой! Ці не адчуваеш ты, як усё ў табе кліча на подзвіг?! Чаго ж ты сядзіш тут і мроіш?! Уставай, ратуй сваіх братоў!

Нейкая дзікая натхнёнасць набягае на мяне.

– Што мне рабіць?! – крычу. – Загадай, што мне рабіць! Я хачу аддаць жыццё за чалавецтва, калі так трэба. Якія ўмовы ставіць Ордэн, каб мне ўступіць у яго?

– Сляпая паслухмянасць! Адмаўленне ад уласных жаданняў! Дзейнічаць для супольства, а не для сябе самога! Гэта шлях з дзікасці мноства ў дабраславёны край адзінства.

– І па чым я пазнаю, што мне рабіць? – пытаюся, ахоплены раптоўным сумненнем. – Калі мне належыць стаць правадыром, чаму я павінен вучыць?

– Хто вучыць, той вучыцца. Не пытайся: што я павінен казаць! Каму Бог дае пасаду, таму дае і розум. Ідзі і кажы! Думкі мы табе падкажам, не твой гэта клопат! Ці гатовы ты да прысягі на паслушэнства?

– Я гатовы.

– Дык пакладзі левую руку на зямлю і паўтарай за мною, што я маўляцьму табе!

Як аглушаны, я хачу слухацца, схіляюся, і тут нечакана прыходзіць недавер. Я маруджу, падымаю вочы, успамін пранізвае мяне: убачыў твар старога, які вось ён стаіць, як дзяржальна, выкаванае з чырвонага каменя; а скалечаны вялікі палец – гэта ж з рукі валацугі, які калісьці ўпаў мёртвы на рыначным пляцы, убачыўшы мяне.

Я халаднею ад страху, затое цяпер ведаю, што мне рабіць; я ўскокваю і крычу старому:

– Дай мне знак! – і падаю яму правую для „поціску”, як таму навучыў мяне бацька. Але той стаіць, ён больш не жывы чалавек: утварэнне з чэесаў, якія свабодна прычэплены да цела як у калесаваных! Над ім лунае кнопка, адзеленая ад патыліцы прасветам у адзін палец; яшчэ дрыжаць губы пад затухаючым дыханнем. Агідная руіна з плоці і касцей.

У жаху засланяю вочы далонямі; калі расплюшчваю вочы, здань знікла, але свабодна ў паветры вісіць светлае колца: у ім тонкія, празрыстыя абрысы, падобныя на бледнае блакітнае мроіва – твар старога ў аблавушцы.

Гэтым разам голас продка, які выходзіць з ягоных вуснаў:

– Абломкі, бэлькі разбітых караблёў, гнаныя хвалямі акіяна мінуўшыны бачыў ты; з бяздушных рэштак патанулых вобразаў забытых уражанняў твайго духа лемурападобныя жыхары прорвы перафармавалі партрэт нашага майстра ў мазгавое сплеціва, каб ашукаць цябе, яны казалі табе лагодным языком пустыя высокагучныя словы ачмурэння, каб завабіць цябе, падобна светлякам, у смертаносныя багнішчы бяспланавых дзеяў, дзе ўжо да цябе галечна патанулі тысячы большых за цябе. „Адмаўленнем ад сябе” называюць яны фосфарнае свячэнне, якім ачмураюць свае ахвяры, пекла моцна радавалася, калі запаліла гэта святло ў першым чалавеку, які даверыўся яму. Што яны хочуць разбурыць, ёсць вышэйшае дабро, якога можа дабіцца толькі істота: вечная памяць як асоба. Чаму яны вучаць – гэта знішчэнне, але яны ведаюць і насілле праўды, таму ўсе словы, якія яны выбіраюць, ёсць праўда, – але кожны сказ з яе сфармаваны ёсць глыбокая, як прорва, хлусня.

Дзе славалюбства і прага ўлады жывуць у сэрцы, там і раздзьмухаюць прытухлыя іскры, пакуль не заблішчаць ясным агнём, і тады чалавек марыць успалымніцца самаадданай любоўю да блізкага, і ён ідзе і прапаведуе, не будучы пакліканым – сляпы правадыр вядзе ў яму калек.

Вы добра ведаеце, што сэрца чалавечае злое з маладосці, і што любоў у ім не можа жыць, нават калі любоў тая дараваная звыш. Яны паўтараюць: „любіце сябе сярод саміх у сабе” да поўнага атупення; той, хто гэта спачатку прыдумаў, той і сказаў тым, якія слухалі яго, як магічны дарунак; але яны выплёўваюць словы ў вуха як атруту – бедства і распач, забойства і крывавае лазня і спусташэнне вырастаюць з гэта-

га. Яны імітуюць праўду, як гародныя пудзілы імітуюць укрыжаванага ўскрай дарогі.

Дзе вы бачыце, што ўтвараецца крышталь, які – падабенства Божае – абяцае зрабіцца сымэтрычным, туды вы запрашаецеся растрэшчыць яго. Ніякае ўсходняе вучэнне не ёсць вам занадта далікатным і тонкім, каб вы не маглі агрубіць яго, заземліць, перакруціць і златашыць, пакуль яно не зробіцца процілегласцю таго, што было змыслена на пачатку. „З усходу ідзе святло”, кажуць яны і ўпотаі самі сабе маюць на ўвазе пад гэтым чуму.

Адзіная дзея, якая вартая здзяйснення: праца над сваёй самасцю, якую яны называюць сябелюбствам, эгаізмам; паляпшэннем свету, але не ведаюць, як яго палепшыць, – здзірства яны апранаюць у мантыю „абавязку”, зайздрасць – у „славалюбства”, – гэта думкі, якія яны на-шэптваюць аблудным смяротным.

Царства раздробленай свядомасці – іх мроя пра будучыню, паўсюд-ная апантанасць – іх надзея; яны прапаведуюць вуснамі апантаных „ты-сячагадовае царства”, як колісь прарокі, але тое, што царства тое „не ад гэтага свету”, пакуль зямля не пераўтвораецца, а чалавек праз адра-джэнне духу – пра гэта яны маўчаць; яны караюць памазанцаў ілжы, забіраючы наперад сталасць часу.

Яны кажуць: паўстань правадыром! Добра ведаючы, што весці можа толькі адзін, той, хто дасканалы. Яны перакручваюць гэта і ашукваюць: вядзі, і ты будзеш дасканалы.

Гэта азначае: каму Бог дае розум, таму ён дае і пасады; але яны суге-руюць: прымі пасады, і Бог дасць табе розум.

Яны ведаюць: жыццё на зямлі павінна быць станам пераходу, таму хітра вабяць: „рабі рай з гэтага існавання”, добра пры гэтым ведаючы марнасць такіх намогаў.

Яны вызвалілі цені Аіда і ажыўляюць іх флюідна-дэманічнай сілай, каб людзі паверылі, што настала паўстанне з мёртвых.

Паводле аблічча нашага майстра яны зляпілі вусеня, які прывідам паўстае то тут, то там, часам у мроях празарліўцаў, часам у коле за-клінальнікаў духаў у выглядзе рэчывазамяняльнай постаці, часам як аўтаматычна ўтваральны малюнак мэдыяў; Джон Кінг – Ёган Кароль – называе сябе зданню тым, хто цікавіцца ягоным імем, каб узнікла вера ў тое, што гэта Ян Евангеліст. Яны „загадзя” пераймаюць аблічча для ўсіх, хто, як ты, выпеліўся дзеля таго, каб зірнуць праўдзе ў вочы; яны загадзя сеюць, каб потым магчы пажынаць сумненні, як цяпер вось у цябе, блізіцца гадзіна, калі запатрабуецца ніколінепахісная вера.

Ты раздушыў вусеня, калі спатрабаваў „поціску” рукі, цяпер сапраўд-нае аблічча для цябе робіцца дзяржальнам магічнага, выкаванага без стыку суцэльнага кавалка чырвонага жалезняку; хто яго атрымлівае, таму робіцца жывым сэнс псалмы: „Аперажыся мечам на паясніцы Тва-ёй, Магутны, славаю Тваёю і хараством Тваім, і ў гэтым уборы Тваім

паспяшайся, сядзь на калясніцу дзеля праўды і лагоды і справядлівасці, і правіца Твая пакажа Табе дзівосныя дзеі”.

XV. Нэсава кашуля

Як арліны крык, скаланаючы паветра на горных вышынях, вызваляе снежны завал, які, коцячыся, вырастае ў лавіну і агаляе з-пад снегу ў поўным бляску ледзяныя пласты, так словы продка агаляюць часціну майго „Я”.

Псальма заглушае ў вушах завуўнае брунжанне, вобраз пакоя тухне перад вачыма, і мне здаецца, быццам я качуся ў бяскрайнюю сусветную прастору.

„Цяпер, цяпер я раскалюся, рассыплюся!” Але падзенню канца няма; з усё большай і большай хуткасцю глыбіня ўсмоктвае мяне, і я адчуваю, як мая кроў падымаецца па хрыбетніку і прарывае чэрап сляпучым снапом святла.

Чую хруст касцей, пасля ўсё мінаецца; стаю на нагах і ведаю: гэта было запамарачэнне пачуццяў і мозаку, магнетычны паток пранік у мяне ад ступакоў да галавы і абудзіў ува мне адчуванне, быццам я падаю ў бездань.

Поўны недаўмення я азіраюся навакол і дзіву даюся, што лямпа спакойна паліцца на сталі і нічога не змянілася! Толькі сам сабе здаюся як бы ператвораным, быццам у мяне выраслі крылы, а карыстацца імі не магу.

„Мне адкрылася новае адчуванне”, ведаю, і ўсё ж доўга не магу даўмецца, у чым яно заключаецца і як гэта так я зусім іншы, аж пакуль не даходзіць да свядомасці: у мяне ў руцэ нейкі круглы прадмет.

Гляджу на яго – нічога не відаць; растапырваю пальцы – прадмет знікае, але я не чую, каб нешта падала на падлогу; сціскаю кулакі – і ён зноў ёсць, халодны, круглы, як шар, і цвёрды.

„Гэта ж тронка”, здагадваюся раптам; абмацваю і знаходжу лязо, яно нават парэзала мне скуру.

Ці лунае меч у паветры? Я адступаю на крок ад месца, дзе стаяў, хапаю меч. Гэтым разам пальцы хапаюць гладкія, металічныя кольцы, якія ўтвараюць ланцуг, аперазаны мне па паясніцы, на ім вісіць той меч.

Глыбокае здзіўленне закрадваецца ў мяне, і адступае толькі тады, калі мне спакваля робіцца ясна, што адбылося: унутранае адчуванне вобмацкам, якое ў чалавеку спіць мацней за ўсё, прачынаецца; тонкая сцяна падзелу, якая разводзіць паабাপал жыццё тамтэйшае і зямное, назаўсёды прабітая.

Дзіўна! Такі вузенькі парог паміж абодвума светамі, і ўсё ж ніхто нагі не падые, каб пераступіць яго! Проста ўсутыч са скурай мяжа з іншай рэальнасцю, але мы не адчуваем гэтага! Тут, дзе фантазія магла б стварыць новы край, яна тармозіцца.

Імкненне да бостваў і страх застацца сам-насам з сабою і зрабіцца творцам свайго ж свету, гэта якраз тое, што спыняе людзей, не дае разгарнуцца магнетычным сілам, якія дрэмлюць у ім; ён хоча мець спадарожцаў і прыроду, якая абступае яго ў поўнай сваёй магутнасці; яму хочацца любові і нянавісці, хочацца чыніць дзеі і перажываць іх на сабе! Як бы ён мог гэта, калі б зрабіў сябе творцам новых рэчаў?!

„Табе толькі трэба працягнуць руку, і ты дакранешся ёю да аблічча тваёй каханай”, горача надзіць мяне, але мурашкі па целе пры думцы, што рэальнасць і фантазія – гэта тое ж самае. Страхоцце апошняй ісціны выскаляецца мне ў твар!

Яшчэ страшней за магчымасць стацца ахвярай дэманічнага дакранання альбо быць выкінутым у бяскрайняе мора вар’яцтва і галюцынацый, я разумею: нідзе няма рэальнасці, ні там, ні тут, ёсць толькі фантазія!

Узгадваюцца поўныя страху словы: „Ці бачыў ты сонца?”, сказаныя колісь маім бацькам, калі я раскажаў яму пра сваё вандраванне на гару; „хто не бачыць ніякага сонца, той спыняе вандроўку; ён сыходзіць у вечнасць”.

– Не; я хачу заставацца вандроўцам і пабачыцца з табою, бацька! Хачу быць паяднаным з Афэліяй, а не з Богам! Я хачу Бясконцасці, а не Вечнасці. Што я навучыўся бачыць і чуць духоўнымі вачыма і вушамі, гэта, чаго я хачу, павінна таксама быць рэальнасцю ў маім адчуванні. Я адмаўляюся рабіцца Богам, укаранаваным стваральнай сілай; з любові да вас я хачу заставацца створаным чалавекам, хачу дзяліць з вамі жыццё роўнымі часткамі.

Як на абарону ад спакушэння, выцягнуць у жарсці рукі, я ашчапеліў тронку меча.

– Тваёй дапамозе, майстар, аддаю сябе! Будзь жа творцам усяго, што вакол мяне.

Так выразна маёй руцэ ўсвядоміўся твар на капітэлі меча, што я, здалося, глыбока перажыў гэта сваім нутром. Гэта бачанне і адчуванне адначасова. Станаўленне майго алтара дзеля захавання найсвяцейшага.

Таямнічая сіла цячэ з гэтага, яна пераносіцца на рэчы і ўдыхае ў іх душы.

Калі я пачуў гэта словамі, я ўжо ведаў: тая лямпа на сталі ёсць падбенства твайго зямнога жыцця, пакой тваёй самотнасці яна асвятляла, цяпер яна зрабілася калыхлівай уяўнасцю; алеі у ёй канчаецца.

Мяне прыгнятае быць пад чыстым небам, калі праб’е гадзіна вялікай сустрэчы!

Лесвіца вядзе на дах, на якім у дзяцінстве я часта сядзеў і з подзівам

сузіраў, як вецер заганяў у воблакі белыя твары і фігуры драконаў. Я караскаюся на дах і саджуся на парэнчу.

Ашушканы ў ноч разлэгся ўнізе горад.

Усё маё мінулае, вобраз за вобразам праплывае перад мною і палахліва туліцца да мяне, нібы хочучы папярэдзіць: „Трымай мяне, вазмі мяне з сабою, каб не памерці мне ў забыцці і жыць у тваёй памяці”.

Навокал на гарызонце джгаюць і палахцяць заранкі: палаючае, мігатлівае велізарнае вока, і дамы і вокны кідаюць на мяне палымнае святло, і падаюць назад здрадлівы знак зніча: там, там! Там ён стаіць, каго ты шукаеш!

„Усіх маіх слуг ты перабіў, цяпер я сам на чарзе”, – далёкае выццё пранізвае паветра, я павінен думаць пра ўладарку цемры і пра тое, што сказаў мой бацька пра яе нянавісць.

– Нэсава кашуля! – шыпіць парыў ветру і рве на мне вопратку.

Гром паўтарае сваё аглушальнае „Так”.

– Нэсава кашуля! – паўтарыў я; – Нэсава кашуля?!

І маўклівае, як смерць, чаканне; бура і бліскавіцы раяцца, што ім рабіць далей.

Унізе раптам гучна ўсплэскае рака, быццам папярэджваючы мяне: Хадзі сюды да мяне! Хавайся!

Чую спалоханы пошум дрэў: „Ураган з рукамі забойцы! Кентаўры Мэдузы, дзікае паляванне! Угніце галовы, едзе рыцар з касою!”

У маім сэрцы стукае ціхая радасць: Чакаю цябе, мой каханы.

Зазваніў звон на званіцы кірхі, быццам у яго ўдарыў нябачны кулак.

У святле бліскавіц запытальна ўспыхваюць крыжы на могілках.

– Так, маці, я іду!

Недзе, рэзка адчыняецца акно і са званам разбіваецца на бруку шыба: смяротны страх рэчаў, утвораны чалавечай рукою.

Ужо ці не месяц упаў з неба і блукае наўкол? Белы палаючы шар навобмацак прабіваецца ў паветры, хістаецца, апускаецца, падымаецца, бязмэтна блукае і з грамавым трэскам лопаецца, як бы раптоўна ахоплены лютасцю; зямля дрыжыць у дзікім страху.

Выплываюць усё новыя; адзін абшукаў мост, павольна і падступна коціцца праз прысады, агінае нейкае гарышча, з громам лупіць па ім і разносіць на трэскі.

„Шаравая маланка!” – у дзяцінстве я ў кніжках чытаў пра іх, а апісанне іх загадкавага руху лічыў за байку, і вось цяпер гэта ў жыцці! Сляпыя істоты, створаныя з электрычнай сілы, бомбы касмічнага абвалу, галовы дэманаў без вачэй, рота, вушэй і носа, паднятыя з глыбіняў зямлі і паветра, віхура, якая кружыла вакол цэнтра нянавісці, які без органаў успрымання паўсвядома намацвае ахвяры для сваёй разбуральнай лютасці.

Якой страшэннай сілай валодалі б яны, калі б мелі чалавечую форму! Няўжо маё немае пытанне знадзіла яго, гэты палаючы шар, які рап-

там памяняў сваю траекторыю і скіраваўся на мяне? Але амаль ля самай парэнчы паварочвае, слізгае да мура, заплывае ў адчыненае акно і выплывае зноў з другога вонкі, робіцца авальным: і вогненны прамень высякае варонку ў пяску пад страшэнны ўдар гromу, аж увесь дом скаланула і пыл падняўся да мяне.

Яго святло, сляпучае як белае сонца, апаліе мне вочы; так ярка і востра асветлена мая постаць на секунду, яго рэфлекс запаўняе мае паўекі і разьідае маю свядомасць.

– Ці ты бачыш нарэшце мяне, Мэдуза?

– Так, я бачу цябе, пракляты! – і чырвоны шар падымаецца з зямлі. Паўаслеплы я адчуваю: ён большае і большае, вось ужо плыве над маёй галавою – мэтэор бязмежнага шалу.

Я раскідваю рукі: нябачныя рукі хапаюць за мае рукі „поціскам” Ордэна, уключаюць мяне ў жывы ланцуг, які сягае аж у бясконцасць.

Спалена ўва мне толькі тое, што падлягае распаду, ператворанае смерцю ў полымя жыцця.

Я стаю выпрастаны ў пурпуровай шаце агню, аперазаны зброяй з чырвонага жалезняку.

Я назаўсёды пераплавіў свой труп на меч.